

Studia

POLSKO-UKRAIŃSKIE

11

Warszawa 2024

Studia

POLSKO-UKRAIŃSKIE

Rada Naukowa

prof. dr hab. Petro Bilous (Żytomierski Uniwersytet Państwowy im. Iwana Franki, Ukraina)

prof. dr hab. Giovanna Brogi (Uniwersytet w Mediolanie, Włochy)

dr hab. Mariusz Drozdowski, prof. UwB (Uniwersytet w Białymstoku, Polska)

dr Katarzyna Jakubowska-Krawczyk (Uniwersytet Warszawski, Polska)

prof. dr hab. Stefan Kozak (Uniwersytet Warszawski, Polska)

prof. dr hab. Mirosław Nagielski (Uniwersytet Warszawski, Polska)

dr hab. Żaneta Nalewajk (Uniwersytet Warszawski, Polska)

prof. dr hab. Anna Nasiłowska (Polska Akademia Nauk, Polska)

prof. dr hab. Olha Novyk (Berdiański Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny, Ukraina)

prof. dr hab. Vira Prosalova (Doniecki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stusa w Winnicy, Ukraina)

prof. dr hab. Rostyslav Radshevsykyi (Kijowski Uniwersytet Narodowy im. Tarasa Szewczenki, Ukraina)

dr hab. Ludmila Siryk (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Polska)

prof. dr hab. Oksana Slipushko (Kijowski Uniwersytet Narodowy im. Tarasa Szewczenki, Ukraina)

prof. dr hab. Hanna Skrypnyk (Narodowa Akademia Nauk Ukrainy, Ukraina)

prof. dr hab. Mykola Tymoshyk (Kijowski Narodowy Uniwersytet Kultury i Sztuki, Ukraina)

prof. Larysa Vakhnina (Narodowa Akademia Nauk Ukrainy, Ukraina)

dr hab. Ihor Nabytovych, prof. UMCS (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Polska)

prof. dr hab. Frank E. Sysyn (Uniwersytet Alberty, Kanada)

prof. dr hab. Iryna Bondarevska (Uniwersytet Narodowy „Akademia Kijowsko-Mohylańska”, Ukraina)

mgr Denis Kaidalov (Uniwersytet Karola, Czechy)

prof. dr hab. Andriy Danylenko (Uniwersytet Pace, USA)

dr Julija Dragojlović (Uniwersytet w Belgradzie, Serbia)

Wydział Lingwistyki Stosowanej
Pracownia Dziejów Polsko-Ukraińskich Stosunków Literackich

Studia

POLSKO-UKRAIŃSKIE

11

Warszawa 2024

Redakcja

prof. dr hab. Walentyna Sobol, Uniwersytet Warszawski, Polska – Redaktor Naczelna

prof. dr hab. Teresa Chynczewska-Hennel, Uniwersytet w Białymstoku, Polska –
Zastępca Redaktora Naczelnego

Kamila Brodowska, Niezależny naukowiec, Polska – Sekretarz Redakcji

Dawid Bzorek, Uniwersytet Warszawski, Polska – Sekretarz Redakcji

Adres Redakcji

Uniwersytet Warszawski

Wydział Lingwistyki Stosowanej

ul. Dobra 55

00-312 Warszawa

Projekt okładki i stron tytułowych

Dariusz Górski

Redaktor prowadzący

Dorota Dziedzic

Redaktor tekstów ukraińskich

Tetiana Trofymenko

Redaktor tekstów angielskich

Blanka Domachowska

Redakcja tekstów polskich

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego

ISSN 2353-5644, e-ISSN 2451-2958

© Copyright by Authors, 2024

Publikacja na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 3.0 PL (CC BY 3.0 PL)

(pełna treść wzorca dostępna pod adresem: <http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/legalcode>).

Wydanie czasopisma finansowane przez Uniwersytet Warszawski

Edycja elektroniczna jest wersją pierwotną czasopisma

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego

02-678 Warszawa, ul. Smyczkowa 5/7

wuw@uw.edu.pl

Dział Handlowy: tel. (48 22) 55-31-333

e-mail: dz.handlowy@uw.edu.pl

Księgarnia internetowa: www.wuw.pl

Skład, łamanie i wersja elektroniczna

Dariusz Górski

Druk: Totem.com.pl

Spis treści

I. Konteksty polsko-ukraińskie w perspektywie europejskiej

- Teresa Chynczewskiej-Hennel, *Jubileusz Profesor Giovanni Brogi* 11
 Андрій Фелонюк, *150 років Науковому товариству ім. Шевченка* 17

II. Bycie jako wytrwałość

- Богдана Крися, *Буття як витривалість: барокова парадигма* 29
 Ірина Матяш, *Філософія витривалості митця-дипломата Ежена Деслава (Євгена Слабченка)* 43
 Микола Тимошик, *Справа заснування Іваном Огієнком журналу „Рідна Мова” (Варшава, 1932–1933 роки) (На матеріалах архіву Інституту національної пам’яті Польщі у Варшаві)* 60

III. Ad fontes

- Ольга Новик, *Повсякденність палігрима у „Мандрах” Василя Григоровича-Барського* 91
 Наталя Левченко, *Мова творів українського барокового письменника Григорія Сковороди* 108
 Валентина Головатюк, *Студії з польсько-українського фольклорного пограниччя у науковому доробку Михайла Лесіва* 121

IV. Dokumenty osobiste dysydentów, emigrantów, zapomnianych i zabronionych

- Людмила Тарнашинська, *„...За межами можливого”: таборовий наратив Василя Стуса крізь призму філософії надії Габрієля Марселя* 133
 Оксана Микитенко, *Інскрипти свідчать: оглядаючи домашню бібліотеку Івана Микитенка* 144

Тетяна Трофименко, <i>Рукописи Івана Дніпровського та історія Розстріляного Відродження</i>	161
---	-----

V. Ego-dokumenty w dobie wojny i sztucznej inteligencji

Marta Zambrzycka, <i>Ciało chore i dysfunkcyjne w ukraińskiej prozie lat dziewięćdziesiątych. Na przykładzie powieści Oksany Zabuzko</i> Badania terenowe nad ukraińskim seksem oraz powieści Wozzeck Jurija Izdryka	179
Олена Бондарєва, <i>Неможливість музики війни: трагедія захисників Азовсталі у драмі Інни Гончарової „Трубач”</i>	203

VI. Artykuły recenzyjne

Тетяна Качак, Review of the book: Świetlicki Mateusz, <i>Next-Generation Memory and Ukrainian Canadian Children’s Historical Fiction: The Seeds of Memory</i> , Routledge, New York–London 2023	217
Ігор Набитович, <i>На підступах до безодні життєтворчості Олеся Ульяненка</i>	232

VII. Varia

Olha Shchelkunova, <i>Polish-Ukrainian Studies: traditions and innovations</i>	241
Martyna Frątczak, <i>Promocja czasopisma „Studia Polsko-Ukraińskie”</i> . . .	263
Martyna Frątczak, Kamila Brodowska, Dawid Bzorek, <i>Bycie jako przetrwanie. V Międzynarodowa Konferencja Naukowa z cyklu „Filozofia bycia i przetrwania w ego-dokumentach pisarzy, malarzy i filmowców ukraińskich (od czasów Orlika do współczesności)”</i>	267

VIII. In memoriam

Анатолій Загнітко, <i>З когорти славетних</i>	273
Лариса Вахніна, <i>Пам’яті польської україністки Ельжбети Вишневської (1931–2024)</i>	279

Contents

I. Polish-Ukrainian Contexts in the European Perspective

- Teresa Chynczewska-Hennel, *The Jubilee of Professor Giovanna Brogi* . . . 11
 Andrii Feloniuk, *150 Years of the Shevchenko Scientific Society* 17

II. Being as Endurance

- Bohdana Krysa, *Being as Endurance: A Baroque Paradigm* 29
 Iryna Matiash, *The Philosophy of Endurance of the Artist-Diplomat Eugène Deslav (Yevhen Slabchenko)* 43
 Mykola Tymoshyk, *The Case of the Foundation of Native Language Magazine (Warsaw) by Ivan Ohienko (1932–1933) (On the Materials from the Archive of the Institute of National Remembrance of Poland in Warsaw)* 60

III. Ad Fontes

- Olha Novyk, *Everyday Life of a Pilgrim in the Wanderings by Vasyl Hryhorovych-Barskyi* 91
 Natalia Levchenko, *The Language of the Works of the Ukrainian Baroque Writer Hryhorii Skovoroda* 108
 Valentyna Holovatiuk, *Studies from the Polish-Ukrainian Folklore Borderland in the Scientific Work of Mykhailo Lesiv* 121

IV. Personal Documents of the Dissident, the Emigrant, the Forgotten and the Forbidden

- Liudmyla Tarnashynska, *“... Beyond the Possible”: Vasyl Stus’ Camp Narrative Through the Prism of Gabriel Marcel’s Philosophy of Hope* 133

Oksana Mykytenko, <i>Inscriptions Testify: Examining the Home Library of Ivan Mykytenko</i>	144
Tetiana Trofymenko, <i>Manuscripts of Ivan Dniprovskiyi and the History of Executed Renaissance</i>	161

V. Ego-documents in the Era of War and Artificial Intelligence

Marta Zambrzycka, <i>The Sick and Dysfunctional Body in Ukrainian Prose of the 1990s. On the Example of Oksana Zabuzhko's Novel Field Studies on Ukrainian Sex and Yuriy Izdryk's novel Wozzeck</i>	179
Olena Bondareva, <i>The Impossibility of War Music: The Tragedy of the Defenders of Azovstal in Inna Goncharova's Drama The Trumpeter</i>	203

VI. Review Articles

Tetiana Kachak, Review of the book: Świetlicki Mateusz, <i>Next-Generation Memory and Ukrainian Canadian Children's Historical Fiction: The Seeds of Memory</i> , Routledge, New York–London 2023	217
Ihor Nabytovych, <i>On the Approaches to the Vast Realm of Oles Ulyanenko's Creative Works</i>	232

VII. Varia

Olha Shchelkunova, <i>Polish-Ukrainian Studies: Traditions and Innovations</i>	241
Martyna Frątczak, <i>Promotion of the Polish-Ukrainian Studies Journal</i>	263
Martyna Frątczak, Kamila Brodowska, Dawid Bzorek, <i>Being as Survival. 5th International Scientific Conference in the series "Philosophy of Being and Survival in Ego-documents of Ukrainian Writers, Painters and Filmmakers (From the Times of Orlik to the Present)"</i>	267

VIII. In memoriam

Anatolii Zahnitko, <i>From the Cohort of the Famous</i>	273
Larysa Vakhnina, <i>In Memory of the Polish Ukrainianist Elżbieta Wiśniewska (1931–2024)</i>	279

I. Konteksty polsko-ukraińskie w perspektywie europejskiej

Teresa Chynczewska-Hennel

Retired professor, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9847-4540>

Jubileusz Profesor Giovanny Brogi

The Jubilee of Professor Giovanna Brogi

Abstract

On the occasion of the Jubilee of Professor Giovanna Brogi from the University of Milan, her profile and scientific achievements were presented, and warm wishes were extended during the 5th International Conference titled “Philosophy of Being and Survival in Ego Documents of Ukrainian Writers, Painters, and Filmmakers (from the times of Orlik to the present). Being as Survival”. The jubilee celebrant is an outstanding linguist, philologist, historian, Polish and Ukrainian scholar. She has collaborated with numerous universities and research institutes worldwide and is a member of many scientific organizations and associations. Her research focuses on the historiography of Slavic lands and Western Europe from the Renaissance to the Baroque period. Another area of her research is the literary heritage of Kyivan Rus, with additional topics including the history of Slavic studies and the work of Taras Shevchenko in the context of European literature. She is also involved in popularization activities, teaching the history of Ukraine, particularly in response to the significant interest in Ukraine in Italy following the aggression by the Russian invader.

Keywords: Jubilee, Giovanna Brogi, Slavic Studies, Ukrainian Studies, Polish Studies, Renaissance, Baroque.

Przedstawienie sylwetki naukowej Jubilatki zaprzyjaźnionej z nami, ukraińskimi i polskimi uczonymi, w krótkiej prezentacji jest niemożliwe do zrealizowania. Dokonania Pani Profesor, jednej

z najwybitniejszych włoskich slawistek w najszerszym tego słowa znaczeniu, wymagałoby napisania sporych rozmiarów publikacji i to nie jednej. Profesor Giovanna Brogi jest bowiem wybitnym językoznawcą, filologiem, historykiem, polonistką, ukrainistką – związaną przez wiele lat z Uniwersytetem Mediolańskim (Università degli Studi di Milano). W Uniwersytecie tym pracowała w Departamencie Języków i Literatur Obcych w Sekcji Sławistyki, piastując przez wiele lat stanowisko Dyrektora Instytutu Języków i Literatury Wschodniej Europy. Jako *visiting professor* współpracowała, między innymi, z Uniwersytetem w Montrealu (Kanada), Harvarda i Yale (USA), Bonn i Würzburgu (Niemcy) czy z Instytutem Sławistycznym w Paryżu. Przewodniczyła w latach 1993–1998 włoskiej asocjacji slawistów, była także członkiem Międzynarodowego Komitetu Sławistów, od 2000 roku przewodniczy włoskiej Asocjacji Studiów Ukrainistycznych (*Associazione Italiana di Studi Ucrainistici* A.I.S.U.).

Od lat organizuje wiele międzynarodowych kongresów. Od 2011 roku jest honorowym profesorem Akademii Kijowsko-Mohylańskiej, członkiem NAN Ukraina, PAU Polska i wielu innych stowarzyszeń naukowych. Jest redaktorem prestiżowych periodyków naukowych oraz innych wydawnictw książkowych, współpracuje z wieloma ośrodkami naukowymi w świecie. Przez wiele lat była naczelnym redaktorem „Studi Slavistici” (2004–2014), obecnie jest członkinią kolegium redakcyjnego „pl.it” (*Rivista Italiana di Argomenti Polacchi*) i „Niprò” (*Rivista di Studi Ucraini*).

W roku 2023 za swą pracę nad studiami kultury ukraińskiej otrzymała nagrodę „Drahomán” (*Drahoman Prize*) ustanowioną trzy lata wcześniej przez Ukrainian Institute, PEN Ukraina, (Ukraiński Instytut Książki).

Rozległe zainteresowania naukowe Jubilatki można podzielić na kilka grup tematycznych. Pierwszym jest historiografia Słowiańszczyzny i Zachodniej Europy od czasów renesansu do okresu baroku, w tym literatura baroku w krajach słowiańskich, w Polsce, Ukrainie, Rosji, Chorwacji, Serbii. Drugi temat stanowi spuścizna literacka Rusi Kijowskiej, kolejna problematyka to historia slawistyki, a także

twórczość Tarasa Szewczenki w kontekście polskiego, rosyjskiego i europejskiego romantyzmu.

Pani Profesor Giovanna Brogi jest tytanem pracy organizacyjnej, naukowej i translatorskiej. Wśród setek publikacji wymienić wypadnie choćby niektóre, dobrze charakteryzujące jej dokonania, odkrycia naukowe, błyskotliwe i niezwykle precyzyjnie przedstawione zawsze w szerokim kontekście komparatystycznym. Zapewne, w jakimś niemierzalnym stopniu, wynika to z jej fenomenalnych zdolności, talentu lingwistycznego, a przede wszystkim z jej niezwykle życzliwego stosunku do ludzi, tych żyjących przed stuleciami i tych obecnych, których zawsze stara się zrozumieć w kontekście ich kulturowego otoczenia, środowiska i innych uwarunkowań. Widać to wyraziście na przykład w książce *Il barocco letterario nei paesi slavi czy w Królestwie Słowian. Historiografia Renesansu i Baroku w krajach słowiańskich*. Zawarte są w nich obrazy kultury europejskiego renesansu i baroku, istnienia narodowych, politycznych i kulturalnych idei, wielokulturowego dialogu narodowych wspólnot. To bez wątpienia także obraz Pierwszej Rzeczypospolitej, państwa wielonarodowościowego, wielokulturowego, wieloreligijnego i wyznaniowego stanowiącego swego rodzaju pośrednik między łacińskim Zachodem a bizantyjskim Wschodem. Antyk, kultura romańska i spuścizna kultur słowiańskich stanowią dla profesor Brogi świat jej naukowych inspiracji i badań. Oto znaczący fragment z cytowanej tu książki:

Wydawało mi się pożyteczne ukazanie, jak przy niewątpliwej uniwersalności zasad ideologicznych, norm retorycznych oraz metodologii heurystycznej i krytycznej, stosowanej w opracowywaniu materiału, w pewnych pracach historiograficznych, wzorowanych na dziełach włoskich i antycznych, niektóre stereotypy i schematy interpretacyjne przystosowywały się do ówczesnej kultury literackiej albo też do wymogów ideologicznych, politycznych lub społecznych środowiska, w którym te dzieła powstawały. Wydaje mi się, że w opracowaniach wzorów włoskich i starożytnych (Leonardo Bruni, Marcantonio Sabellico, Flavio Biondo, Liwiusz, Pliniusz, Salustiusz, Plutarch itd.), dokonywanych przez humanistów z krajów zaalpejskich, dostrzegalne są dwie zasadnicze tendencje: jedna – ilościowo skromniejsza i w mniejszym stopniu odbijająca specyfikę kultur lokalnych, a bardziej związana z kanonami europejskimi (w Dalmacji reprezentuje ją Ludovik Crijević Tuberon,

w Polsce Filip Buonaccorsi i Marcin Kromer), druga natomiast prowadzi do uwydatniania cech lokalnych, do wysławiania bohaterów «narodowych», skupiając uwagę na jakimś obszarze geograficznym lub/i strukturze etnicznej lub państwowej tego obszaru¹.

Powyższy cytat dobrze ilustruje charakter badań naukowych Jubilatki. Analiza filologiczna tekstów, wnikliwa komparatystyka, znajomość historii Środkowo-Wschodniej Europy pozwoliła na głębsze zrozumienie wspólnoty europejskiej wraz z rozprzestrzenianiem się myśli politycznej i narodowej poszczególnych państw i nacji.

Niezwykła dbałość o precyzję językową, o rozumienie terminów adekwatnych do epoki znakomicie obrazuje bardzo ważny i często cytowany w pracach badaczy referat Profesor Brogi, wygłoszony na XIII Kongresie Słowistów w Lublanie w 2003 roku: „Ruś Ukraina, Ruthenia, Wielkie Księstwo Litewskie, Rzeczpospolita, Moskwa, Rosja, Europa Środkowo-Wschodnia: o wielowarstwowości i polifunkcjonalizmie kulturowym”. Poruszyła w nim wśród wielu kwestii także problem niebezpieczeństwa „mistyfikacji”, jak to określiła i bezkrytycznych postaw „nacjonalistycznych” w badaniach.

Przykładem tego stanu rzeczy są negatywne (jak uważam z całym przekonaniem, w obliczu agresji rosyjskiej przerażające – przyp. T. Ch-H.) konsekwencje zawłaszczenia dziedzictwa kulturowego Ukrainy przez Moskwę, a potem imperialną Rosję².

W twórczości Giovanny Brogi ważnym wątkiem badawczym jest spuścizna Akademii Kijowsko-Mohylańskiej w szerokim ujęciu wpływu Akademii, jej twórców i wykładowców, którzy poprzez swoje dzieła oddziaływali na inne kraje. Nawiązuje tu do badań swych

¹ G. Brogi Bercoff, *Królestwo Słowian. Historiografia Renesansu i Baroku w krajach słowiańskich*, seria *Nauka o literaturze polskiej za granicą* pod red. naukową A. Nowickiej-Jeżowej, t. III, Izabelin 1998, s. 8–9.

² G. Brogi Bercoff, *Ruś, Ukraina, Ruthenia, Wielkie Księstwo Litewskie, Rzeczpospolita, Moskwa, Rosja, Europa środkowo-wschodnia: o wielowarstwowości i polifunkcjonalizmie kulturowym*, Estratto da Contributi Italiani al XIII Congresso Internazionale degli Slavisti (Lublana 15–21 agosto 2003) a cura di A. Alberti, M. Garzanti, S. Garzonio, Pisa 2003, s. 325–387, szczególnie s. 359.

poprzedników, Ryszarda Łuźnego, Pauliny Lewin, Riccarda Picchio i innych. Piotr Mołyła, Stefan Jaworski, Łazarz Baranowicz, Iwan Mazepa, są wśród wielu postaciami, o których czytamy na kartach prac Uczzonej.

Z publikacji ostatnich lat wymienić tu należy interesujące i ważne książki, także we współautorstwie i redakcji: *Ukraine's Re-Integration into Europe. A Historical, Historiographical and Politically Urgent Issue*; *Inna komparatystyka. Od dokumentu do wyobraźni, Ukraine and Europe. Cultural Encounters and Negotiations*; *Культурний поліморфізм українського світу*.

Po rosyjskiej agresji na Ukrainę we Włoszech wzrosło ogromne zainteresowanie historią Ukrainy, próbowano zrozumieć przyczyny nienawiści i zawziętości agresora. Pani Profesor uczestniczy w wielu spotkaniach, konferencjach z udziałem zainteresowanych problematyką ukraińską. Popularnością cieszą się wykłady w serwisie YouTube, w których Profesor zadaje fundamentalne pytanie: „Da quando esiste l'Ukraina?” („Od kiedy istnieje Ukraina?”)³. Popularyzacja wiedzy, tak bardzo potrzebna w dzisiejszym świecie, stanowi jeszcze jeden wymiar działalności Jubilatki.

W roku 2008 we Florencji, ukazały się dwa tomy *Księgi Pamiątkowej* dedykowane Giovannie Brogi-Bercoff. Sześćdziesięciu naukowców ze świata dedykowało Jubilatce swe artykuły, nawiązując, co oczywiste, do Jej badań⁴.

W zakończeniu krótkiej prezentacji sylwetki i dorobku Pani Profesor Giovanni Brogi, z którą wiążą mnie lata przyjaźni, pragnę wspomnieć nasze wspólne nieżyjące niestety przyjaciółki, śp. Profesorów: Hannę Dziechcińską oraz Ewę Jolantę Głębiicką.

Przypomnieć można także radosne chwile ze wspólnych konferencji, przyjacielskich wizyt, spotkań w Kijowie, Odessie, Warszawie,

³ G. Brogi Bercoff, *Da quando esiste l'Ucraina?* Conferenza di Giovanna Brogi Bercoff, 13 IV 2022; <https://www.youtube.com/watch?v=XW-bo32eHkE> [dostęp 28.01.2023].

⁴ M. Di Salvo, G. Moracci, G. Siedina, *Nel mondo degli Slavi. Incontri e dialoghi tra culture. Studi in onore di Giovanna Brogi Bercoff*, Biblioteca di Studi Slavistici 8, vol. I-II, Firenze University Press, Firenze 2008.

Żelazowej Woli, Rzymie, nad Lago di Garda, we Florencji, Viterbo, Herculanium, Orvieto, na Malcie i w wielu innych pięknych miejscach. Uczestnicy V Międzynarodowej Konferencji Naukowej w cyklu „Filozofia bycia i przetrwania w ego-dokumentach pisarzy, malarzy i filmowców ukraińskich (od czasów Orlika do współczesnych). Bycie jako przetrwanie”, która odbyła się 11 grudnia 2023 roku, złożyli życzenia Jubilatce i wysłuchali ciekawej rozmowy z Panią Profesor.

References

- Brogi Bercoff G., *Il barocco letterario nei paesi slavi*, La Nuova Italia Scientifica, Roma 1996.
- Brogi Bercoff G., Ciccarini M., Sokołowski M., *Inna komparatystyka. Od dokumentu do wyobraźni*, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2017.
- Brogi Bercoff G., *Królestwo Słowian. Historiografia Renesansu i Baroku w krajach słowiańskich, seria: Nauka o literaturze Polskiej za granicą pod red. naukową A. Nowickiej-Jeżowej*, t. III, Izabelin 1998.
- Brogi Bercoff G., *Kulturnyi polimorfizm ukrainskoho svitu*, Dukh i litera, Kyiv 2022
- Brogi Bercoff G., *Ruś, Ukraina, Ruthenia, Wielkie Księstwo Litewskie, Rzeczpospolita, Moskwa, Rosja, Europa środkowo-wschodnia: o wielowarstwowości i polifunkcjonalizmie kulturowym*, Estratto da Contributi Italiani al XIII Congresso Internazionale degli Slavisti (Lublana 15–21 agosto 2003) a cura di A. Alberti, M. Garzanti, S. Garzonio, Pisa 2003, s. 325-387.
- Brogi G., Pavlyshyn M., Plokhly S., *Ukraine and Europe. Cultural Encounters and Negotiations*, University of Toronto Press, Toronto 2017.
- Brogi Bercoff G., Lami G., *Ukraine's Re-Integration into Europe. A Historical, Historiographical and Politically Urgent Issue*, Slavica 9, Edizioni dell'Orso, Alessandria 2005.
- Brogi Bercoff G., *Da quando esiste l'Ucraina?* Conferenza di Giovanna Brogi Bercoff, 13 IV 2022; <https://www.youtube.com/watch?v=XW-bo32eHkE> [dostęp 28.01.2023]
- Di Salvo M., Moracci G., Siedina G., *Nel mondo dei Slavi. Incontri e dialoghi tra culture. Studi di onore di Giovanna Brogi Bercoff*, Biblioteca di Studii Slavistici, t. I-II, Firenze University Press, Firenze 2008.

Andrii Feloniuk

National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5197-1462>

150 років Науковому товариству ім. Шевченка

2023 рік пройшов під знаком 150-річчя від заснування Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) – найдавнішої української наукової громадської інституції, заснованої 1873 р. як літературне Товариство ім. Шевченка у Львові з ініціативи культурно-громадських діячів Наддніпрянщини та Галичини. У 1892 р. Товариство реформоване на наукове. Воно пройшло довгий і складний шлях та зробило неоціненний внесок у розвиток української науки й культури. Своєю організаційною та науково-видавничою діяльністю НТШ заповнило численні прогалини в різних галузях науки (особливо в українознавстві), вплинуло на формування національної свідомості українського народу, сприяло налагодженню наукових контактів з ученими інших країн, спричинилося до появи важливих наукових ідей та формування наукових шкіл, які здобули визнання у світовій науці.

150-річчя НТШ – неординарна подія в науковому й культурному житті України. Ювілей перетворився на велике свято єднання науковців різних фахів і зацікавлень з України та зарубіжжя, підведення підсумків і визначення нових перспектив на майбутнє.

Основні події, приурочені до 150-ї річниці від заснування НТШ, тривали від 8 до 16 грудня 2023 р. У рамках відзначення Ювілею проведено багато заходів – від сесій, круглих столів, презентацій до мистецьких виставок, міжнародних конференцій

та інших науково-культурних форумів; завершилося святкування Урочиною академією.

8 грудня 2023 р. в Києві у Великому конференц-залі НАН України відбулася ювілейна сесія Загальних зборів Національної академії наук України, присвячена 150-літтю НТШ¹.

12 грудня 2023 р. – перший день ювілейних святкувань у Львові. У межах Міжнародної наукової конференції „150 років Наукового товариства ім. Шевченка” у Львівському національному університеті (ЛНУ) імені Івана Франка організовано круглий стіл, під час якого презентували видання „Наукове товариство ім. Шевченка: 150 років на службі української науки та культури. Природничі науки”.

Із вітальним словом до учасників звернувся проректор з наукової роботи ЛНУ ім. Івана Франка академік НАН України Роман Гладишевський. До привітань долучилися голова НТШ академік НАН України Роман Кушнір та заступник голови НТШ академік НАН України Ігор Мриглод.

Далі розпочалася презентація проекту за напрямками роботи Математично-природописно-лікарської секції (утворена 1893 р.), яка завжди була однією з тих, що визначали головні вектори діяльності Товариства впродовж останніх 130 років його історії.

Виступали голова Лікарської комісії професорка Валентина Чоп’як, заступниця голови НТШ професорка Лідія Бойчишин, член-кореспондент НАН України Ростислав Стойка.

Також на засіданні круглого столу науковці презентували напрацювання в царині математики, фізики, геофізики, матеріалознавства й механіки (голова Математичної комісії доцент Ярослав Притула, доктор фізико-математичних наук, науковий секретар Товариства Роман Пляцко, член-кореспондент НАН України Валентин Максимчук, професор Богдан Кіндрацький).

У другій половині того ж дня в Інституті народознавства НАН України всі зацікавлені зібралися на круглий стіл „Музейні

¹ Детальна інформація про цей захід за посиланням: <https://nas.gov.ua/EN/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=10853> [08.05.2024].

колекції НТШ в Інституті народознавства НАН України”. В обговоренні цієї теми взяли участь: директор Інституту народознавства НАН України академік НАН України Степан Павлюк, голова НТШ в Україні академік НАН України Роман Кушнір, кандидати історичних наук Віталій Кушнір та Оксана Сапеляк, доктор історичних наук Ярослав Тарас, докторка мистецтвознавства Галина Івашків, член-кореспондент НАН України Ігор Завалій, керівник Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України кандидат мистецтвознавства Андрій Клімашевський. Під час круглого столу експонувалися пам’ятки із фондів Музею етнографії та художнього промислу й бібліотеки Інституту народознавства НАН України „Музей НТШ: крізь вирви трьох воєн”.

Наступного дня (13 грудня 2023 р.) почався ювілейний міжнародний медичний форум „Медицина України та світу: основи, реалії та стратегічні перспективи”. Захід приурочили до 150-річчя НТШ та 125-річчя Лікарської комісії НТШ, а його організаторами стали Лікарська комісія НТШ і Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького.

Участь фахівців зі США, Канади, Великобританії, Швейцарії, Нідерландів, Німеччини, Польщі, а також провідних українських вчених перетворили це зібрання на знакову подію в науковому житті України.

Протягом трьох днів роботи форуму проведено велику кількість тематичних пленарних засідань, симпозіумів, круглих столів, майстер-класів. Розглянуто фундаментальні медичні інновації в Україні та світі, міждисциплінарні проблеми в умовах війни, сучасні методи реабілітації, питання громадського здоров’я, фармацевтичної галузі, медичного менеджменту, цифрової медицини тощо. Презентовано книгу „Лікарська комісія Наукового товариства ім. Шевченка (1898–2023): матеріали до біографічного словника дійсних членів” (Львів, 2023).

Того ж дня, у другій його половині, у приміщенні Національного музею у Львові імені митрополита Андрея Шептицького (НМЛ) відкрилася виставка „Нація. Мистецтво. Наука”,

підготовлена зусиллями працівників цього музею та Інституту колекціонерства українських мистецьких пам'яток при НТШ з нагоди 150-ліття Товариства. Перед численними гостями з вітальними словами виступили генеральний директор НМЛ Ігор Кожан, голова Львівської обласної державної адміністрації Максим Козицький, голова НТШ академік НАН України Роман Кушнір, керівник Інституту колекціонерства українських мистецьких пам'яток при НТШ член-кореспондент НАН України Ігор Завалій.

На ювілейній виставці представлені експонати, які зібрали в НТШ до 1940 р. і зберегли львівські музейники. Крім того, продемонстровано вибрані твори з приватних колекцій та збірку мистецьких видань Інституту колекціонерства українських мистецьких пам'яток при НТШ.

14 грудня 2023 р. учасників святкувань було запрошено на презентацію книги „Наукове товариство ім. Шевченка: 150 років на службі української науки та культури. Гуманітарні науки” (Львів, 2023). Модерував захід голова Історичної комісії НТШ дійсний член НТШ Андрій Фелонюк, який розповів про ідею видання, критерії відбору 36 статей та особливості їхнього редагування.

Головним критерієм, яким керувалися редактори видання, був дисциплінарний підхід у тематиці статей. З огляду на це, левова частка запропонованих авторами й відібраних редколегією текстів стосується основних наукових напрямків у ділянці українознавства, що досліджувалися в НТШ від початків його існування й до сьогодні. Ще чверть публікацій присвячено членам Товариства, які зробили визначний внесок у його становлення, розвиток та уособлювали різні періоди його історії. Йдеться про фундаторів і членів-засновників Товариства імені Шевченка 1873 р., а також Михайла Грушевського, Івана Франка, Степана Томашівського, Кирила Студинського, Івана Крип'якевича, Мирона Кордубу, Івана Дзюбу.

Презентацію відкрив голова НТШ академік НАН України Роман Кушнір. Про свої дослідження, опубліковані у збірнику,

розповіли дійсні члени НТШ: секретарка Комісії семіотики соціально-культурних процесів Ореста Лосик, голова Літературознавчої комісії Назар Федорак, голова Комісії всесвітньої літератури та міжкультурної комунікацій ім. М. Лукаша Тарас Шмігер, членкиня Президії НТШ Зоряна Купчинська, член Президії НТШ Михайло Глушко, голова Комісії фольклористики Оксана Кузьменко, голова Етнографічної комісії Ярослав Тарас, голова Географічної комісії Іван Ровенчак, голова Дніпровського осередку Сергій Світленко. На завершення присутні заслухали доповідь дійсного члена НТШ Америки Василя Лопуха на тему „Українські Січові Стрільці у фотохроніці Першої світової війни та Визвольних змагань”.

У другій половині того ж дня у Львівській національній науковій бібліотеці (ЛННБ) України імені В. Стефаника було проведено круглий стіл „Бібліотека НТШ – перша національна наукова бібліотека України: перервана історія” і відкрито однойменну тематичну банерну виставку, приурочені до 150-річчя Товариства й 130-річчя його Бібліотеки.

Вступним словом присутніх привітав генеральний директор ЛННБ України ім. В. Стефаника кандидат педагогічних наук Василь Ферштей. Голова НТШ академік НАН України Роман Кушнір у промові коротко охарактеризував історію Товариства, актуалізував проблеми його розвитку, означив вплив російсько-української війни на діяльність осередків на східних теренах України та в Криму.

У своїй доповіді генеральний директор Бібліотеки Василь Ферштей окреслив основні етапи розвитку Бібліотеки Товариства, особливості формування фонду та її читацький склад, нагадав імена фундаторів, утверджуючи тезу, що ЛННБ України ім. В. Стефаника – інституційна спадкоємниця Бібліотеки НТШ.

Цікаві сторінки з історії Бібліотеки Товариства, її рукописних та архівних збірок розкрила наукова співробітниця відділу рукописів, дійсна членкиня НТШ Галина Сварник. Увагу учасників круглого столу привернули й виступи директора Інституту народознавства НАН України академіка НАН України Степана

Павлюка, професора Степана Давимуки, заступниці голови НТШ Лідії Бойчишин.

Завідувачка відділу рукописів кандидатка історичних наук Мирослава Дядюк ознайомила учасників зібрання із структурою тематичної експозиції. 16 виставкових банерів відображають головні віхи становлення і розвитку Товариства, його наукову та видавничу діяльність, формування та функціонування музеїв і бібліотеки НТШ, фонди якої в 1940 р. посіла Львівська філія Бібліотеки Академії наук УРСР (тепер Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника).

15 грудня 2023 р., четвертий день відзначення Ювілею, розпочався у Львівському національному університеті імені Івана Франка круглим столом „Українська мова як державо-творче начало”.

Першим на круглому столі слово взяв голова НТШ академік НАН України Роман Кушнір. Згодом до всіх присутніх звернувся почесний доктор ЛНУ ім. Івана Франка, директор Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України академік НАН України Микола Жулинський. Насамперед учений наголосив на вагомій ролі Товариства в розвитку та утвердженні української мови в Україні та світі. Він зауважив, що сьогоднішня дискусія покликана обговорити мовну ситуацію в країні, проблеми і завдання, які постають перед українським суспільством.

Своїми міркуваннями щодо мовного питання поділилися директор Інституту української мови НАН України, дійсний член НТШ професор Павло Гриценко, доцентка кафедри української мови імені професора Івана Ковалика Львівського університету Галина Тимошик (презентувала колективну монографію, присвячену 150-літтю НТШ, – „Мовознавча комісія НТШ. З історії людей та ідей” (Львів, 2023)), завідувачка кафедри української мови імені професора Івана Ковалика, професорка Зоряна Купчинська (представила працю почесного члена НТШ Юліана Редька „Сучасні українські прізвища” (Львів, 2023)), перекладач, філолог та письменник, професор Львівського університету, дійсний член НТШ Андрій Содомора, український фізик

та історик науки професор Василь Шендеровський, доктори філологічних наук Михайло Гнатюк, Алла Швець, Ірина Фаріон, доктор історичних наук Петро Шкраб'юк. Обговорювалися шляхи популяризації української мови, її роль у розвитку держави, законодавче регулювання мовної політики в Україні, набуття міжнародного статусу української мови.

У той самий день, уже після обіду, в Науково-технічній бібліотеці Національного університету „Львівська політехніка” відбулося пленарне засідання Міжнародної наукової конференції „150 років Наукового товариства ім. Шевченка”. Привітання виголосив голова НТШ академік НАН України Роман Кушнір, який модерував зібрання.

Було заслухано п'ять доповідей. Першим виступив голова Історичної комісії, дійсний член НТШ Андрій Фелонюк, який доповідав на тему „Почесні члени Наукового товариства імені Шевченка (1892–1937 рр.)”. Діяльність Івана Франка в Науковому товаристві імені Шевченка стала об'єктом розгляду дійсного члена НТШ, професора Михайла Гнатюка. Етнографічну комісію як провідний науково-дослідний підрозділ НТШ у Львові (до 125-річчя її створення) представив дійсний член НТШ, професор Михайло Глушко. Проректор ЛНУ ім. Івана Франка, академік НАН України Роман Гладишевський з нагоди Ювілею НТШ поінформував про здобутки львівської наукової кристалохімічної школи. Про епістолярну спадщину гетьмана Пилипа Орлика розповіла професорка Варшавського університету, дійсна членкиня НТШ Валентина Соболев.

16 грудня 2023 р. стало завершальним днем ювілейних святкувань. Він почався Службою Божою за здоров'я членів Товариства в соборі Святого Юра. Під час Літургії було освячено хоругву НТШ. Опісля всі охочі мали змогу відвідати крипту храму й помолитися перед могилами предстоятелів Української греко-католицької церкви і почесних членів НТШ Андрея (Шептицького), Йосифа (Сліпого) та Мирослава (Любачівського).

Пізніше, від 12-ї до 16-ї години, в Актовій залі ЛНУ ім. Івана Франка тривала Урочиста академія, учасниками якої стали члени

НТШ, знані українські науковці, представники державної та місцевої влади.

Із визначною подією присутніх привітав голова НТШ в Україні академік НАН України Роман Кушнір. З нагоди 150-літнього ювілею найдавнішої всеукраїнської наукової інституції слова вітання та вдячності за плідну працю в царині української науки й культури передали Президент України Володимир Зеленський, Голова Верховної Ради України Руслан Стефанчук, Прем'єр-міністр України Денис Шмигаль, Президент Національної академії наук України, академік НАН України Анатолій Загородній, видатний український вчений-фізик, політичний і громадський діяч, почесний член НТШ академік НАН України Ігор Юхновський. Членам НТШ було вручено нагороди Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Національної академії наук України. Свою вдячність за активну роботу Наукового товариства ім. Шевченка висловили й представники місцевої влади, долучившись безпосередньо до вручення подяк та почесних грамот.

Урочиста академія продовжилася доповіддю голови НТШ в Україні академіка НАН України Романа Кушніра, який детально висвітлив минуле та сьогодення Наукового товариства ім. Шевченка, означивши також його перспективи на майбутнє. Пізніше колег-науковців вітав голова Західного наукового центру НАН України та Міністерства освіти і науки України академік НАН України Зіновій Назарчук, також нагородивши членів НТШ низкою почесних грамот.

Роман Кушнір подарував учасникам заходу з різних міст України, у яких працюють осередки Товариства, ювілейні медалі „150 років Наукового товариства ім. Шевченка”, а ще – буклет про історію Товариства у постатях, підготовлених дійсними членами НТШ Андрієм Фелонюком і Василем Шендеровським.

Під час урочистостей з вуст генерального секретаря Світової ради НТШ Анатолія Карася прозвучали вітання від Світової ради НТШ (президент Леонід Рудницький), НТШ в Америці (голова Галина Гринь), НТШ у Словаччині (голова Владислав Грешлик;

Учасники Урочистої академії з нагоди 150-річчя Наукового товариства ім. Шевченка. Львів, 16 грудня 2023 р.

почесний голова, іноземний член НАН України Микола Мушинка). Продемонстровано відеозвернення голови НТШ в Австралії, іноземного члена НАН України Марка Павлишина. Також Почесний консул Канади у Львові, докторка філософії, членкиня НТШ у Канаді Оксана Винницька виголосила вітання від НТШ у Канаді, а професорка Варшавського університету Валентина Соболь – від НТШ у Польщі. Заступниця голови НТШ Лідія Бойчишин зачитала адрес від Світового конгресу українців і Світової федерації українських жіночих організацій. Наприкінці до теплих слів з приводу ювілею НТШ долучилися представники громадських організацій Львова та України.

Перед закриттям Урочистої академії Роман Кушнір подякував за організаційну й матеріальну підтримку в проведенні численних ювілейних заходів членам Президії НТШ, ректорам провідних університетів Львова, директорам музеїв, бібліотек та добротинцям.

Потім відбулося офіційне погашення поштової марки, присвяченої 150-річчю Наукового товариства ім. Шевченка.

Надалі присутні мали нагоду насолодитися святковим концертом, який підготували студенти кафедри театрознавства та акторської майстерності факультету культури і мистецтв ЛНУ ім. Івана Франка, заслужена хорова капела України „Боян” імені Євгена Вахняка, народний ансамбль пісні і танцю „Черемош”. У фое Актової зали університету до уваги всіх зацікавлених була запропонована також виставка з 24 банерів „Наукове товариство імені Шевченка в постатях (до 150-річчя)” та підбірка видань Товариства. Завершилася Урочиста академія у Львівському будинку вчених.

150-літній ювілей Наукового товариства ім. Шевченка – знаменна подія в історії національної науки й культури. Вона засвідчила великий інтерес громадськості до славної історії Товариства та його здобутків у новітній період. Члени НТШ зробили все для того, щоб спопуляризувати спадщину своєї інституції й актуалізувати її значення та роль у сучасних складних умовах українського державотворення.

II. Bycie jako wytrwałość

Bohdana Krysa

Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-2345-6789>

Буття як витривалість: барокова парадигма

Being as Endurance: A Baroque Paradigm

Abstract

The article outlines the problem of endurance in the baroque paradigm of being on the material of Ukrainian poetic texts from the 17th and 18th centuries. This is made from three perspectives: firstly, the questions which Ukrainian baroque authors ask, thus revealing their understanding of the meaning of human existence and human destiny; secondly, the ideas of metaphysics shall be considered, which became impulses for baroque thinking and appeared in re-actualized formulations of “eternal” questions, determining the nature of the modern reception of baroque; and thirdly, the projections of baroque symbols in the poetic thinking in the 20th and 21st centuries shall be analysed.

Keywords: baroque, being, existence, endurance, service, identity.

Проблеми буття належать до сфери метафізики – до „першої філософії”, за Арістотелем, чи до науки про Бога, за Томою Аквінським. Річ не в назві, а в тому, що для українського Бароко, сформованого на ідеях Об’явлення і текстах Святого Письма, спрямованість на сенс людського буття є визначальною ознакою. Власне, „світло віри”, яке стало „динамічним джерелом для суттєвих і змістових зрушень у філософії”¹, зближує барокових авторів

¹ A. Baumeister, *Toma Akvinskyi: Vstup do myslennia*, Dukh i litera, Kyiv 2012, s. 24.

з християнськими мислителями, а вже через них, у міру розвитку барокового дискурсу, з філософами античності.

Образ бджоли, із якою порівнював себе не один бароковий поет, був способом запевнити читача в цінності віршів, щільники яких заповнювалися мудрістю з різних писань. Характерна близькість літератури й філософії в епоху Бароко² часто нагадує калейдоскоп світових імен (як добре відомих, так і несподіваних), які, очевидно, мали викликати алюзії на події, вчинки, звички, себто виконувати передусім інструментальну функцію, впливаючи на барокову фактуру тексту.

Однак, окрім зовнішньої, так би мовити, функції можна простежити внутрішню присутність наскрізних, найчастіше „безіменних” ідей – від автора до автора, від коротких згадок до розлогих інтерпретацій, що засвідчують єдність українського барокового мислення, а на якомусь етапі стають маркантною ознакою індивідуального творчого світу. У руслі – від Віталія Дубенського до Григорія Сковороди – простежується, наприклад, ідея самопізнання³. Буває інакше: відома філософська концепція в інтерпретації українського автора асоціюється в літературній традиції, власне, з його іменем, як із іменем Кирила Транквіліона Ставровецького – наука про „вільну волю людини”, про перехід „від небуття до буття” чи про „зло як недостатність добра”.

А попри це, при помітному тяжінні літературного дискурсу до філософських означень, лише Кирило Транквіліон Ставровецький і Григорій Сковорода, крім віршів, викладали свої метафізичні роздуми в спеціальних трактатах, проєктуючи їх на весь авторський контекст. У цьому дискурсі відсутнє і саме поняття „буття”. Проте шкала порушених духовних і моральних цінностей помітно корелює з його сучасною семантикою. Міркування над Божественною субстанцією, над видимим і невидимим, над

² L. Ushkalov, *Literatura i filozofia: doba ukrainskoho baroko*, Maidan, Kharkiv 2014.

³ *Ibid.*, s. 20.

слідами Божої присутності і пошуком істини, над призначенням людини і таємницею Божого промислу, – це ті моменти, які співвідносяться з поняттями буття як сущого, буття – існування, буття самого по собі.

Важливо також пам'ятати, що йдеться не про метафізику різних періодів, а про метафізику й віршовані тексти, які науку про Божу Премудрість передають через емоції й почуття, через „розпалене серце”, усвідомлюючи свого читача в потребі дивитися на світ „очима розумної душі” (Кирило Ставровецький). Не менш важливий і стан авторської свідомості, сформований на переконанні, що ідеї та навіть способи їх висловлення належать тому, хто їх приймає. Риси такої свідомості дуже добре передає Іван Франко у передмові до „Мого Измарагду”, коли радить не шукати джерел своїх віршів: „Гай, гай! Ті джерела сотки, тисячі літ отворені і доступні кожному, і здоровому оку й шукати їх недалеко”⁴.

Утім, філософські ідеї також мають свою історію – вони розвиваються, повторюються, оновлюються. І цей безкінечний процес, доступний історикові філософії, через призму барокового вірша відкривається лише якоюсь мірою: інтерпретація поета часто нагадує рапсодію в Кантовому порівнянні, коли, на відміну від метафізики, „ніколи не знати, чи того, що маємо, вже досить, або чи і де ще може чогось не вистачати”⁵.

Певна річ, глибше осмислення значного метафізичного спектру українського віршування неминуче, так чи інакше, спрямовує до студій над метафізикою. Уже перші літературознавчі узагальнення в цьому плані приводять до вчення Томи Аквінського⁶. А сама можливість поглянути на той „горизонт природної раціональності”, який постає у його вченні⁷, переконує, що автори українських віршів орієнтувалися, власне, на раціональність

⁴ I. Franko, *Mii izmarahd. Peredmovna* [v:] *Tvory: u 50 t.*, t. 2, Naukova dumka, Kyiv 1976, s. 180.

⁵ I. Kant, *Prolegomeny do kozhnoi maibutnoi metafizyky, yaka zmozhe vystupaty yak nauka*, per. z nim. za red. Ivana Mirchuka, Miunkhen 2004, s. 183.

⁶ O. Yakovyna, *Metafizyka v poezii. Ukraina XVII stolittia*, Opillia, Lviv 2010, s. 37.

⁷ A. Baumeister, *Toma Akvinskyi: Vstup do myslennia*, Dukh i litera, Kyiv 2012.

Божого Задуму та на обов'язок кожного усвідомити себе як вершину творіння і дбати найперше про досконалість свого людського образу. Ця тенденція, разом із мотивом самопізнання, була визначальною впродовж століть, упливаючи як на рецепцію загального плану літератури, так і на рецепцію тих її представників, які вирізнялися характером і напругою праці над Божим Словом.

Перші дослідники цих текстів наприкінці XIX ст., а серед них і Франко, уже не мали такого досвіду віри, щоб сприймати „дидактичні”, „схоластичні”, „штучні” форми в душі Сквороди, себто як „м'єшечки на Золото и шелуху для Слова Божія”⁸. Щоправда, траплялися промовисті винятки, наприклад, висновок Франка про епіграми о. Віталія, які закликають читачів до „праці, поздержливості і пильності, які накладає на них праведне життя” і „одвічальність, яку вони беруть на себе, стаючи на чільнім місці”, – це визнання обов'язку барокового автора⁹ у виразній раціональній тональності. Що більше, мотив „природної раціональності” звучить у віршах самого Франка, і не лише на „старі теми”, увиразнюючи його постать на широкому поетичному горизонті.

Повертаючись до історії інтерпретації барокових віршів, варто наголосити, що при всій увазі до них як до значних фактів літературного життя, дослідники так чи інакше акцентували увагу на ознаках, які не відповідали критеріям нової літератури – на мові, далекій від народної, на риторичності, що тамувала живе чуття, на формальній недосконалості. Так тривало до студій Дмитра Чижевського, якому і належить відкриття літератури Бароко, передусім у її віршованих формах.

Характерно, що таке відкриття резонує з оновленням метафізики в XX ст., зокрема в працях Мартина Гайдеггера, з реактивізацією

⁸ H. Skovoroda, *Blazhennym byt legko* [v:] H. Skovoroda, *Povna akademichna zbirka tvoriv*, red. prof. L. Ushkalov, Maidan, Kharkiv 2010, s. 393.

⁹ I. Franko, *Zabutiy ukrainskyi virshopysets XVII viku* [v:] Ivan Franko, *Tvory: u 50 t.*, t. 31, Naukova dumka, Kyiv 1981, s. 164–165.

ідей Томи Аквінського, а вже у XXI ст., – із ґрунтовними українськими дослідженнями його філософії¹⁰, що так чи інакше резонує з осмисленням метафізики барокового тексту, зокрема з інтерпретацією проблем буття та способів їх вираження у віршах, які виконують функцію своєрідних знаків-маркерів на головних метафізичних маршрутах.

У цьому плані набувають особливого значення філософські ідеї Мартіна Гайдеґґера, який стверджує, що саме запитування про сенс буття вже містить у собі цей сенс („Jedes Fragen ist ein Suchen. Jedes Suchen hat seine vorgängige Direktion aus dem Gesuchten her”¹¹), а спрямованість на буття визначає весь сутнісний устрій людського існування або людської екзистенції, коли метою є пізнання буття як такого¹². Власне кажучи, така спрямованість визначає і цілість барокової структури – віршованого циклу чи книги, що можна спостерегти на різних прикладах, не кажучи вже про твори й імена першого ряду.

У цьому контексті варто зазначити, що думку про справжність поета, котрий, як і справжній пророк чи філософ, здатний відкривати сутність буття, висловлюють у свій час і в своєму стилістичному оформленні і Григорій Сковорода¹³, і Мартін Гайдеґґер¹⁴. Інша річ, що не раз цілі історичні епохи „виношують” справжніх поетів і філософів. Українське літературне Бароко і є, власне кажучи, епохою, коли людина послідовно й довго вчиться бути людиною Слова й запитувати про сенс буття.

Характерно, що в метафізичних студіях Мартіна Гайдеґґера відлунюють ідеї „вічної філософії”, або науки про Божу Премудрість, яка дорогу поета трактує як дорогу Слова, що своїм початком і завершенням має Божественне джерело. Власне, тієї

¹⁰ Крім уже названої, також: А. Baumeister, *Bilia dzherel myslennia i buttia, Dukh i litera*, Kyiv 2012.

¹¹ М. Heidegger, *Sein und Zeit*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1967, s. 1–5.

¹² Ibid., s. 7.

¹³ Н. Skovoroda, *Beseda, narechennaia Dvoe: o tom, chto blazhennym byt legko* [v:] Н. Skovoroda, *Povna akademichna zbirka tvoriv*, op. cit., s. 393.

¹⁴ М. Heidegger, *Einführung in Metaphysik*, Frankfurt am Main 1935, s. 162.

„вічної філософії”, яка увиразнює повноту духовних пошуків Григорія Сковороди¹⁵. Про це може свідчити розгортання Гайдеггерівської метафізики у просторові метафори – „дорога до мови” чи „мова як дім буття”, а особливо міркування про місце поезії, з якого піднімається хвиля, яка збурює слова у поетичність, бо якраз переконання, що ця хвиля так рідко залишає місце поезії, а її рух щоразу стає поверненням до потаємнішого витоку¹⁶, нагадує сквородинівське „Джерело Нетління”. І коли „мова мовить”¹⁷, і коли „глянути – увійти в мовчання”¹⁸, то можна впізнати нові прикмети того самого сюжету, в якому „письма бо убиваєт, а дух животворит”¹⁹.

У контексті метафізики, спрямованої на трансценденцію як на шлях до Трансцедентного, бароковий вірш виконує здебільшого прикладну функцію – пропонує перехід на той, на інший, мовляв Сковорода, берег Йордану. І навіть коли поет говорить „скромною мовою раціональної віри”²⁰, вірш стає емоційним ресурсом для читача в процесі усвідомлення причетності до Божественної дійсності та безпосереднього зв’язку між чуттєвим і надчуттєвим, видимим і невидимим.

Несподівані прослідки метафізичних ідей упізнаються з перспективи їх повніших проявлень в межах одного чи двох століть. І це насправді, „дивна наука! І обґрунтування людських знань впродовж тисячоліть, і ковчег Божого імені як шлях переходу по той бік людських слів і речей”²¹. А те, що дається в процесі тривалих роздумів, може відкритися в мить промовляння, бо

¹⁵ E. von Erdmann, *Unähnliche Ähnlichkeit. Die Onto-Poetik des ukrainischen Philosophen Hryhorij Skovoroda (1722–1794)*, Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Wien 2005, s. 282.

¹⁶ M. Haidegger, *Dorohoju do movy*, per. z nim. V. Kamianets, Litopys, Lviv 2007, s. 42.

¹⁷ Ibid., s. 39.

¹⁸ Ibid., s. 47.

¹⁹ H. Skovoroda, *SYMFONIIA, narechennaia Kniga Askhan* [v:] H. Skovoroda, *Povna akademichna zbirka tvoriv*, op. cit., s. 302.

²⁰ I. Kant, *Prolegomeny do kozhnoi maibutnoi metafizyky...*, op. cit., s. 83.

²¹ A. Baumeister, *Toma Akvinskyi...*, s. 154.

„как только назвал, так вдруг и естетство дал”²². Бароковий досвід у цьому плані значний і багатогранний, він дозволяє спостерігати, як література використовує метафізичні методи та як інтерпретація філософських ідей відбивається на її питомих ознаках.

Перед таємницею Вічного Бога, у процесі самопізнання та в роздумах про сутність буття бароковий поет неминуче приходив до розуміння витривалості як головної умови узгодити свою дорогу та свої плани з Божим Задумом, щоб побачити на цій дорозі, у відповідь на свій труд і молитву, Божі сліди. Зрештою, така дорога знайома й поетам ХХ ст. „Будучина у Бога, у тебе – тільки труд”, – скаже Юрій Липа²³, якому, власне, і належить першість у відкритті барокових джерел української поезії²⁴.

Віршовані тексти різних періодів Бароко засвідчують, що проблема витривалості постає здебільшого в модусі служіння й у модусі сповнення, які завжди так чи інакше пов’язані між собою. Скажімо, і вірші Києво-Михайлівського збірника, що традиційно вважається частиною „Віршованого полемічного комплексу 80–90 рр. XVI ст.”, можуть видатися в цьому плані несподіваним і втішним прикладом. Останній наш переключення із Миколою Сулимою, немов ритуал тут-буття, відбувся через поле цього тексту, коли майже одночасно хтось із нас намагався дослідити метафізичні підвалини полемічного комплексу, а хтось – говорити на його основі про „війну з аріанством”²⁵. Насправді, ці вірші прочитуються на різних рівнях. Навіть аргументи з історії християнства, потрактовані як сліди Божої присутності, у процесі полемічного дискурсу не завжди надаються для пошуку сутності буття. Але в межовій ситуації аскези, почувши „с писания истинную мову” народжується „духовний

²² Н. Skovoroda, *Razgovor, nazyvaemyi Alfavit, ili Bukvar Mira* [v:] Н. Skovoroda, *Povna akademična zbirka tvoriv*, op. cit., s. 678.

²³ Yu. Lypa, *Poeziia*, ukl. Y. Malaniuk, Toronto 1967, s. 13.

²⁴ Ibid.

²⁵ В. Krysa, *Metafizychni pidvalyny virshovanoho polemičnogo kompleksu 80–90-kh rokiv XVI st.* [v:] „Slovo i chas”, 2022, № 1, s. 53.

рід” – „Веселися пустини, ижес породила, / без болѣзни чада многии сплodiла”²⁶. А пустинник осягає перспективу самому зробитися книгою („превыше мирная содѣлайся книга”), щоб стати „близ Бога”²⁷ [виділення наше – Б. К.]

Проблема витривалости і в цьому, і в кожному іншому випадку вкладається насамперед в поняття служіння як бого-посвяченого життя, що має різні форми – працю священника, проповідника, учителя, князя, гетьмана, а понад усе – служіння Божому Слову. Незалежно від того, про кого пишуть барокові поети, про себе чи про інших, сенс людського існування як вибраного способу пізнання Істини має здебільшого теологічний характер. Мабуть, лише у „Євхаристиріоні” Софронія Почаського цей сенс прикладено до раціонального дискурсу щодо античності і християнства, філософії й теології²⁸.

Зважаючи на характер динамічного й драматичного часу, тему служіння часто доповнюють мотиви актуальности, досконалости та повноти сповнення людських намірів. Досить пригадати вірші Герасима Смотрицького, якими відкривається Острозька Біблія і в яких сутність буття співвідноситься насамперед з актуальністю її появи („во время рати потреба дати”) та з образом князя, „народженого згори”, – Костянтина Острозького²⁹.

Утім тут, в острозькому гурті, відбувся особливий акт: поет звертається до Бога з проханням зважити на його особистий творчий проект і додати „до поправки живота якого дня”, щоб здійснити задумане – „прочитати й учинити”³⁰. Ось у такій українській версії майже гайдегтерівського „*Sein und Zeit*” проявилось розуміння зв’язку сутности людського існування (тут-буття) із Вічним буттям.

²⁶ *Ukrainska poeziiia. Kinets XVI – pochatok XVII st.*, upor. V. P. Kolosova, V. I. Krekoten, Naukova dumka, Kyiv 1978, s. 94.

²⁷ *Ibid.*, s. 96.

²⁸ A. Baumeister, *op. cit.*, s. 21–24.

²⁹ H. Smotrytskyi, *Zry siia znameniia kniazhate slavnaha* [v:] *Ukrainska poeziiia...*, *op. cit.*, s. 61.

³⁰ D. Nalyvaiko, *Prozba chytelnykova o chas* [v:] *Ibid.*, s. 156–157.

Очевидно, різні форми служіння – пустельника-монаха і монаха, який залишається у світі, не кажучи вже про князя чи гетьмана, – мають свій ступінь буттєвої повноти й витривалости та відрізняються між собою так, як різні книги. Однак їх єднає джерело – усюдисущий Бог і процес осягання неосягненної Божественної таємниці, як каже Кирило Транквіліон Ставровецький, у писаннях якого здійснено спробу розрізнення Божої дійсности та дійсности світу – із людської перспективи співтворця та сторожа свого Божого образу³¹.

Кожну з трьох книг цей автор трактував як чудесне проявлення Божої сили, своєрідний акт переходу, попри всі людські перешкоди, від дійсности (енергії) до можливости (динаміки). У такому метафізичному плані авторську впевненість у досконалости „Перла многоцінного”, очевидно, треба розуміти з погляду досконалости Першопринципу, а не „самохвальство” чи парадоксальний вияв барокового авторства, що не раз і згадувалося, і спростовувалося в дослідженнях різного часу.

Інший приклад витривалости – це образ Петра Конашевича-Сагайдачного у віршах Касіяна Саковича³², який засвідчує повноту співіснування того, що має бути в житті славного лицаря, і того, що було в житті ось цього гетьмана, – власне, відповідність субстанції й екзистенції. Навіть якщо таку відповідність закладено в жанровій програмі тексту, який говорить про завершене людське життя, то й тоді реальність людської постаті суттєво корегує проекцію тут-буття на екрані Божественної дійсности.

Очевидно, особливий рівень метафізичних переживань зумовлює саморецепція й самоусвідомлення Григорія Сковороди в його „Саду божественних пісень”, де витривалість на вибраній дорозі співвідноситься з можливістю принести Богові „днів своїх остатки”, себто найкращі здобутки всього життя. Якраз тут

³¹ K. Stavrovetskyi, *Zertsalo Bohoslovii*, Pochaiv 1618.

³² K. Sakovych, *Virshi na zhalosnyi pohreb zatsnoho rytsera Petra Konashevycha Sahaidachnoho...* [v:] *Ukrainska poeziia...*, op. cit., s. 322–337.

метафізика легко переходить у містичний екстаз, немов відкриваючи внутрішню споглядальну силу Творця біля самих джерел свого Творіння. Тоді з'являється „голосове повідомлення” про народження Ісуса Христа в людському серці – біблійний мотив, до якого після Сковороди поверталися лише ті українські поети, які наважилися наново народитися у Слові.

Очевидно, і віршовані, і філософські тексти Григорія Сковороди – це передусім оновлення досвіду читання й інтерпретації Святого Письма. Водночас якраз у його міркуваннях, на відміну від інших авторів українського Бароко, помітно розширюється спектр філософських означень, які корелюють з поняттями метафізичної сепарації (разом і окремо), метафізичної абстракції, з резолютивними та композитивними підходами та з розумінням форми, що нагадує Тому Аквінського, для якого буття є принципом, що актуалізує форму³³. Сучасна конкретизація першоумови такого процесу – „мислити форму (яка є актом) найвищою актуальністю в її власному плані буття й водночас потенційністю в іншому порядку”³⁴, дає розуміти цей „інший порядок” з огляду на функцію, яку барокова форма може виконувати поза планом власного буття, підтверджуючи свою парадоксальну тотожність до аналогічних переживань через кілька століть: ілюзорності світу і слави, життя і смерті, а понад усе – роздумів про безсмертя людської душі, яка шукає прихистку у слові поета, полеглого на українсько-російській війні:

Слава зганяє хвостом
застарілі кусючі амбіції.
Чеше хмарами роги,
замислюється над накоєним...
Все, що назвали життям, –
всього лиш обіцяна фікція³⁵.

³³ A. Baumeister, op. cit., s. 245.

³⁴ Цит. за: *ibid.*

³⁵ V. Vakulenko, *Ya peretvoriuius. Shchodennyky okupatsii. Vybrani virshi*, Vivat, Kharkiv 2023, s. 74.

Якщо барокова епоха мала стати історичним випробуванням українського слова, щоб за нею прийшли поети, рівноправні зі справжніми філософами й пророками, то вони приходили з тими чи іншими розпізнавальними знаками української історії й українського слова. Трагічні події російсько-української війни як актуальне тут-буття виявили дивовижну потенційність барокової форми, закладену насамперед в сюжетах християнської історії. Про це свідчить збірка віршів „Імена, що залишилися” Олафа Клеменсена³⁶.

З послідовністю барокового поета, у циклі з двадцяти віршів – від Різдва Пресвятої Богородиці до Успіння (не кажучи вже про старозавітні й новозавітні алюзії в інших текстах) – автор відтворює сучасні аналогії християнських сюжетів у межових ситуаціях війни, в умовах нечуваного й немислимого, здається, протистояння добра і зла, правди і брехні, духа і тіла. І самі теми цих сюжетів взивають до людської витривалості, ставши способом відкрити сенс людської екзистенції. Характерно, що барокова стилістика в цьому „іншому порядку” актуалізується з такою виразністю, яка була недоступна бароковому поетові, бо саме збереження його стилістичного принципу в процесі „дослівного” перекладу на мову нових обставин, безпосередня заміна одних символів іншими при збереженні сюжетних колізій породжує насамперед особливе відчуття парадоксальності:

Со звільдою волсві
йдуть дорогою
і два танки самотні
прибилоса до них замість ангелів
і солдати з сусіднього блокпоста забрели
звільду вгледівши
бетеериця з бетеереням
мордами добрими усміхаються і
Дитина в ящику з-під озброень...³⁷

³⁶ О. Klemensen, *Imena, shcho zalyshylysia*, Dukh i litera, Kyiv 2023.

³⁷ О. Klemensen, *Imena, shcho zalyshylysia...*, s. 6.

І водночас, попри всі пригоди, які витримують барокові образи, сенс той самий: Різдво відганяє смерть.

Барокові ключі лише на перший погляд дещо декоративні – вони несподівано швидко відчиняють внутрішній світ людського існування в час найбільших випробувань, стаючи дивною формою буття поза буттям чи пригадування буття. Тут і Водохреща (Богоявлення), коли „ангели привели немов діда під руки річку йордан / а може просто принесли синій клубок і розмотали мотузку ріки / і потече поміж тихих руїн з іще живими конаючими людьми мобілками / і словами на дні цих руїн”³⁸.

І якщо зі шостої пісні Сковороди зрозуміло, що в момент Богоявлення вперше настає та видима зміна, якій підлягає Боже творіння – небо й земля, морські безодні, що „согласно двинулися”, Йордан, який повернувся назад, ліси, які відкрили свої стежки, – то ця хрестоматійна картина передає залежність апокаліптичної ріки від „роси Духа”³⁹. Невипадково, очевидно, цю саму пісню співає переможне ангельське воїнство, врятувавши Матір-вдову та її дитя, у трактаті „Брань Архистратига Михаила со Сатаною о сем: Легко быть Благим”⁴⁰?

Певна річ, солдати, які „розмотали мотузку ріки”, теперішні ангели, мають перемогти. Хоч той, що у війську, знає: „а один слідом за Спасителем побіжить, аби побачити місце, де той живе...”⁴¹. Це мотив уже Страсної дороги, наскрізний, наприклад, у „Розмышляню о муцѣ Христа Спасителя нашего” Йоаникія Волковича (1631).

Зміщення мотивів чи прискорення подій – це також ознака актуалізації барокової форми поза її власним буттям, бо відразу – „Великдень”, який нагадує похорон і сходження до пекла:

Той хто тримав землю в руці покладений у печеру
на тому кінці

³⁸ Ibid., s. 8.

³⁹ H. Skovoroda, *Povna akademichna zbirka tvoriv*, op. cit., s. 56.

⁴⁰ Ibid., s. 836.

⁴¹ O. Klemensen, op. cit., s. 8.

міста
 вірніше за містом
 зійшов на дно неймовірно глибокої шахти
 (останні-роки-туди-полонених-скидали-чорні-чорти-намальовані-
 маркером-
 на стінах-вокзалу-жуки
 і нікому навіть на думку не спало вивести з шахти
 Адама і Єву
 узяти лляну тканину
 і стерти чорних комах з потицькованих ангелом білих стін)...⁴²

Усе, що в дужках, – це, власне, форма, в якій виражено „інше” тут-буття. Сучасний поет менше подібний на бджолу, йому доступна та художня перспектива, для якої мова Бароко не може бути лише стилістичним засобом, бо в цій перспективі розуміння світу, людини й Бога, у пошуках джерел людської витривалості ця мова співвідноситься з універсальною парадигмою буття як із можливістю впізнати і зберегти в собі Божий образ.

References

- Baumeister A., *Bilia dzherel myslennia i buttia*, Dukh i litera, Kyiv 2012.
 Baumeister A., *Toma Akvinskyi: Vstup do myslennia*, Dukh i litera, Kyiv 2012.
 Franko I., *Mii izmarahd. Peredmova* [v:] *Tvory: u 50 t.*, t. 2, Naukova dumka, Kyiv 1976, s. 179–181.
 Franko I., *Zabutyi ukrainskyi virshopysets XVII viku* [v:] Ivan Franko, *Tvory: u 50 t.*, t. 31, Naukova dumka, Kyiv 1981, s. 156–172.
 Haidegger M., *Dorohoiu do movy*, per. z nim. Volodymyr Kamianets, Litopys, Lviv 2007.
 Heidegger M., *Einfurung in Metaphysik*, Frankfurt am Main 1935.
 Heidegger M., *Sein und Zeit*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1967.
 Kant I., *Prolegomeny do kozhnoi maibutnoi metafizyky, yaka zmozhe vystupaty yak nauka*, per. z nim. za red. Ivana Mirchuka, Miunkhen 2004.
 Klemensen O., *Imena, shcho zalyshylysia*, Dukh i litera, Kyiv 2023.
 Krysa B., *Metafizychni pidvalyny virshovanoho polemichnoho kompleksu 80–90-kh rokiv XVI st.* [v:] „Slovo i chas”, 2022, № 1, s. 52–68.

⁴² Ibid., s. 15.

- Lypa Yu., *Poeziia*, ukl. Ye. Malaniuk, Toronto 1967.
- Skovoroda H., *Povna akademichna zbirka tvoriv*, red. prof. L. Ushkalov, Maidan, Kharkiv 2011.
- Stavrovetskyi K., *Zertsalo Bohoslovii*, Pochaiv 1618.
- Ukrainska poeziia. Kinets XVI – pochatok XVII st.*, upor. V. P. Kolosova, V. I. Krekoten, Naukova dumka, Kyiv 1978.
- Ushkalov L., *Literatura i filosofii: doba ukrainskoho baroko*, Maidan, Kharkiv 2014.
- Vakulenko V., *Ya peretvoriuius. Shchodennyky okupatsii. Vybrani virshi*, Vivat, Kharkiv 2023.
- Von Erdmann E., *Unähnliche Ähnlichkeit. Die Onto-Poetik des ukrainischen Philosophen Hryhorij Skovoroda (1722–1794)*, Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Wien 2005.
- Yakovyna O., *Metafyzyka v poezii. Ukraina XVII stolittia*, Opillia, Lviv 2010.

Iryna Matiash

University of Warsaw, Poland

Scientific Society of History of Diplomacy and International Relations, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7565-1866>

Філософія витривалості митця-дипломата Ежена Деслава (Євгена Слабченка)

The Philosophy of Endurance of the Artist-Diplomat Eugène Deslav (Yevhen Slabchenko)

Abstract

The article is based on the personal documents of a representative of the French film avant-garde of the 1920s-1930s, a Ukrainian public figure in exile Yevhen Slabchenko (Eugène Deslav, 1899–1966). It shows the formation of the foundations of the endurance philosophy of a person who left his homeland due to insurmountable circumstances, with no possibility of return. The dispersion of the archival documents covering the artist's life and activities, as well as the lack of access to Deslav's personal archive – owned privately – remains an unresolved problem in studying the life and creative path of the artist. This publication analyses the key points of Deslav's endurance philosophy of an émigré and highlights the reflection on this problem in the documents of personal origin.

The article traces Deslav's fate from his birth in Tahancha in Kyiv region, participation in the formation of scout organisations in Bila Tserkva, to his recognition in the world of cinema, the foundation of the World Collection of Ukrainian and the Ukrainian Diplomatic Archive, and authoring the "Diplomatic History of Ukraine". Deslav was the first among the owners of documentary collections to introduce the term "diplomatic archive" to denote the documents of diplomatic missions and personal documents of diplomats, he initiated the foundation of the Ukrainian literary prize for the work that best depicts Ukraine, the establishment of the title "Ambassador of Ukrainian Culture", the creation of the Ukrainian Diplomatic Institute with a specialised publishing house.

The premises of Deslav's survival theory are self-identification, the ability to rise above circumstances and to be worthy of one's kin, to support statesmen, to refuse

physical labour for the sake of survival without losing the ability to dream, and to be energetic, resilient, and persistent.

Keywords: Eugène Deslav, Yevhen Slabchenko, documents of personal origin, philosophy of endurance, emigration.

Вступ

Представник французького кіноаванграду 1920–1930-х рр. і український діяч в еміграції Євген Слабченко (Ежен Деслав, 1899–1966) не написав детальних автобіографій, щоденників і мемуарів, тому говорити про філософію витривалості в його его-документах навряд чи годиться. Термін „его-документи” (автобіографії, листи, мемуари, особисті записи, щоденники; „ті документи, в яких «его» навмисно чи ненавмисно розкриває або приховує себе”; тексти, що також можуть бути позначені як автобіографічні або твори про власне життя¹), популярний у західній гуманітаристиці, не абсолютно відповідає усталеному в українському архівознавстві та джерелознавстві поняттю „документи особового походження”, яке охоплює „документи, що утворилися впродовж життя, наукової, творчої, службової, громадської та іншої діяльності фізичної особи (сім’ї, роду), а також ті, що відклалися в їхніх особистих архівах”². В особистому архіві Є. Слабченка та в архівах різних країн світу (переважно в Україні і Канаді) міститься не лише величезна кількість листів і літературних творів, написаних ним на підставі власного життєвого

¹ K. von Greyerz, *Ego-Documents: The Last Word?* [in:] „German History”, 2010, vol. 28, nr 3, p. 273–282; Volker Depkat, *Ego-documents* [in:] „Handbook of Autobiography/Autofiction”, ed. by M. Wagner-Egelhaaf, vol. I: *Theory and Concepts*, De Gruyter, Boston; Berlin 2019, p. 262–267; Fr. Jakubczak, *Zasoby pamiętników. Zasady i zakres ich użytkowania* [w:] „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 1989, z. 2, s. 259–268; A. Sychevskyi, *Memuary yak eho-dokumenty: vektory avtobiohrafichnoi naratsii, zasady vykorystannia ta interpretatsiia* [v:] „Intermarum: history, policy, culture”, 2023, iss. 13, c. 243–264.

² *Arkhivistyka: Terminolohichniy slovnyk*, Kyiv 1998, s. 28.

досвіду, але й інші різновиди документів особового походження, які дозволяють відтворити світопогляди їхнього творця.

Про архів Євгена Слабченка та джерельну базу вивчення його життєвого шляху

Збираючи свій архів, Слабченко наголошував на бажанні згодом передати його „в розпорядження Уряду Суверенної України”³. Однак після передчасної смерті колекціонера його документальне зібрання опинилося в приватній власності. Спершу архів придбав французький музикознавець українського походження, на той час – викладач Сорбонни – Аристид Вирста. Відомо, що Посольство України у Франції мало інформацію про бажання нового власника згодом продати архів. Тоді державних коштів на придбання цінного зібрання не знайшлося. Архів придбав французький кінознавець Любомир Госейко, який прислужився відновленню суспільного інтересу до творчості Ежена Деслава, організувавши 2004 р. перший ретроспективний показ фільмів Деслава в Парижі в Національному музеї мистецтв та культури імені Жоржа Помпиду. Відтоді практично жоден спеціальний кінофестиваль не оминав увагою стрічки митця, а ім’я Ежена Деслава активно фігурує в інформаційному культурному просторі Болгарії, Італії, Іспанії, Канади, Румунії, США, Франції, Швейцарії⁴.

³ *Lystuvannia Yevhena Deslava, seria „Dzherela z istorii ukrainskoi emihratsii”*, t. 4, uporiad., vstup. i komentari o. Yu. Mytskyk, Kyiv, 2009, s. 124.

⁴ *Ombre blanche, lumière noire. Eugène Deslav; textes et documents*, introd. L. Hosejko, Centre national d’art et de culture Georges Pompidou, Paris 2004; L. Hosejko, *Pro arkhiv ta deshcho z kinoarkhivu Yevhena Deslava* [v:] „KINO-KOLO”, 2005, nr 27, s. 29–35; idem, *Ukrainskyi predstavnyk frantsuzkoho kinoavanhardu (Ievhen Deslav (Slabchenko))* [v:] „Khronika 2000”, 1995, nr 2–3, s. 294–299; I. Matiash, „*Ia boriusia tut proty burzhuaznoho kina...*”: *Novi dokumenty pro spivpratsiu Yevhena Slabchenka (Ezhena Deslava) z VUFKU* [v:] „Kino-Teatr”, 2015, № 3(119), s. 41–44; aedem, „*Holovna sprava zhyttia*” (z *lystuvannia ukrainskykh dyplomativ Yevhena Deslava i Mykhaila Yeremiiva*) [v:] „Ukraina dyplomatychna: nauk. shchorichnyk”, Kyiv 2013, vyp. 14, s. 419–463 та ін.

Попри відсутність доступу дослідників до архіву Слабченка, документи, пов'язані з життям і діяльністю митця, доступні в архівах Канади, України та інших країн. Зокрема архівна інформація біографічного характеру міститься у фондах Центрального державного історичного архіву України, м. Київ, Центрального державного архіву громадських об'єднань та Україніки, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, державних архівів Київської та Черкаської областей.

Численний епістолярій, посвідки, довідки, рукописи публіцистичних і літературних творів, фотодокументи Слабченка збереглися в Канаді, у фондах українського балетмейстера, „батька українського танцю” в Північній Америці Василя Авраменка, українського громадського і політичного діяча, журналіста, дипломата Михайла Єреміїва та інших українських діячів у Бібліотеці та архівах Канади (Оттава). Біографічні відомості, газетні витинки та листування – у збірній церковним і громадським діячем Євгеном Бачинським документальній колекції, яка волею долі опинилася на зберіганні у Відділі спеціальних колекцій та архіву Бібліотеки Карлтонського університету. Авторизований машинописний примірник „Дипломатичної історії України”, листування щодо публікації книги та організації виставки з історії української дипломатії в м. Вінніпег з нагоди її майбутньої презентації відклалися в архіві Осередку української культури і освіти у Вінніпегу⁵.

Епістолярій складає найбільший масив архівної спадщини Слабченка і демонструє надзвичайну суспільну активність адресанта. Його адресатами були численні приватні особи, установи, товариства, мистецькі організації в різних країнах. Багатовекторність і багаточаровість контактів поступово набувала значення інструмента виживання українця на чужині. У його листах помітна самопрезентація і самореклама, детальний опис проєктів і роз'яснення авторських ідей, формулювання життєво

⁵ I. Matiash, *Arkhivna ukrainika v Kanadi: istoriohrafia, typolohiia, zmist*, Kyiv 2008, s. 85–112.

важливих запитань щодо умов життя в Швейцарії, різних містах Франції, Канаді, Іспанії; щодо занять, які приносять прибуток; щодо можливості працевлаштування; щодо упорядкування приватних архівів та організації роботи в цій сфері. До листів він часто долучав газетні витинки зі своїми публікаціями або замітками про себе. Листування Слабченка цікаве ще й тим, що дозволяє відтворити (хоч, можливо, не повністю) перелік установ, із якими він співпрацював; видань і видавництва, де друкував чи планував друкувати свої літературні й публіцистичні твори; коло наукових інтересів та мистецьких імпрез, у яких брав участь. Епістолярій дозволяє разом із рукописами літературних і публіцистичних творів, матеріалами для преси, проектами і звітами щодо діяльності Світової збірки Українки і Дипломатичного архіву стверджувати, що філософія витривалості стала його основним життєвим кредо і відповіддю на виклики життя емігранта.

Доля емігранта Слабченка як виховання витривалості

Наголошена самоідентифікація

Життя Слабченка в еміграції є показовим у сенсі здатності до опору тяжким обставинам. Першою складовою його філософії виживання стала наголошена самоідентифікація. Навіть російські дослідники, які намагалися називати його російським митцем, помічали українськість Слабченка-Деслава: „этническую идентичность он берег нерушимо: думал и общался с друзьями по-украински”⁶.

Євген Слабченко народився 20 (за новим стилем) грудня 1899 р. на Черкащині – у м. Таганча Канівського повіту. Його батько Антон Слабченко був рахівником Мартинівського бурячно-цукрового заводу, а мама Єлизавета Слабченко – донькою

⁶ R. Yanhyrov, *Ezhen Deslav: ot zhurnalistiki k ekranu* [v:] „Vestnik RHHU. Seryia: Zhurnalistika. Literaturnaya kritika”, 2007, nr 9(07), s. 141.

помічника директора цього ж заводу Івана Золднера⁷. У листуванні та особистих документах Слабченка збереглися відомості про інші роки народження – 1897, 1898 та 1900. Зокрема, 1 лютого 1961 р. він писав Є. Бачинському: „Не пригадую, чи писав Вам, що Берн погодився дати мені, коли мені буде 65 років, пенсію біженця в 200 fr. s. та дозволити мені та Denyсе⁸ мешкати в Швейцарії... Народився я в році 1898, отже чекати на цю пенсію вже не так довго”⁹. Натомість запис про його народження в метричній книзі Свято-Покровської церкви містечка Таганча в Державному архіві Черкаської області фіксує дату народження 8 грудня 1899 р. Можна припустити, що маніпуляції з роком народження теж допомагали Слабченкові виживати в якихось життєвих обставинах.

Від 1909 р. хлопець навчався в чоловічій гімназії м. Біла Церква на Київщині, де долучався до заснування перших у східній Україні дружин бойскаутів, зокрема, „Першого Білоцерківського куреня українських юнаків-скаутів”, за прикладом „нелегальної польської організації на чолі зі старшим скаутом біженцем з Кракова – Виковським”¹⁰. Відділення Білоцерківського куреня повстали у Ржищеві й Каневі. Активна діяльність юнака зі створення скаутських загонів сприяла знайомству з Симоном Петлюрою. Збереглися згадки про зацікавленість С. Петлюри пластунським рухом і розмови зі Слабченком про діяльність цієї молодіжної організації, потребу поширення її досвіду.

У листопаді 1918 р., у момент творення Директорії Української Народної Республіки в Білій Церкві, юнак деякий час працював у колі допоміжного персоналу її провідників – Симона

⁷ *Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti, f. 931 Kolektsiia. Metrychni knyhy zapysiv aktiv tsyvilnoho stanu*, op. 1, spr. 1884 *Metrychna knyha dlia zapysiv pro narodzhenykh, poiednanykh shliubom i pomerlykh Sviato-Pokrovskoi tserkvy mistechka Tahancha Kanivskoho povitu Tahanchanskoi volosti Kyivskoi hubernii*, ark. 35 zv.–36.

⁸ Дружина – Деніз Слабченко-Борне.

⁹ *Lystuvannia Yevhena Deslava...*, op. cit., s. 108.

¹⁰ *Library & Archives Canada, Mychailo Jeremijew fonds, 1999-00401-9, anniversaries, ND 1924–74, box 1.*

Петлюри і Володимира Винниченка. Слабченко писав згодом Марії Донцовій – дружині Дмитра Донцова, яка з юності долучилася до молодіжної організації „Пласт”, що від листопада 1918 р. він кілька тижнів був „ад’ютантом при отаманові Петлюрі” та „урядовцем з особливих доручень при Голові Директорії п. Винниченкові”¹¹. Брав участь у повстанні Січових Стрільців. Цей факт біографії надалі також відіграє роль у формуванні його філософії витривалості як шанс на звернення за підтримкою до державних діячів.

Наполегливість у досягненні мети

Уже за два місяці по тому його доля кардинально змінилася – він отримав шанс стати дипломатом шляхом призначення 11 січня 1919 р. на посаду другого аташе Надзвичайної дипломатичної місії УНР в США. У цей час російські більшовики підступали до Києва з наміром знищити українську державність, а Директорія формувала численні дипломатичні місії, які мали донести світу правду про російську загрозу і прагнення українців жити в вільній демократичній країні. Дорога дипломатів до місця призначення виявилася нелегкою, не всі її здолали. Зокрема через відмову в наданні віз частині співробітників місії до США, серед яких був і Слабченко, до Вашингтона поїхало лише два українські представники. 1 липня 1919 р. Слабченко отримав копію наказу міністра закордонних справ УНР Володимира Темницького про звільнення. Юнак вирушив до Відня і деякий час залишався там, переїжджав до Берліну, шукав можливості зберегти посаду в дипломатичній місії. Він звертався до міністра закордонних справ, Головного отамана військ УНР С. Петлюри, пропонував свої послуги як дипломатичного кур’єра. Відтак отримав кілька доручень щодо доставляння листів С. Петлюри. У цей час сформувалася ще одна заповідь його витривалості:

¹¹ TsDAVO Ukrainy, f. 3849 *Osobystyi fond Dmytra Dontsova*, op. 1, spr. 16 *Lysty do Marii Dontsovoi vid cholovika Dmytra Dontsova*.

наполегливість у досягненні мети. Заручившись письмовою підтримкою С. Петлюри, він дістав розпорядження про повернення йому дипломатичної посади. Але до США так і не виїхав. Місія, яку він мав „наздогнати”, 1 серпня 1919 р. уже прибула до Вашингтону.

Відтак Слабченко виїхав до Чехословаччини, де мешкав у Празі та Подєбрадах три роки, брав участь у формуванні Першої пластунської дружини емігрантської молоді „Золотий Тризуб”. 1923 р. він виїхав до Франції, продовжуючи підтримувати контакти зі скаутським рухом. Коротеньку замітку про білоцерківських скаутів Євген Деслав надіслав до празького пластового журналу 1933 р., брав активну участь у підготовці відзначення 25-ліття „Пласту”, входив до складу редколегії неперіодичного видання „Український пласт. Альманах з нагоди 25-тиліття існування Українського пласту (1911–1936)”¹².

**Не відмовлятися від фізичної праці заради виживання,
але не втрачати здатність мріяти**

Кінокар’єра Слабченка почалася випадково невдовзі після приїзду наприкінці 1923 р. до Парижу, де він винайняв помешкання на емігрантській околиці – Біянкур. З його листування про цей час з Є. Бачинським і М. Єремїєвим постає ще одна складова філософії витривалості – не відмовлятися від фізичної праці заради виживання, але не втрачати здатність мріяти. У цьому районі, окрім фабрики „Рено”, розташовувалася кіностудія, де часто набирали емігрантів для участі в масових сценах під час зйомок. Спробував свої здібності в якості статиста і Слабченко. Новий досвід спонукав до навчання на курсах кіномеханіків, які він закінчив у квітні 1924 р.¹³ По тому вступив до навчальної кіностудії. Там викладали представник „першого авангарду”

¹² *Archives of the Center for Ukrainian Education and Culture (Winnipeg, Manitoba)*, № 146/56(2).

¹³ L. Hosiako, *Pro arkhiv ta deshcho z kinoarkhivu Yevhena Deslava* [v:] „KINO-KOLO”, 2005, nr 27, s. 34.

кіно у Франції, уродженець Варшави Жан Епштейн; актор театру і німого кіно, партнер української „королеви екрану” Віри Холодної (Левченко) – Осип Руніч (Осип Ілліч Фрадкін) та інші діячі культури. За півроку Слабченко поглибив свої навички як оператора і навчився новим прийомам монтажу.

Від 1925 р. юнак почав співпрацювати з румунським часописом „Cinema”, провадив там рубрику „Кіно за кордоном” (Cinema in strainatate/Franta), згодом увійшов до складу редколегії журналу. Свої матеріали Слабченко підписував творчим псевдонімом – Eugene Deslav (Eugene De Slav). Щодо його вибору він згодом писав у оповіданні „Пан Серж”: „На Монпарнасі його називали – «Серж». Іноді, щоб краще пояснити про кого іде річ, додавали до «Сержа» – «Укренієн», тобто українець. Прізвище його ніхто не міг запам’ятати. Воно було задовге й зашироке, всі спроби скоротити й зробити це прізвище більш аеродинамічним були невдалі”¹⁴. Замітки Ежена Деслава виходили також у журналах інших країн: болгарському „Наше-то Кіно”, французьких „Cinemazine” і „Journal d’Ecran”, чехословацькому „Cesky Filmovy Svet” та ін.

Утім, Слабченко не полишав мрії про отримання освіти. Як він писав акторові Миколі Француженку, „я не мав можливості продовжувати студії в Сорбонні і пішов працювати на автомобільний завод. Скінчив вечірню школу кінооператорів і поволі проліз в студії. Це – «поволі» – тягнулося кілька років...”¹⁵. Спробу стати студентом Сорбонни Слабченко зробив у вересні 1926 р., записавшись на юридичний факультет. Та навчання завершити не вдалося. Заробляв на життя, працюючи електротехніком і декоратором у оперному театрі та помічником режисера в театрі Жоржа Пітоєва, долучився до кола засновників Монмартрського гуртка з вивчення кіномистецтва, заснував клуб „Друзі українського кіна” як паризьку філію створеного

¹⁴ *Lystuvannia Yevhena Deslava...*, op. cit., s. 158.

¹⁵ М. Frantsuzhenko, *Ukrainski vizii Yevhena Deslava* [v:] „KINO-KOLO”, 1999–2000, nr 4–5, s. 114.

Товариства друзів радянського кіно в Києві, став ще й французьким кореспондентом Всеукраїнського фотокіноуправління, активно друкувався в журналі „Кіно”. Слабченко-Деслав використовував європейські кіножурнали як майданчик для реклами досягнень українського кіно: у стислих дописах повідомляв про успіхи Одеської кіностудії, побудову в Києві „українського Голлівуду”, закупівлю зарубіжної кінопродукції для радянської України. Однак це була зовсім інша країна – одна з республік Радянського Союзу, а українське кіно представлялося як радянське. У своїй філософії виживання він зосередився на творчості.

1928-го на екрани вийшли його стрічки „Марш машин” і „Електричні ночі”. Ежен Деслав упевнено заявляв про себе як про прихильника авангарду. „Марш машин” став типовим взірцем цього напрямку в кіномистецтві як „індустріальне кіно”, без титрів, із рухами конвеєра, циліндрами і потоками сталі. У його стрічці ритм домінував над документальністю і формував особливу атмосферу. Через ритм, абстрагуючись, від потреби залучення субтитрів, він намагався передати глядачеві свої думки і почуття. Критики зустріли Деслава прихильно, убачаючи в ньому представника абстрактного кіно, який зробив значний внесок у розвиток цього виду мистецтва.

Окрилений успіхом, він зняв 1929 р. „Монпарнас”. „Вечір на Монпарнасі: переповнені тераси каварень, рух, світло, гомін, різноманітні мови, раси, фахи. Талан поруч з бездарністю, мільонер коло бідолахи артиста, що не має чим заплатити...”, – описував сюжет свого нового твору Ежен Деслав¹⁶. В авангардному кіно він намагався передати дух знакового для Парижу місця. Однак запланованої на вересень 1929 р. прем'єри фільму в Парижі не відбулося. Натомість автор об'їхав з прем'єрними показами фільму Берлін, Прагу, Стокгольм, Лондон, Мадрид, Хельсинки, Бухарест. Паризька прем'єра відбулася 20 жовтня 1930 р. – у новому кінотеатрі „Студіо де Парі”. Надалі Деслав пов'язав життєві плани з кіномистецтвом, а його ім'я стало асоціюватися

¹⁶ *Lystuvannia Yevhena Deslava...*, op. cit., s. 158.

з розквітом французького кіноавангарду. Під час Другої світової війни митець працював для Спілки „Середземноморське кіно” в Мадриді та Швейцарії.

Не підкорюватися обставинам і бути гідним свого роду

Одночасно Деслав пробував себе як сценарист і письменник – написав збірки оповідань „Кінематографічний Париж”, „Європейські враження” („Європа між двох війн”, „Українець бере Європу”), „Енки є всюди”. Сценарій „Історія одного швейцарця-матроса” сподівався продати цюрихській фірмі. Оповідання „Капітан Лесь”, покладене в основу того сценарію, завдяки допомозі Євгена Бачинського було опубліковано в журналі „Пробоем” (1942, № 12). В образі капітана-українця не лише вгадувалися риси автора, але й декларувалися постулати його

філософії витривалості: „...немає такої ситуації, з якої не було б виходу, і цей вихід може з'явитися найбільш несподіваним чином. Треба бути енергійним, витривалим і впертим”¹⁷. Устами літературного героя формулював своє життєве кредо витривалості: „Україна дала мені вдачу. Мушу боротись за краще місце під європейським сонцем”¹⁸, не підкорюватися обставинам і бути гідним свого роду.

Оповідання „Капітан Лесь” було підписано зміненим псевдонімом „Євген Деслав”. Про причини такої зміни 30 березня 1942 р. автор писав Євгенові Бачинському: „Коли будете писати, то до мого кіноімені додавайте ще і Слабченко, – вжиття псевдонімів для чужинців є від кількох днів у Франції заборонено. Цим кіноіменем я підписав більш ніж 120 французьких фільмів і ось маю! В листах пишть мені впрост пане Євгене та й годі”¹⁹. Відтоді його публікації підписувалися по-іншому: Євген Деслав-Слабченко, Євген Антонович, Євген де Слав та ін.

1949 р. митець узяв участь у кінофестивалі в Каннах. Там він зустрівся зі своїм давнім знайомим – Володимиром Винниченком, провів із ним та його дружиною Розалією цілий день й домовився про „фільмування” їхнього побуту. Це була частина його нового задуму, що полягав у документуванні життя видатних українців за кордоном. Прагнення гуртуватися з українцями, підтримувати одне одного додавало Деславі витривалості. Невдовзі він відвідав родину Винниченків у їхній садибі в містечку Мужен, однак зйомок не проводив, відклавши домовленість на деякий час. Повернутися до виконання домовленості Слабченко сподівався після Канади, куди вирушав із наміром працювати в канадському кіно.

Однак роботи в кінематографі знайти не вдалося. Утративши шанс знайти докладання своїх умінь і талантів у Канаді, Деслав пробував себе в іншій сфері – вирішив написати серію

¹⁷ Ye. Deslav, *Kapitan Les* [v:] „Proboiem”, 1942, kn. 12(113), s. 691–692.

¹⁸ *Ibid.*, c. 690.

¹⁹ *Lystuvannia Yevhena Deslava...*, op. cit., s. 32.

популярних брошур українською мовою: „Вміння поводитись”, „Вміння їсти”, „Вміння плекати красу”. З реалізації книг очікував прибутку. Просив Є. Бачинського допомогти надрукувати, надсилав йому рукописи. Безмежна довіра до найближчих друзів, що відчувається в листах Слабченка до Бачинського і Єремїїва, теж була складовою його філософії виживання. На початку 1948 р. розпочав писати роман „з життя українських дипломатичних місій 1918–1921 рр.” „Український дипломатичний кур’єр”²⁰.

Новий задум, що не відпускав його думки від часу повернення з Канади, став головною справою останніх років життя Слабченка і ще одним інструментом філософії виживання. Його можна сформулювати як „зосереджуватися на найголовнішому”. Під час канадської подорожі митець побував у Вінніпегу в Осередку української культури і освіти, оглянув його архів, бібліотеку і музей, дізнався, що власники архівів не лише передають свої документальні зібрання на зберігання, але ще й можуть надати кошти на упорядкування та забезпечення збереженості документів. При цьому передані колекції ставали місцем пам’яті майбутніх поколінь українців, платформою для створення Архіву української еміграції, Українського дипломатичного інституту тощо. Під впливом побаченого Слабченко вирішив створити аналогічну приватну колекцію в Європі. Уже на початку 1950-х він почав збирання Світової бібліотеки україніки та Дипломатичного архіву й бібліотеки в її складі, використовуючи свої контакти, вміння і навички співпраці з виданнями, широку рекламу і всебічно популяризуючи задум. Основу його колекції склали дари і куплені бібліотечно-архівні зібрання українських діячів, а 1954 р. було оголошено про офіційне створення „Світової збірки україніки”.

Документальну колекцію Слабченко формував з унікальних джерел з історії становлення міжнародних відносин УНР і розглядав варіант перетворення її на Слов’янську бібліотеку,

²⁰ Ibid., s. 53.

де накопичувалися б видання всіма слов'янськими мовами. Перлиною цієї частини колекції був архів дипломатичних нот, меморандумів, меморіалів УНР, ЗУНР і центру УНР, куплений у вдови відомого українського діяча, ім'я якого за умовою акту продажу мало залишитися в таємниці. Надзвичайно плідним щодо поповнення збірки виявився 1958 р., коли до неї надійшли архіви капітана Святослава Шрамченка, композитора Федора Якименка, а наступного року – документальна колекція про Карпатську Україну з Австралії. Ідею Слов'янської бібліотеки Слабченко широко рекламував під час кінофестивалів, учасником яких він був. У складі колекції він прагнув створити перший у світі Архів телебачення. Прикладом у цьому прагненні для Слабченка була заснована 1936 р. як некомерційна організація Французької сінематеки, очолювана впродовж 1943–1958 рр. його давнім знайомим і однодумцем Ж. Гремійоном.

Створення джерельної бази дипломатичної історії України, постійні контакти з учасниками процесу формування української дипломатичної служби, особиста участь у цьому процесі спонукали Слабченка написати „Дипломатичну історію України” для майбутньої української молоді, якій він прагнув розповісти правду в час, коли радянська влада витравлювала національну історію і культуру, намагаючись розчинити її в пропагандистських гаслах про „радянську культуру” і „братні народи”, створити вигідний „старшому російському брату” варіант історії України. Завдання це було для нього нелегким, бракувало спеціальних знань і досвіду, тому Слабченко обрав популярний стиль. Свою місію як автора він убачав у висвітленні дипломатичної історії України, історії державотворення як незалежної держави від України-Русі до Української Народної Республіки, її м'якої сили дипломатії і твердої сили збройного спротиву, установлення міжнародних контактів і труднощів формування як суб'єкта міжнародних відносин. Надзвичайно емоційними й переконливими йому видавалися ретельно вибірені історичні факти, які засвідчували українську присутність у світі. Багато сюжетів, акумульованих у праці, уперше в такій формі

приходили до читача. Зокрема, розділи „Український козак – Верховний Вождь (Ампансакабе) Мадагаскару”, „Національний герой Венецуели Франціско де Міранда на Україні”, „Місія Василя Капніста до прусського короля Фрідріха-Вільгельма II”, „Минківське панство на Поділлі”, „Шарль Пекте де Рошмон – український вівчар і швейцарський дипломат”, „Женевка на півдні України”, „Тихоокеанська Україна – акція Агапія Гончаренка” та ін.

Найближчим порадиником Слабченка під час написання книги став Михайло Єремійв. З ним автор консультувався, сперечався, радився щодо місця друку і презентації видання, ділився задумом про намір написати другий том „Дипломатична історія України від 1914 до 1945 рр.” і новиною про те, що „збірка Українці і мій архів будуть перевезені в Швейцарію, і я вже дістав гарантію від швейцарських офіційних чинників, що збірка і архів будуть передані лише в розпорядження Уряду Суверенної України”²¹. Спершу „Дипломатична історія України” мала вийти 1965 р. у Женеві, потім – 1966 р. у Вінніпегу за редакцією професора Микити Мандрики за фінансування Дмитра Микитюка. Кошти на друк збирали також пластуни в Австралії та США. Та автор не дочекався виходу свого твору. Він передчасно помер 10 вересня 1966 р. і був похований у Ніцці на православному кладовищі Кокад.

Незадовго до смерті Слабченко погодив зберігання машинопису книги на правах депозиту в Бібліотеці Женевського університету, архіві Британського музею та архіві Ватикану. Один примірник він устиг передати видавцям до Вінніпегу. Очевидно, цей примірник і залишився в архіві Осередку української культури і освіти, де авторці цього нарису вдалося виявити його багато років по тому. Відтак „Дипломатична історія України” побачила світ восени 2016 р. за програмою „Українська книга” у видавництві „Кліо”.

²¹ Ibid., s. 124.

Висновки

Широкомасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р. змусило залишити свої домівки тисячі українців, які теж постали перед проблемою виживання в надзвичайних умовах. Сто років тому українські політичні емігранти міжвоєнного періоду опинилися в подібній ситуації й були змушені виробити свою філософію виживання. Євген Слабченко формулював постулати власної теорії виживання на підставі проб і помилок. Наголошена самоідентифікація, уміння не підкорюватися обставинам і бути гідним свого роду, звертатися за підтримкою до державних діячів, не відмовлятися від фізичної праці заради виживання, але не втрачати здатність мріяти, бути енергійним, витривалим і впertим – ці постулати тримали Слабченка в рівновазі в емігрантських обставинах. Він здобув визнання наприкінці 1920-х рр. як представник кіноавангарду Франції, а на початку 1950-х розпочав збирання українських архівів у Європі задля заснування Світової збірки Україніки, першим серед власників документальних зібрань запровадив термін „дипломатичний архів” для означення колекції документів, що утворилися в діяльності дипломатичних установ та особистих документів дипломатів, йому належала ініціатива фундування української літературної премії за твір, який найкраще зображує Україну, заснування титулу „Амбасадор української культури”, створення Українського дипломатичного інституту зі спеціалізованим видавництвом. В Україну Є. Слабченко повернувся вже після смерті: на будівлі Білоцерківського національного аграрного університету (колишній будівлі гімназії) з’явилася меморіальна дошка на вшанування пам’яті знаного випускника, у Білій Церкві і Таганчі названо його ім’ям вулиці, кінотвори Деслава відомі в Україні, його „Дипломатичну історію України” читає українська молодь, як він міряв, а на могилі в Ніцці зусиллями Міністерства закордонних справ України, Посольства України у Франції, Українсько-французької асоціації та Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин

встановлено нову надмогильну плиту, на якій указано, що Євген Слабченко є українцем.

References

- Arkhivistyka: Terminolohichniy slovnyk*, <https://old.archives.gov.ua/Publicat/Manuals/dictg-e.php#101> [1.01.2024].
- Depkat V., *Ego-documents* [in:] “Handbook of Autobiography/Autofiction”, ed. by M. Wagner-Egelhaaf, vol. I: *Theory and Concepts*, De Gruyter, Boston; Berlin 2019, p. 262–267.
- Deslav Ye., *Kapitan Les* [v:] „Proboiem”, 1942, kn. 12(113), s. 690–700.
- Frantsuzhenko M., *Ukrainski vizii Yevhena Deslava* [v:] „KINO-KOLO”, 1999–2000, nr 4–5, s. 108–119.
- Greyerz von K., *Ego-Documents: The Last Word?* [in:] “German History”, 2010, vol. 28, nr 3, p. 273–282.
- Hoseiko L., *Pro arkhiv ta deshcho z arkhivu Yevhena Deslava* [v:] „KINO-KOLO”, 2005, nr 27, s. 29–35.
- Hoseiko L., *Ukrainskyi predstavnyk frantsuzkoho kinoavanhardu (Ievhen Deslav (Slabchenko))* [v:] „Khronika 2000”, 1995, nr 2–3, s. 294–299.
- Jakubczak Fr., *Zasoby pamiętnik6w. Zasady i zakres ich użytkowania* [v:] „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, z. 2, s. 259–268.
- Lystuvannia Yevhena Deslava, serii „Dzherela z istorii ukrainskoi emihratsii”*, t. 4, uporiad., vstup. i komentari o. Yu. Mytsyk, Kyiv, 2009.
- Matiash I., *Arkhivna ukrainika v Kanadi: istoriografii, typolohiia, zmist*, Kyiv 2008, s. 85–112.
- Matiash I., „Holovna sprava zhyttia” (z lystuvannia ukrainskykh dyplomativ Yevhena Deslava i Mykhaila Yeremiiva) [v:] „Ukraina dyplomatychna: nauk. shchorichnyk”, Kyiv 2013, vyp. 14, s. 419–463.
- Matiash I., „Ja boriusia tut proty burzhuaznoho kina...”: *Novi dokumenty pro spivpratsiu Yevhena Slabchenka (Ezhena Deslava) z VUFKU* [v:] „Kino-Teatr”, 2015, № 3 (119), s. 41–44.
- Mytsyk Yu., *Z korespondentsii kinorezhysera Yevhena Deslava* [v:] „Pamiatky. Arkheohrafichniy shchorichnyk”, Kyiv, 2008, t. 9, s. 126–168.
- Ombre blanche, lumiere noire. Eugène Deslav; textes et documents*, introd. L. Hosejko, Centre national d’art et de culture Georges Pompidou, Paris 2004.
- Sychevskiy A., *Memuary yak eho-dokumenty: vektory avtobiografichnoi naratsii, zasady vykorystannia ta interpretatsiia* [v:] „Intermarum: history, policy, culture”, 2023, iss. 13, s. 243–264.
- Yanhyrov R., *Ezhen Deslav: ot zhurnalistiki k ekranu* [v:] „Vestnik RHHU. Seriya: Zhurnalistika. Literaturnaya kritika”, 2007, nr 9(07), s. 132–147.

Mykola Tymoshyk

Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7011-3022>

Справа заснування Іваном Огієнком журналу „Рідна Мова” (Варшава, 1932–1933 роки) (На матеріалах архіву Інституту національної пам’яті Польщі у Варшаві)

The Case of the Foundation of *Native Language Magazine* (Warsaw) by Ivan Ohienko (1932–1933) (On the Materials from the Archive of the Institute of National Remembrance of Poland in Warsaw)

Abstract

This article is based on documents from the recently discovered Warsaw-Kholm collection of Ivan Ohienko, kept in the archives of the Institute of National Remembrance of Poland in Warsaw. The subject of study and analysis were documents related to the founding in Warsaw in 1933 of the *Native Language* monthly magazine, dedicated to the study and promotion of the Ukrainian language. In total, these are 177 archival sheets, the content of which has not been known to the public until now.

The analysis is carried out in several directions. First of all, the circumstances of the origin and implementation of the plan, which were unfavourable from the very beginning, have been clarified: the economic crisis in the Western world, the weak organization of Ukrainian emigration. Despite such circumstances, the persistence of the initiator prevailed: he managed to launch the publication of the magazine and to ensure its existence for eight years.

The characteristics of the mail are given by geography (apart from enclaves with a compact residence of Ukrainians and the territory of Poland at the time, a significant number of letters were sent to various countries of Western Europe and America) and authorship (well-known Ukrainian scholars, religious figures, editors, educationalists, as well as high school students, editors of newspapers and magazines, owners of bookstores and printers, graphic artists, activists of Ukrainian public organizations...). Also the question of the various forms of promotion of the publication and filling the address book of subscribers shall be discussed.

Among the most common forms were: publications of informative nature in the existing network of periodicals of the Ukrainian diaspora; creation of a group of distributors of advertising materials and signature checks through personal letters of the editor to colleagues, friends, and acquaintances. An overview of the main actions to support the magazine, which were held in the USA and Canada, is made.

Keywords: *Native Language* magazine, Ivan Ohienko, Ukrainian emigration, Warsaw-Kholm archival collection, archive of the Institute of National Remembrance of Poland, subscription, signature checks, Ukrainian language.

Постановка проблеми та її актуальність

На 2022 рік припало три „круглі” дати, пов’язані з життям та діяльністю непересічної постаті української історії ХХ ст. – Івана Огієнка (митрополита Іларіона): 140 років від дня народження, 60 років – від часу видруку в Лондоні визнаного за канонічний першого повного перекладу Біблії українською мовою, 50-річчя упокоєння владики в канадському Вінніпезі.

Незважаючи на низку виданих в Україні досліджень про життя і творчість цього діяча та його заборонених донедавна московською владою в Україні творів, його багатюща за обсягом і широка за проблематикою творча спадщина ще не осмислена і не повернена в Україну. Це засвідчує хоча б той факт, що в Постанові Верховної Ради України від 17 грудня „Про відзначення пам’ятних дат і ювілеїв у 2022–2023 роках”, Огієнка уперше пошанували на урядовому рівні всього лиш як „церковного, громадського та політичного діяча, історика церкви, мовознавця, лексикографа, педагога”. У цьому документі нема пригадки двох головних іпостасей його вірцевого житейського чину: як видатного ученого-гуманітарія і як безпосереднього організатора та творця Української держави – міністра двох міністерств (освіти і віровизнань) і тимчасового голови уряду Симона Петлюри¹.

¹ *Postanova Verkhovnoi Rady za №1982-IKh vid 17 hrudnia 2021 roku „Pro vidznachennia pamiatnykh dat i yuvileiv u 2022–2023 rokakh”*, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1982-20#Text>, [05.04.2024].

З іншого боку, віднаходяться все нові й нові, невідомі досі, архівні теки, до творення яких був причетний Іван Огієнко і в яких містяться колосальні, досі незнані дослідникам, історичної ваги матеріали, які слід уже оперативного опрацювати, осмислювати та вводити до наукового обігу.

Одна зі свіжих наукових сенсацій – віднайдення й опрацювання автором цих рядків досі незваної частини архіву Огієнка з його холмсько-варшавської колекції. Донедавна вона вважалася назавжди втраченою. Але за надзвичайно драматичних обставин частина її була врятована 1944 року під час бомбардування Варшави і нині зберігається в архіві Інституту національної пам'яті Польщі у Варшаві.

Про історію порятунку цієї колекції, характеристику її обсягу, проблематики, склад персоналій ішлося в дослідженні автора, вміщеному у сьомому випуску „Studiów Polsko-Ukraińskich”².

Прийшла пора аналізу цієї колекції за окремими тематичними напрямками. І в цій статті автор пропонує ознайомитися зі справою заснування у Варшаві 1933 року науково-популярного часопису, присвяченого вивченню української мови та теорії літератури, „Рідна Мова” – засновником, видавцем і головним редактором якого був Іван Огієнко.

Завдання статті

На основі опрацювання нововіднайденої холмсько-варшавської архівної колекції Огієнка виокремити й систематизувати ту її частину, яка стосується справи заснування нового періодичного друкованого органу – журналу „Рідна Мова”; аналіз провести за такими параметрами:

² M. Tymoshyk, *Nevidomyi dosi arkhiv profesora Ivana Ohiiienka za polskyi period emihratsii: obsiah, personalii, problematyka korespondentsii (na materialakh arkhivu Instytutu natsionalnoi pamiaty Polshchi u Varshavi)* [v:] „Studia Polsko-Ukraińskie”, red. Walentyna Sobol, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2020, nr 7, s. 106–122.

- обставини виникнення та втілення задуму;
- обсяг, географія та автура дописувачів;
- промоція проєкту та формування адресаря передплатників у Європі;
- акції підтримки журналу на американському континенті;
- формування авторського активу та початкового фонду рукописів;
- пошук друкарні та ідея з логотипом.

Виклад основного матеріалу

Обставини виникнення та втілення проєкту

Думка про заснування першого в історії української еміграції щомісячного журналу з об'єднавчим гаслом до всіх земляків („Для одного народу – одна літературна мова, один правопис”) виникла в Івана Огієнка за надзвичайних обставин, які склалися для українців по обидва боки радянського кордону: і на території материкової України, і в низці країн вільного світу, де компактно проживали українці.

На початок 1932 року в Україні починав лютувати штучно створений більшовицьким режимом голод, який сягнув вершини руйнівних наслідків для цілої української нації 1933 року, бо забрав життя мільйонів ні в чому не винних людей. Доти московська влада застосувала кількома хвилями цілий комплекс антиукраїнських репресій, спрямованих передусім проти національно свідомої частини інтелігенції, трудового селянства та прихильників автокефалії Української церкви.

Після програшу Української національної революції 1917–1921 років сотні тисяч українців, не приймаючи насаджувани москowsьким режимом порядки на рідних землях, опинилися у вимушеній еміграції. Такі поступово віддалялися від материзни не лише в політичному, психологічному, а й у мовному контексті, привносячи в спілкування між собою в родинних чи

в організованих громадських об'єднаннях усе більше запозичених слів, діалектів, іншомовних кальок.

Історична доба початку 30-х років ХХ ст. для українських емігрантів на американському континенті відзначилася нечуваною доти там економічною депресією. Зростаюче безробіття, яке неминуче супроводжує будь-який економічний спад, болісно вдарило передусім по емігрантах.

І ось за таких непевних обставин з'являється у Варшаві відчайдух – безробітний уже на той час професор Іван Огієнко, який голосно заявляє про намір створити для українців журнал „Рідна Мова”.

Для когось такий намір здавався б цілковито абсурдним, адже братися за видання щомісячного часопису, не маючи для цього ні найменших матеріальних можливостей, означало фактичне фіаско від самого початку. Але це „для когось”, а не у випадку з Іваном Огієнком. Він був одержимий ідеєю національного відродження українців, вірою в неминучість повернення Української Народної Республіки на обидва береги Дніпра, потребою плекання на чужині будівничих нової України – передусім духовно сильної й патріотично налаштованої української інтелігенції. Він глибоко вірив у силу організованого українського громадянства. На нього передусім і розраховував, висловлюючи свою віру в листі до побратима у Львові Кирила Студинського: „Творімо вперто..., працювати вперто й нестримно, аби тільки громадянство допомогло”³.

Як відомо, „Рідна Мова” виходила у світ щомісячно і без перерви від січня 1933 до вересня 1939 року і поширювалася практично в усіх країнах вільного світу, де існували організовані осередки української еміграції. Журнал припинив своє існування з початком Другої світової війни за наказом німецької адміністрації.

³ *Lyst I. Ohiiienka z Varshavy vid 28 hrudnia 1942 r. do K. Studynskoho u Lviv, Arkhiv Lvivskoi natsionalnoi biblioteky im. V. Stefanyka, f. 29, od. zb. 104, ark. 6.*

Обсяг, географія та автура дописувачів

Усі документи, які мають стосунок до виникнення задуму професора Івана Огієнка про новий українознавчий журнал „Рідна мова”, займають в архівній колекції Огієнка в IPN BU дві справи фонду 1229 і мають такі назви:

1. Korespondencja kierowana do profesora i redaktora pisma „Ridna Mowa” Iwana Ohijenko – m. in. od wydawnictwa „Nowy Czas”, Ukraińskiego Towarzystwa Pomocy Emigrantom z Ukrainy – oddział w Kaliszu, metropolity kościoła prawosławnego w Polsce, osób prywatnych (далі – IPN BU 1229/9).
2. Korespondencja kierowana do profesora i redaktora Iwana Ohijenko oraz do redakcji „Ridna Mowa” – m. in. od Ukraińskiego Centralnego Komitetu w Polsce – oddział w Kaliszu, Ukraińskiego Towarzystwa „Wzajemna pomoc”, arcybiskupa Johna Theodorovitcha, osób prywatnych (далі – IPN BU 1229/10).

Перша охоплює документи за 1932 рік і об’єднує 41 аркуш, друга – документи за 1933 рік, загальна кількість документів значно більша – 136 аркушів.

Географічно кореспонденцію умовно можна розділити на три категорії:

- терени тогочасної Польщі, включаючи землі Волині та Галичини (найбільше листів з містечок і сіл Волині; із більших міст Галичини – Львів, Тернопіль, Коломия);
- країни Західної Європи (Чехія, Німеччина, Франція, Бельгія, Люксембург, Югославія та ін.);
- більші міста країн Північної і Південної Америки: Детройт, Монісен, Нью-Джерсі, Міннеаполіс, Кальмар, штати Пенсільванія, Огайо, Каліфорнія (США); Вінніпег, Монреаль, Йорктон, Ошава, провінції Британська Колумбія, Альберта (Канада); Сан-Пауло (Бразилія), Буенос-Айрес (Аргентина).

Автори

Зустрічаємо імена відомих учених-українознавців, редакторів, просвітян, письменників, колег-однодумців Огієнка з роботи в урядових інституціях УНР (Олена Кисілевська, Володимир

Січинський, Володимир Доманицький, Кирило Студинський, Зенон Кузеля, Михайло Стечишин, архієпископ Іоанн Теодорович. Серед дописувачів – учителі, студенти-гімназисти, видавці, редактори газет і журналів, власники книгарень та друкарень, художники-графіки, активісти українських громадських організацій.

Промоція журналу та формування адресаря передплатників у Європі

Серед перших, кому Іван Огієнко надіслав листа з пропозицією допомогти з організацією передплати та стати автором часопису, була Олена Кисілевська з Коломиї, на той час – редакторка і видавчиня відомого журналу „Жіноча Доля” і депутатка від українців Галичини в польському сеймі.

На запитання автора листа відвідати його з родиною у Варшаві пані Олена відповіла, що приїздить туди у справах зазвичай на один день, рідко коли ночує (отож, „від потягу до потягу”), але на листа вважала за потрібне відповісти детальніше.

Передусім, вона вельми радіє з того, що готується до появи у світ новий, так потрібний громадянству мовний журнал і висловлює готовність допомогти чим може. Але як безпосередній творець українськомовного журналу, який існує, а точніше, ледве жевріє, за умов бездержавності нації, винятково на пожертви небайдужої частини громадянства, признається: „Але чи багато поможу? Коли б це було в моїй силі, то не бідувала б так з моїм видавництвом. Та може й легше допомогти доброю радою другим, як самій собі? Побачимо”⁴.

Порада Огієнку від Кисілевської щодо організації передплати серед українського жіноцтва була такою: звернутися безпосередньо до управи організованого жіноцтва – Союзу Українок у Канаді, Америці та на Галичині, у Львові. А я, запевняє, після цього „попру” вашу справу. Авторка листа

⁴ *Lyst O. Kysilevskoi vid 10.11.1932 z Kolomyi do prof. Ohienka u Varshavu, IPN BU 1229/9.*

подає всі адреси і прізвища зверхників цієї організації за окремими країнами.

Із конкретних спромог вона обіцяє таке:

- умістити у своєму журналі інформацію про новий журнал („Відозву цілу містити для наших читачів не доцільно. Її треба переповісти коротше, а заохочуюче. Це зробить нам пані Дучинська, – а в її добрій волі чей же не сумнівайтесь”);
- заохочувати українців до передплати під час її поїздок містами і селами Галичини („Чи це pomoже? Не можна вгадати – мені не помогло багато. Не можу вгадати – як краще. Але для чужого журналу буду більш сміливою пропагаторкою”).

Кисілевська пропонує Огієнкові обмінюватися кожним випуском нового видання, але присилати дописи до „Рідної Мови” не обіцяє („Співпрацювати трудно – й часу, й основного знання з цієї області нема”).

Цікава прикінцева приписка цього листа: „А за неграмотне писання вибачайте. Се пізня ніч, я ледве рукою рухаю. Думки ніби голови не тримаються. От біда!”⁵

Низка редакцій українських газет безкоштовно вмістила рекламні матеріали про новонароджувану „Рідну Мову” або власні схвальні відгуки. Про це вважав за потрібне повідомити Огієнка зокрема редактор газети „Життя Покуття” з Коломиї Я. Стефанів⁶.

З листа-відповіді Олени Кисілевської випливало, що розраховувати на відчутну поміч колег-однодумців із числа українських редакторів, видавців, керівників громадських рухів та організацій українців в еміграції, які зазвичай були надзвичайно зайняті своїми виданнями чи громадськими обов’язками, не доводилося. Слід було формувати власну мережу

⁵ Ibid.

⁶ *Lyst Ya. Stefaniva z Kolomyi vid 14 lystopada 1932 r. do prof. Ohiiienka u Varshavu*, IPN BU 1229/9.

з числа надійних і небайдужих українців на місцях, які б могли виконували своєрідну місію представників журналу.

І таких виявилось немало. Віднайдені в архіві листи засвідчують, що звістку про заснування нового часопису свідоме українське громадянство зустріло з ентузіазмом. А найактивніші земляки з різних країв стали пропонували головному редакторові свої послуги. Такі без жодних умов бралися за „чорнову роботу”. Ось лист священника Івана Губи з Ковеля на Волині. З огляду на особний зміст він потребує більшої витинки:

Дістав Вашого листа і дуже зворушений Вашим до мене довір'ям, як рівно ж глибоко вражений тією несправедливістю, яку доводиться Вам зносити. Цілий світ перенісся на спекуляцію сумління, але не всі ще спекулюють, багато є таких, котрі схиляють чоло перед Вашою гідністю. До поширення та підтримки „Рідної Мови” приложу всіх старань. У Ковлі мається лише одна Українська книгарня: ul. Warszawska, 73. Книгарнею керує дуже хороша людина, яка дає свою згоду на продаж „Рідної Мови”. Безумовно, грошова справа не матиме затворів. Вірю в те, що Українське громадянство щиро поставиться до „Рідної Мови” і що Ви, найдостойніший пане Докторе, не зостанетесь самотнім.

Про ті шляхи, з яких „немає вороття”, не варто навіть згадувати. Над нами – Бог, а в наших серцях ще тліють ті святі ідеали, ради котрих ми змушені були залишити рідну землю і все найдорожче. Пошли Вам, Боже, здоровля а успіху⁷.

Добровільно і безкоштовно взявся до справи поширення нового журналу у своєму краї М. Горбович із Косова. Він надіслав на варшавську адресу редакції список із 20 передплатників, які твердо зголосилися матеріально підтримати намір видавати новий журнал. Цікаво, що в тому списку – добродії з різних міст і містечок Галичини: Львова, Тернополя, Сокаля, Кутів, Городенки, Дрогобича, Коломиї, Збаража, Бережан.

Пан Горбович висловлює в листі упевненість, що справа з передплатою піде на краще, коли з'явиться у світ перший

⁷ *Lyst o. I. Huby vid 18 lystopada 1932 r. z Kovelja do prof. I. Ohiiienka u Varshavu, IPN BU 1229/9.*

випуск журналу: „Тоді відразу підеться по домах і збереться передплатників. Незалежно від того, старатимуся зібрати вже тепер деяких передплатників, бо, розумію, що потрібно фондів”⁸. Мешканець села Добривода (неподалік Дубного) Юрій Кульчицький теж належав до тих, хто декларував свою прихильність до журналу не лише на словах, а й на ділі. Через учителя Макара Кашука він набув понад десять адрес учителів округи і переконав їх у доцільності стати передплатниками нового видання⁹.

З метою промоції журналу мешканець села Данильче Микола Горішній вирішив у святковий день Різдва Христового 25 грудня роздавати оголошення й чеки на передплату „Рідної Мови” на майдані біля сільського храму. Село його велике, тож просив у листі терміново вислати до нього 500 примірників оголошень та не менше 30 чеків. Висилаючи до Варшави власні кошти на річну передплату журналу, пан Горішній висловлює переконання, що в його селі передплатників буде більше, ніж замовив чеків, і побажав редакторів, щоб загалом наклад „Рідної Мови” сягнув позначки 5 тисяч примірників¹⁰. На оригіналі цього листа – позначка Огієнка: „Вислав 35 проспектів і 15 чеків”.

Здебільшого незнайомі професорові його помічники на місцях (учителі, звичайні селяни) щиро раділи, коли вдавалося залучити до передплати навіть одного чи двох земляків, і цією радістю ділилися в своїх повідомленнях. З листа Івана Лопуховича із села Четвертня на Волині: „Отримавши повідомлення про видання Вами часопису «Рідна Мова», я, розуміючи вагу цього часопису, звернув увагу на його місцевого українського громадянства. Наслідки є такі, що опріч мене (я вже вислав

⁸ *Lyst M. Horbovycha vid 12 lystopada 1932 roku z Kosova do prof. I. Ohiiienka u Varshavu, IPN BU 1229/9.*

⁹ *Lyst Yu. Kulchytskoho vid 22 lystopada 1932 roku z Dobryvody do prof. I. Ohiiienka u Varshavu, IPN BU 1229/9.*

¹⁰ *Lyst M. Horishnoho vid 17 hrudnia 1932 roku z Danylyche do prof. I. Ohiiienka u Varshavu, IPN BU 1229/9.*

передплату чеком на цілий 1933 рік) ще маю два передплатники. З приводу цього не відмовте, вишліть на мою адресу два чеки”¹¹.

На оригіналі цього листа – позначка Огієнка: „Вислав листа і 3 чеки. 17.11”.

Утім, була й інша категорія адресатів, і інша реакція на прохання допомоги. Низка тих, до кого звертався письмово Огієнко у справі заснування свого нового журналу, не відмовляла в цьому, але ставила умови. Ішлося про матеріальне заохочення за виконану працю.

Не раз особисто переживаючи матеріальну нужду на чужині, професор Огієнко розумів, що просто „за так” тратити добрий шмат часу на пошук та переконання потенційних передплатників, до того ж возитися з чеками та рекламними матеріалами, зголоситься не так багато людей. Фактично не маючи за душею жодного зайвого златого, ініціатор ще не втіленого в життя задуму в таких випадках обіцяв заплатити.

Він ризикував. Але був стовідсотково впевнений у безпрограшності задуму: на це лиш треба було трохи часу та жменьку помічників-однодумців.

Так, у своєму другому листі до С. Вишнівського в Луцьк професор із розумінням ставиться до такої умови й обіцяє за виконану роботу із майбутніх продажів журналу заплатити гонорар 30 злотих. Ішлося про підбір осіб та їхніх адрес, на які можна було звернутися з проханням стати кольпортерами (тобто поширювачами-продавцями) „Рідної Мови”, а також про поширення цими представниками рекламних проспектів, бланків фінансових чеків для переказів редакції коштів за куплені журнали.

Як попрацював луцький адресат на той майбутній гонорар?

„Ужинок” виявився невеликий: лише кілька адрес та попередня домовленість на 15 примірників журналу для продажу – у книгарні НТШ по вулиці Ягеллонській (10 прим.) та sklep із продажу газет А. Критюка (5 прим.).

¹¹ *Lyst M. Horishnoho vid 15 lystopada 1932 roku z Chetvertni do prof. I. Ohiiienka u Varshavu, IPN BU 1229/9.*

Вишнівський, якого Огієнко лиш другим листом переконав допомогти, у своїй відповіді зазначив зокрема таке:

Вашого другого листа з дня 22. XI. ц. р. одержав і хоч далі підтримую свого попереднього листа, але все ж Ви мене до деякої міри переконали, пане професоре. Нічого не вдію, такий вже маю „сентимент” до справ національних і громадських, що вони в мене завсіди переважають справи особисті, матеріальні, – таку вже маю вдачу. Я завсіди там, де розходиться про справу українську, національну, де можу в міру своїх скромних сил цій справі чимось допомогти. І тому надсилаю Вам для використання адреси... Адреси ласкаво прошу скорше використати і повернути мені не пізніше 15 ц. м., бо вони мені будуть потрібні¹².

Утім, наприкінці листа нагадує Огієнкові про обіцяний гонорар за зроблене: „Дай Боже Вам успіху, а тоді маю слово Ваше, що таки вишлете мені той гонорар за адреси – 30 зл.”¹³

Варто звернути увагу й на ті листи, в яких дописувачі, хоч і не відмовлялися допомогти редакторові, але відверто висловлювали сумніви в успіху справи. Таким виявився продавець книгарні у Львові Громницький. Ось витинка з його листа:

Не хочу знеохочувати В. п. Професора до цієї так важкої справи, як плекання рідної мови, але признаюсь, що скептично задивляю на всяке видавництво. Днесь люде не хочуть передплачувати щоденних, а що ж доперва говорити про журнал, який має лиш одну ціль, – плекання рідної мови. Таж кожний українець від уродження є спеціалістом від української мови. На всякий случай, бажаю В. п. професорови якнай-лучшого успіху. Може, В. п. Професорови вдасться це чудо розбурхати наше ліниве суспільство і переконати про потребу плекання рідної мови¹⁴.

З поваги до професора Громницький все ж запропонував вислати йому, для проби, 10 примірників першого числа, і якщо вони розійдуться, обіцяв вислати гроші та замовити ще.

¹² *Lyst S. Vyshnivskoho vid 5 lystopada 1932 r. z Lutska do prof. Ohiiienka u Varshavu, IPN BU 1229/9.*

¹³ *Ibid.*

¹⁴ *Lyst Hromnytskoho vid 22 lystopada 1932 r. zi Lvova do prof. Ohiiienka u Varshavu, IPN BU 1229/9.*

Акції підтримки журналу на американському континенті

Оголошення про проєкт „Рідна Мова” оголосили майже всі тодішні українські періодичні видання США та Канади, зокрема „Свобода” і „Український Голос”.

Незабаром на варшавську адресу Івана Огієнка (Сталова, 10) посипалися листи підтримки та перші кошти з передплати.

У цьому блоці пошти кількісно переважають листи від поодиноких передплатників. На зворотних адресах конвертів – імена розкиданих злою долею по всіх світах простих українців, які тяжкою працею заробляли собі на хліб насущний. Але з бажання зберегти свою національне єство, свій духовний зв'язок із вимушено покинутою батьківщиною, не асимілюватися серед чужинців, відкладали місяцями центи на передплату української періодики. Зазвичай писані від руки чорнильною ручкою, на підручних аркушах паперу різного ґатунку, ці архівні тепер документи нагадують довірливі сповіді про неймовірні митарства їхніх авторів на непростих еміграційних дорогах. До конвертів вони вкладали вже проплачені чеки – хто на річну передплату, хто на півріччя, а хто – лише на одне число. Сума в більшості переказів – до одного долара.

Так, Михайло Ганущак із американського Детройта, пересилаючи того долара, ніби виправдовується перед редактором за таку малу змогу:

Однак тепер, у розпалі найбільшої світової кризи, дуже тяжко видістати який гріш, щоб можна його жертвувати на таку вознеслу ціль. Думаю, що коли та криза трохи ущухне і часи поправляться на лучче, то можна буде призбирати бодай скромну якусь суму і не тільки передплатити Ваш місячник, але навіть трохи допомогти видавництву... В залученні цього листа посылаю Вам готівкою 1.00 долара і прошу зачислити його на передплату від IV округу Гатьманських Січей в Детройті¹⁵.

¹⁵ *Lyst M. Hanushchaka vid 20 liutoho 1933 r. z Detroita do I. Ohiiienka u Varshavu, IPN BU 1229/10.*

Оригінальні думки про конечну необхідність журналу, який сповідуватиме для українців один правопис, одну літературну мову, висловив у своєму „однодоларовому” посланні до Варшави Семен Стефанишин із поселення Кальмар канадської провінції Альберта:

Не знав я добре рідної мови ще в Старім Краю, а тепер жию від кількох літ тут у Канаді, між українцями з Західної України і з західноукраїнських повітів, головно Ярославського, котрі то села межують з польськими селами і мова в них, що пожалься, Боже. Мішанина слів щось на примір: *гадат, биват, поведал, юж вже, дзісь, тера, студня, ворок* і т. д. Вони кажуть, що говорять по-українськи, а як я говорю, бо хто другий більш чистішою мовою, то вони кажуть: „ти якось гадам по-буковинськи”. Ще в додаток намішали англійщини і з цього виходить таке, що до сліз збирає, але краще плакати є над чим, слухаючи такої мови від людей, котрі зуть себе українцями¹⁶.

У цьому листі пан Семен наголошує, що він, звичайний сільський хлопець, без вищої освіти, гордий тим, як канадці шанують українців і їхню мову; але „щоб запобігти лихові і не загубити нашу мову з-поміж різних наріч”, він пробуватиме вчити її за журналом та й інших до цього спонукатиме.

Суголосну думку висловлює Михайло Стечишин із канадського Йорктона (провінція Саскатун): „Мене тішить, що Ви почали своє видавництво, бо воно тепер конче потрібне. Нам тут його дуже було потрібно. Ми відірвані від України, ми далеко від впливів і духа нашого, а англійська культура ріже в наших душах свої глибокі карби”¹⁷.

Появу „Рідної Мови” для українських емігрантів називає діамантом національного духу Микола Мех із канадської Ошави. На її підтримку він переказує один долар, прохаючи редакцію висилати свіжі примірники журналу на адресу бібліотеки

¹⁶ *Lyst S. Stefanyshyna vid 24 liutoho 1933 r. z Kalmara do I. Ohiiienka u Varshavu, IPN BU 1229/10.*

¹⁷ *Lyst M. Stechyshyna vid 15 kvitnia 1933 r. z Yorktona do I. Ohiiienka u Varshavu, IPN BU 1229/10.*

відділу Українського Запомогового Товариства „Взаїмна Поміч” у цьому містечку¹⁸.

З-поміж заокеанської пошти варто виділити та ввести до наукового обігу лист колишнього львівського гімназиста Федора Луціва, який завдяки своїй наполегливості і працездатності зміг заробити в еміграції кошти на навчання в престижному університеті Нью-Йорка. Здавалося б, на юнака чекала пряма дорога до здійснення американської мрії: стати багатим, утілити свої навички та знання у професії. Але його не полишала хвилювати доля багатьох земляків на чужині і доля рідної мови. У листі до Огієнка він пише:

Чи не найболючіше відчувається брак поправного знання рідної мови на еміграції – от хоч би в З’єднаних Державах, де наша еміграція заражена якщо не на цілковите забуття рідної мови, то бодай на її занечистення чи таке засмічення американізмом... Живучи між американцями, я маю нагоду запізнатися, як вони виучуються своєї рідної мови: вони вчать її від найнижчих кляс до найвищих. Крім того, у них сотки всіляких помісних книжок, словарів і т. п. У нас того немає. „Граматику української мови” Вашого видання з 1925 року я мав нагоду читати в Нью-Йорку, а поза тим – нічого. Тому я з правдивою пошаною та признанням відношусь до Вашої особи й хочу Вам помочи¹⁹.

Цей юнак захопив у Нью-Йорку аж 15 передплатників, надіслав їхні адреси та кошти.

Були й такі, хто сильно хотів читати українською, але не мав де взяти книг чи газет, також не мав ні копійки для передплати. Ось лист, що підкупляє своєю безпосередністю. Його написав Василь Рудюк із бразилійського Сан-Пауло. Родом він із Волині, вивчати в школі українську перед виїздом в еміграцію не довелося, оскільки край цей після Першої світової війни був окупований російською імперією. Тому й листа написав російською. Витинка з нього:

¹⁸ *Lyst M. Mekha vid 24 kvitnia 1933 r. z Oshavy do I. Ohiiienka u Varshavu*, IPN BU 1229/10.

¹⁹ *Lyst F. Lutsiva vid 4 sichnia 1933 r. z Minneapolisa do I. Ohiiienka u Varshavu*, IPN BU 1229/10.

Довідавшись про добрий ваш намір видавати журнал „Рідна Мова”, я дуже цим зацікавився. Але, перебуваючи в критичному стані, не можу стати платним читачем „РМ”. Велике бажання отримати в руки вашу працю осмілює мене звернутися з проханням: якщо буде у вас така можливість, – вишліть мені безплатно. Бодай одне число. Українську мову в моїй школі вчителі зневажали і не вчили. Але я міг навчитися читати вільно самостійно. Вибачте за зухвалість прохання²⁰.

З низки листів можна зробити висновок про живучість давньої української традиції добродійництва: заплатити за себе і ще для когось. Це властиво для низки громадських організацій українців на чужині.

Так учинило, зокрема, Українське товариство „Взаїмна Поміч” із канадського Вінніпега. Рішенням загальних зборів на підтримку журналу „Рідна Мова” було виділено 50 доларів:

Гроші сі вислано через канадійський „Банк оф Монтреал”. Пересилка виносить 20 центів, маєє одержати 49 доларів і 80 центів. Будемо вдячні, коли одержимо від Вас посвідку за одержані гроші. Знов же, Дирекція від себе завізе відділи „Взаїмної Помочі” о передплати „Рідної Мови”²¹.

Від імені товариства листа цього підписав президент М. Стечишин та секретар В. Батицький. 3-поміж чужинських передплатників одним із перших стало товариство книжкової торгівлі „Слов’янська взаємність” із Белграда (Югославія). У додатку до листа прикладено банківський чек на 20 французьких франків. Директор-розпорядник цього товариства (прізвище на оригіналі листа нерозбірливе) пропонував послуги з продажу „Рідної Мови” в Белграді за умови, якщо редакція опустить ціну кожного примірника на 20 відсотків²².

²⁰ *Lyst V. Rudiuka vid 18 liutoho 1933 r. iz San-Paulo do I. Ohiiienka u Varshavu*, IPN BU 1229/10.

²¹ *Lyst M. Stechyslyna vid 23 sichnia 1933 r. z Vinnipeha do I. Ohiiienka u Varshavu*, IPN BU 1229/10.

²² *Lyst tovarystva knyzhkovoї torhivli „Slovianska vzaïemnist” vid 1 kvitnia 1933 r. z Bielhrada do I. Ohiiienka u Varshavu*, IPN BU 1229/10.

У наведеному вище огляді листів, які одержував Іван Огієнко від знаних і незнаних йому земляків з-за океану, ідеться про їхній вияв справжньої жертвності й небайдужості до важливої справи для всього закордонного українства. Такою стала в ту пору ініціатива колишнього міністра освіти УНР, безробітного у Варшаві професора щодо заснування щомісячника з вивчення української мови. І непроминьність значення тієї жертвності із забезпечення виходу у світ такого журналу впродовж семи років виглядає з висоти сьогодення тим більш вагомим, якщо уявити, за яких умов матеріального побуту люди жертвували на цю святу справу.

Чітку картину страшної економічної депресії і, відповідно, масового безробіття початку 30-х років у США переконливо змалював у листі до Огієнка на прикладі окремо взятої української громади Української автокефальної православної церкви у Філадельфії архієпископ Іоан Теодорович. Він також одержав лист свого давнього приятеля Івана Огієнка щодо конечної допомоги із журналом. Щодня його перечитував і... відкладав, бо не мав чим допомогти. Але сподівався, що новий день принесе кращі вістки.

Архієпископ описує Огієнкові стан, у якому перебували на той час більшість емігрантів:

Коли почалась депресія і викидання робітників на вулиці, в першу чергу були викинені чужинці. Наслідки цього: храми і інші власності парохій під постійною загрозою публичного продажу, священство, майже без платні, от так ледви тримається, аби сяк-так біду пережити... До парохій звертаємось, але, це безвиглядно, вони самі стогнуть під тягарями своїх довгів. Їм тепер не до єпископа, не до ширших справ церкви. В країні, де щоб найбідніш прожити, треба 100–120 дол., в мене бувають місяці, коли я назгортаю яких 25–30 дол. А витримати в щоб то не було – треба²³.

²³ *Lyst arkhiepyskopa I. Teodorovycha vid 16 liutoho 1933 r. z Filadelfii do I. Ohienka u Varshavu*, IPN BU 1229/10.

Формування авторського активу та початкового фонду рукописів

У відповідь на пропозиції редактора стати автором нового журналу відразу зголосилася низка українських дослідників. Зокрема тих, хто після програву Української національної революції 1917–1921 років спричинився до першої хвилі української політичної еміграції в Празі.

3-поміж таких – Володимир Січинський. У листі до Івана Огієнка він виявив готовність написати оглядову статтю про українське мистецтво, лише хотів уточнити хронологічні межі огляду: нове чи давнє мистецтво? Є в листі й одне застереження – про оплату такої роботи:

За статтю буду просить гонорар. Мое матеріальне становище дуже тяжке. Від місяця вересня 1931 р. одержував на 300 кор. ч. менше, а від 1 січня с. р. – ще на 300 к. ч. Так що тепер одержую платню всього 1000 к. ч. Одначе, найгірше те, що десь в серпні-вересні мають зовсім припинити платню у зв'язку з ліквідацією Українського Педагогічного Інституту. Всі мої заходи щодо постійної праці-посади нічого не давали. Приходиться задовольнятися випадковими працям²⁴.

А ось зовсім інший бік справи: колега-однодумець не лише охоче погоджується писати до журналу без гонорару, а й прагне допомогти матеріально тому, хто в більшій скруті. Ідеться про зворушливого листа від Віктора Доманицького з Подебрад (Чехія).

Як відомо, після 1921 року там опинилася значна частина української політичної еміграції. У Празі і Подебрадах для українців коштом уряду відкривалися вищі школи. В одній із них – Українському технічно-господарському інституті (УГТІ), що входив структурно до Української Господарської Академії (УГА), – у рамках курсів українознавства започатковувалися курси з вивчення української мови.

Знаючи тяжке матеріальне становище Івана Огієнка у Варшаві після звільнення з викладання в тамтешньому університеті

²⁴ *Lyst V. Sichynskoho vid 5 travnia 1932 roku z Prahy do I. Ohiiienka u Varshavu, IPN BU 1229/9.*

та його бажання фактично на голому місці заснувати новий мовознавчий журнал, Віктор Доманицький вирішив сприяти приятелеві в отриманні хоч якогось заробітку. Як співробітник цього інституту, він виступив із ініціативою запросити прочитати курс української мови саме професора Огієнка. Аргументи на користь такого рішення, із якими виступив Доманський на вченій раді цього вишу, були такими:

ведення таких курсів – то живе діло, і вимагає людей, які жертовно й цілковито віддано і з любов'ю ставляться до свого обов'язку: не тільки до написання курсу лекцій, але й до листування зі студентами; саме такими науковими і людськими чеснотами вирізнявся Огієнко;

з'являлася можливість організувати промоцію журналу „Рідна Мова” серед чеських українців. Оскільки слухачі курсів представлятимуть різні географічні анклавні еміграції, можна було розраховувати на поширення серед них інформаційних матеріалів щодо тематики нового періодичного видання.

Про можливість заробітку, хоча й дуже малого, у листі йдеться так: „Безперечно, оплата праці мізерна, але УТГІ ледве зводить кінці з кінцями та й то лише за допомогою УГА, себто за його фінансовою допомогою. Але я Вас, рідний, добре знаю, що хоч і тяжко Вам живеться, та все ж матеріальний момент грає другорядну роллю”²⁵.

Аргументи щодо переконання Огієнка пристати на цю вигідну йому з різних поглядів пропозицію Доманицький закінчує так:

Отже, своїм приступленням до лекторського складу УТГІ улегшите пропаганду „Рідної Мови”. А найголовніше, що це цікава праця, якраз та, яку Ви любите, – безпосередній стик з тими, які хочуть навчитися справжньої літературної української мови, а крім того й велика Ваша заслуга, що за Вашою допомогою Нація набуде декілька сотень грамотних українців, які далі понесуть прищеплене Вами їм знання²⁶.

²⁵ *Lyst V. Domanyskoho vid 18 liutoho 1933 r. z Podiebrad do I. Ohiiienka u Varshavu*, IPN BU 1229/10.

²⁶ *Ibid.*

У свою чергу, Доманицький обіцяє професорові прислати низку своїх статей, у яких ітиметься про значення рідної мови для нації, про обов'язок молоді її шанувати, берегти й розвивати.

Про готовність співробітничати з журналом та обіцянку надіслати першу статтю „після свят” читаємо в листі Зенона Куделі – тодішнього співробітника Українського наукового Інституту в Берліні. Вихід першого числа журналу він привітав такими словами: „Дуже тішуся, що такий журнал вкінці виходить. Хай його й лають деякі бесервісери, хай навіть будуть деякі дрібні помилки от неконксквенції, це не важно, коли є трибуна для справ нашої мови, що справді потребує прихильної оцінки й оброни від деяких пакостей”²⁷.

Окрему групу листів складають авторські матеріали, які в редакціях традиційно називають „самоплив”. Ідеться дописи авторів-початківців, часто графоманів. Такі повсюди, куди знали адреси, активно розсилали свої перші спроби, здебільше поетичні, у надії не лише побачити їх надрукованими, а й отримати від редактора відповіді на поставлені питання.

Показовим у цьому розділі пошти є лист Василя Горбея із села Угринів Сокальського повіту. Він уклав до конверта власний рукопис уже написаної першої поеми „Сотник” і дуже просить редактора повикреслювати неправильні слова та повідомити, чи надається цей твір до друку. Далі цитата, із збереженням стилістики листа:

Прошу мені прислати вказівки: у який спосіб треба писати всякі поезії, вірші, поеми, на чім вони найбільше полягають і з яких часів треба найкраще писати: чи з часів козацьких, татарських, або з війни української року 1918 і т. д. Прошу також мені дати вказівки до писання прози, тобто не віршем. З великим захватом чекаю на відповідь Пана Професора”²⁸.

²⁷ *Lyst Z. Kuzeli vid 1 bereznia 1933 r. z Berlina do I. Ohiiienka u Varshavu*, IPN BU 1229/10.

²⁸ *Lyst V. Horbeia vid 3 travnia 1933 r. z Uhrynova do I. Ohiiienka u Varshavu*, IPN BU 1229/10.

Далі автор ніби виправдовується за можливі неладності в мові та формі поеми, бо, закінчивши семикласну школу, він не дуже добре оволодів мовою, але сподівається, що „при помочі журналу «Рідна Мова» ще напишу далеко кращі поеми”.

Пошук друкарні та ідея логотипу

Це була поважна проблема організаційного характеру, за розв’язання якої слід було братися від початку.

У Варшаві важко було знайти друкарню з українськими шрифтами. Віддавна там працювала синодальна, де були різні варіанти шрифтів церковнослов’янською мовою, але вона продукувала здебільшого книги церковного характеру. До того ж, друкарські послуги у столиці були помітно дорожчими, ніж у глибинці.

Огієнко розглядав різні варіанти тиражування „Рідної Мови”, передусім на Галичині: Жовква, Коломия, Луцьк, Львів. З польських теренів – Каліш, Тарнів, Краків.

Від управи відділу в Каліші Українського Товариства допомоги емігрантам з України написав його голова М. Харитоненко. Вітаючи „щасливу думку” про започаткування нового журналу, автор листа повідомляє, що товариство має власну друкарню „Чорномор”, в якій друкує видання Українського Воєнно-Історичного Товариства і могло б узяти на себе друк „цінного журналу по якнайдешевших цінах”. Утім, не знаючи точно розміру журналу, наперед установити ціну друку неможливо. З огляду на це, пан Харитоненко пропонує для підрахування ціни друку надіслати конкретні дані про обсяг журналу та його наклад²⁹.

У другому листі до Огієнка Харитоненко пересилає йому докладний кошторис за кількома технічними характеристиками нового видання. Із цього документу вперше постають фізичні обриси майбутнього журналу у відповідності до задумів засновника. Щодо обсягу, то первинно розглядалися три варіанти: 16, 24 і 32 сторінки. Щодо накладу були два наміри – одна і дві тисячі

²⁹ *Lyst M. Kharytonenka vid 18 lystopada 1932 r. zi Lvova do I. Ohiiienka u Varshavu, IPN BU 1229/9.*

примірників. У відповідності до цих параметрів загальна ціна друку одного числа, якби вона здійснювалася в друкарні „Чорномор”, коливалася від 82,8 до 256,6 злотих. Однак у ці підрахунки не була закладена одна важлива стаття витрат – доставка накладу з Каліша до Варшави, бо потребувало з’ясування, у який спосіб це буде здійснено: залізницею чи автотранспортом³⁰.

Помітно менший кошторис виставила друкарня М. Бойчука з Коломиї, де тиражувалася „Жіноча Доля” Олени Кисілевської. У докладному листі до Огієнка Іван Зубенко переконливо обґрунтував аргументи „за” і „проти” друкувати журнал у Коломиї.

Найголовніший аргумент „за”: найдешевше серед усіх інших друкарень (і це запевнення засвідчив доданий до листа розгорнутий за окремими статтями витрат кошторис-оферта).

Ускладнюючими чинниками співпраці могли стати три обставини:

- а) неможливість оперативно залагоджувати всі редакційні питання, яких зазвичай виникає багато в процесі роботи під час складання, редагування та коректури тексту, також і на різних етапах проходження верстки;
- б) зайві поштові витрати;
- в) неминучі затримки друку через цензуру, яку, за тодішніми польськими законами, зазвичай здійснював відділ місцевого староства, до якого територіально належить та чи та друкарня.

Ураховуючи ці чинники, автор листа як досвідчений редактор і видавець, запропонував Огієнкові найбільш оптимальний варіант обміну коректури на відстані:

- редакція „Рідної Мови” присилає чіткі (найкраще писані на машинці) манускрипти, понумеровані, з поясненнями щодо верстання сторінок;
- верстку першої коректури друкарня висилає прискореним поштовим способом „друк-експрес”;

³⁰ *Lyst M. Kharytonenka vid 21 lystopada 1932 r. zi Lvova do I. Ohiiienka u Varshavu, IPN BU 1229/9.*

- готовий наклад друкарня доправляє до Варшави залізницею³¹.

У висліді історії пошуків друкарні з найбільш прийнятними цінами за надані послуги друку та доставки накладу вибір редактора випав на друкарню отців василіян у Жовкві. Тут упродовж років тиражувалася не лише „Рідна Мова”, а й другий журнал за редакторством професора „Наша культура”, який почав стабільно виходити від 1934 року, а також книжки самого Івана Огієнка.

Коли дійшло до художнього оформлення, виникла потреба знайти фахівця для виготовлення логотипу й еклібрису.

Із проханням допомоги І. Огієнко звернувся до В. Січинського в Прагу. Він добре знав цього талановитого графіка і мистецтвознавця зі спільної роботи ще в Кам’янці-Подільському. Майбутній автор популярних досліджень „Чужинці про Україну” та „Вступ до українського краєзнавства” викладав тоді у тамтешній українській гімназії та активно відвідував лекції з історії України й мистецтва в Кам’янець-Подільському українському державному університеті, ректором якого був Огієнко. На час листування В. Січинський був викладачем Українського Педагогічного Інституту імені Драгоманова в Празі.

Певне, із цієї причини Січинський не міг не відповісти на звернення колеги. Подякувавши Огієнкові за теплі слова та добру пам’ять про спільну працю в останній столиці України, висловлює свою згоду. Щоправда, із застереженням, чи зможе те виконати якісно: „Ex libris для Вас радо зроблю. Одначе, не певний чи буде добре виконаний. Вже довший час не рисую”³².

За наявними документами архіву не вдалося з’ясувати, чи виконав В. Січинський обіцянку. Скоріше за все, ні. Бо від початку й до кінця журнал так і виходив у світ без цих важливих складових. Журнал верстався в бідному графічному оформленні.

³¹ *Lyst I. Zubenka vid 23 lystopada 1932 r. z Kolomyi do I. Ohiiienka u Varshavu*, IPN BU 1229/9.

³² *Lyst V. Sichynskoho vid 5 travnia 1932 roku z Prahy do prof. Ohiiienka u Varshavu*, IPN BU 1229/9.

Назва подавалася звичайним збільшеним шрифтом. Жодних графічних елементів ні на першій, ні на останній шпальтах не було.

Уже пізніше, коли справа зрушила з місця і в редактора-видавця з'явилася можливість заснувати ще один періодичний журнал для українців – „Наша Культура” – ці два необхідні елементи художнього оформлення в новому журналі з'являються. Логотип, екслібрис видавництва „Наша Культура” та мальований заголовок однойменного нового журналу, які від 1934 року стало використовувати видавець, виготовив випускник Лейпцизької художньої академії гравер Микола Бутович, емігрант із Полтавщини. Графічна емблема журналу і видавництва виконана нарбугівським шрифтом: стигле гроно на виноградній лозі, обрамлене гілками колючого терну. Віддавна виноградна лоза вважалася символом культури, а терен – це символ її оточення й неминучого „супроводу” в українських реаліях.

Висновки

1. Задум видавати у Варшаві та поширювати по всьому вільному світу мовознавчий журнал із актуальним об'єднавчим для всієї української еміграції гаслом „Для одного народу – одна літературна мова, один правопис” припав на досить несприятливу пору: в Україні лютував голодомор, а в Західній Європі українські емігранти потерпали від спричинених економічною депресією матеріальних труднощів та безробіття. За таких обставин і за умов відсутності найменшої суми початкового фінансового фонду ідея втілення в життя будь-яких гуманітарних проектів прирікалася на провал. Однак завдяки наполегливості засновника, відомого в діаспорі вченого і чоловічого діяча УНР Івана Огієнка, його сильної віри в самокупність проекту та небайдужості української громади з усіх кран світу ідею цю вдалося реалізувати впродовж неповних 7 років – до закриття журналу німецькою владою на початку Другої світової війни.

2. Документи у справі заснування щомісячника з вивчення і промоції української мови „Рідна мова” посідають у варшавсько-холмській колекції Івана Огієнка, що зберігається в архіві Інституту національної пам’яті Польщі у Варшаві, особне місце. Розміщені за хронологічним порядком у двох теках: окремо за 1932 і 1933 роки. Загальна кількість аркушів у справі – 177. Кожен із цих аркушів містить цінні історичні свідчення про умови, засади, принципи втілення важливих просвітницьких проєктів української еміграції; про живучість української традиції добротворчі для громади справи робити толокою; про чин, покликання, відповідальність і самопожертву української інтелігенції щодо долі української мови, культури, освіти за умов бездержавності нації. Досі жоден із цих документів не був уведений у науковий обіг.
3. Промоція журналу та формування адресаря передплатників у країнах Європи здійснювалася в різний спосіб. Серед найбільш ефективних були: публікація інформаційних повідомлень у максимальній кількості української еміграційної преси; створення активу розповсюджувачів рекламних матеріалів та підписних чеків через особисті листи редактора до колег, друзів, знайомих. Здебільшого ця робота виконувалася ентузіастами на добровільних засадах. У низці випадків редактор письмово підтверджував зобов’язання виплатити гонорар за виконану роботу, але лише після виходу у світ перших чисел та реалізації частини накладу.
4. Кількарічне існування журналу „Рідна Мова” стало можливим значною мірою завдяки вдало проведеним акціям з підтримки видання передусім у США та Канаді, де традиції меценатства та гуртової допомоги на соціально значущі справи для блага української громади були особливо сильними. Окрім збільшення числа передплатників, американські українці часто організовували збірки фондів на журнал „Рідна Мова” серед більших чи менших

організованих просвітніх, культурологічних, історичних, наукових і літературних осередків.

References

- Lyst arkhiepyskopa I. Teodorovycha vid 16 liutoho 1933 r. z Filadelfii do I. Ohiiienka u Varshavu*, Korespondencja kierowana do profesora i redaktora Iwana Ohijenka oraz do redakcji „Ridna Mowa” – m. in. od Ukraińskiego Centralnego Komitetu w Polsce – oddział w Kaliszu, Ukraińskiego Towarzystwa „Wzajemna pomoc”, arcybiskupa Johna Theodorovitcha, osób prywatnych [1933], IPN BU 1229/10.
- Lyst F. Lutsiva vid 4 sichnia 1933 r. z Minneapolisa do I. Ohiiienka u Varshavu*, Korespondencja kierowana do profesora i redaktora Iwana Ohijenka oraz do redakcji „Ridna Mowa” – m. in. od Ukraińskiego Centralnego Komitetu w Polsce – oddział w Kaliszu... [1933], IPN BU 1229/10.
- Lyst Hromnytskoho vid 22 lystopada 1932 r. zi Lvova do prof. Ohiiienka u Varshavu*, Korespondencja kierowana do profesora i redaktora pisma „Ridna Mowa” Iwana Ohijenka – m. in. od wydawnictwa „Nowy Czas”, Ukraińskiego Towarzystwa Pomocy Emigrantom z Ukrainy – oddział w Kaliszu, metropolity kościoła prawosławnego w Polsce, osób prywatnych [1932], IPN BU 1229/9.
- Lyst I. Lopukhovycha Horishnoho vid 17 lystopada 1932 roku z Chetvertni do prof. I. Ohiiienka u Varshavu*, Korespondencja kierowana do profesora i redaktora pisma „Ridna Mowa” Iwana Ohijenka – m. in. od wydawnictwa „Nowy Czas”... [1932], IPN BU 1229/9.
- Lyst I. Ohiiienka z Varshavy vid 28 hrudnia 1942 r. do K. Studynskoho u Lviv*, Arkhiv Lvivskoi natsionalnoi biblioteki im. V. Stefanyka, f. 29, od. zb. 104, ark. 6.
- Lyst I. Zubenka vid 23 lystopada 1932 r. z Kolomyi do I. Ohiiienka u Varshavu*, Korespondencja kierowana do profesora i redaktora pisma „Ridna Mowa” Iwana Ohijenka – m. in. od wydawnictwa „Nowy Czas”... [1932], IPN BU 1229/9.
- Lyst M. Hanushchaka vid 20 liutoho 1933 r. z Detroita do I. Ohiiienka u Varshavu*, Korespondencja kierowana do profesora i redaktora Iwana Ohijenka oraz do redakcji „Ridna Mowa” – m. in. od Ukraińskiego Centralnego Komitetu w Polsce – oddział w Kaliszu... [1933], IPN BU 1229/10.
- Lyst M. Horbovycha vid 12 lystopada 1932 roku z Kosova do prof. I. Ohiiienka u Varshavu*, Korespondencja kierowana do profesora i redaktora pisma „Ridna Mowa” Iwana Ohijenka – m. in. od wydawnictwa „Nowy Czas”... [1932], IPN BU 1229/9.
- Lyst M. Horishnoho vid 17 hrudnia 1932 roku z Danylche do prof. I. Ohiiienka u Varshavu*, Korespondencja kierowana do profesora i redaktora pisma

- „Ridna Mowa” Iwana Ohijenko – m. in. od wydawnictwa „Nowy Czas”... [1932], IPN BU 1229/9.
- Lyst M. Kharytonenka vid 18 lystopada 1932 r. zi Lvova do I. Ohiiienka u Varshavu*, Korespondencja kierowana do profesora i redaktora pisma „Ridna Mowa” Iwana Ohijenko – m. in. od wydawnictwa „Nowy Czas”... [1932], IPN BU 1229/9.
- Lyst M. Kharytonenka vid 21 lystopada 1932 r. zi Lvova do I. Ohiiienka u Varshavu*, Korespondencja kierowana do profesora i redaktora pisma „Ridna Mowa” Iwana Ohijenko – m. in. od wydawnictwa „Nowy Czas”... [1932], IPN BU 1229/9.
- Lyst M. Mekha vid 24 kvitnia 1933 r. z Oshavy do I. Ohiiienka u Varshavu*, Korespondencja kierowana do profesora i redaktora Iwana Ohijenko oraz do redakcji „Ridna Mowa” – m. in. od Ukraińskiego Centralnego Komitetu w Polsce – oddział w Kaliszu... [1933], IPN BU 1229/10.
- Lyst M. Stechyshyna vid 15 kvitnia 1933 r. z Yorktona do I. Ohiiienka u Varshavu*, Korespondencja kierowana do profesora i redaktora Iwana Ohijenko oraz do redakcji „Ridna Mowa” – m. in. od Ukraińskiego Centralnego Komitetu w Polsce – oddział w Kaliszu... [1933], IPN BU 1229/10.
- Lyst M. Stechyshyna vid 23 sichnia 1933 r. z Vinnipeha do I. Ohiiienka u Varshavu*, Korespondencja kierowana do profesora i redaktora Iwana Ohijenko oraz do redakcji „Ridna Mowa” – m. in. od Ukraińskiego Centralnego Komitetu w Polsce – oddział w Kaliszu... [1933], IPN BU 1229/10.
- Lyst o. I. Huby vid 18 lystopada 1932 r. z Kovelja do prof. I. Ohiiienka u Varshavu*, Korespondencja kierowana do profesora i redaktora pisma „Ridna Mowa” Iwana Ohijenko – m. in. od wydawnictwa „Nowy Czas”... [1932], IPN BU 1229/9.
- Lyst O. Kysilevskoi vid 10.11.1932 z Kolomyi do prof. Ohiiienka u Varshavu*, Korespondencja kierowana do profesora i redaktora pisma „Ridna Mowa” Iwana Ohijenko – m. in. od wydawnictwa „Nowy Czas”... [1932], IPN BU 1229/9.
- Lyst S. Stefanyshyna vid 24 liutoho 1933 r. z Kalmara do I. Ohiiienka u Varshavu*, Korespondencja kierowana do profesora i redaktora Iwana Ohijenko oraz do redakcji „Ridna Mowa” – m. in. od Ukraińskiego Centralnego Komitetu w Polsce – oddział w Kaliszu... [1933], IPN BU 1229/10.
- Lyst S. Vyshnivskoho vid 5 lystopada 1932 r. z Lutska do prof. Ohiiienka u Varshavu*, Korespondencja kierowana do profesora i redaktora pisma „Ridna Mowa” Iwana Ohijenko – m. in. od wydawnictwa „Nowy Czas”... [1932], IPN BU 1229/9.
- Lyst tovarystva knyzhkovoï torhivli „Slovianska vzaïemnist” vid 1 kvitnia 1933 r. z Bielhrada do I. Ohiiienka u Varshavu*, Korespondencja kierowana do profesora i redaktora Iwana Ohijenko oraz do redakcji „Ridna Mowa” –

- m. in. od Ukraińskiego Centralnego Komitetu w Polsce – oddział w Kaliszu... [1933], IPN BU 1229/10.
- Lyst V. Horbeia vid 3 travnia 1933 r. z Uhrynova do I. Ohiiienka u Varshavu*, Korespondencja kierowana do profesora i redaktora Iwana Ohijenko oraz do redakcji „Ridna Mowa” – m. in. od Ukraińskiego Centralnego Komitetu w Polsce – oddział w Kaliszu... [1933], IPN BU 1229/10.
- Lyst V. Domanytskoho vid 18 liutoho 1933 r. z Podiebrad do I. Ohiiienka u Varshavu*, Korespondencja kierowana do profesora i redaktora Iwana Ohijenko oraz do redakcji „Ridna Mowa” – m. in. od Ukraińskiego Centralnego Komitetu w Polsce – oddział w Kaliszu... [1933], IPN BU 1229/10.
- Lyst V. Rudiuka vid 18 liutoho 1933 r. iz San-Paulo do I. Ohiiienka u Varshavu*, Korespondencja kierowana do profesora i redaktora Iwana Ohijenko oraz do redakcji „Ridna Mowa” – m. in. od Ukraińskiego Centralnego Komitetu w Polsce – oddział w Kaliszu... [1933], IPN BU 1229/10.
- Lyst V. Sichynskoho vid 5 travnia 1932 roku z Prahy do I. Ohiiienka u Varshavu*, Korespondencja kierowana do profesora i redaktora pisma „Ridna Mowa” Iwana Ohijenko – m. in. od wydawnictwa „Nowy Czas”... [1932], IPN BU 1229/9.
- Lyst Ya. Stefaniva z Kolomyi vid 14 lystopada 1932 r. do prof. Ohiiienka u Varshavu*, Korespondencja kierowana do profesora i redaktora pisma „Ridna Mowa” Iwana Ohijenko – m. in. od wydawnictwa „Nowy Czas”... [1932], IPN BU 1229/9.
- Lyst Yu. Kulchytskoho vid 22 lystopada 1932 roku z Dobryvody do prof. I. Ohiiienka u Varshavu*, Korespondencja kierowana do profesora i redaktora pisma „Ridna Mowa” Iwana Ohijenko – m. in. od wydawnictwa „Nowy Czas”... [1932], IPN BU 1229/9.
- Lyst Z. Kuzeli vid 1 bereznia 1933 r. z Berlina do I. Ohiiienka u Varshavu*, Korespondencja kierowana do profesora i redaktora Iwana Ohijenko oraz do redakcji „Ridna Mowa” – m. in. od Ukraińskiego Centralnego Komitetu w Polsce – oddział w Kaliszu... [1933], IPN BU 1229/10.
- Postanova Verkhovnoi Rady za №1982-IKh vid 17 hrudnia 2021 roku „Pro vidznachennia pamiatnykh dat i yuvileiv u 2022–2023 rokakh”*, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1982-20#Text>, [05.04.2024].

III. Ad fontes

Olha Novyk

Berdyansk State Pedagogical University, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6039-0221>

Повсякденність пілігрима в „Мандрах” Василя Григоровича-Барського

Everyday Life of a Pilgrim in the *Wanderings* by Vasyl Hryhorovych-Barskyi

Abstract

The article examines the peculiarities of the creation of everyday life in Vasyl Hryhorovych-Barskyi's work *Wanderings*. The poetics of walking has already been investigated by Petro Bilous and other scholars, but for the first time such analysis is performed in the context of the study of everyday life in works of this genre. Namely, the purpose of the study is to investigate the peculiarities of the pilgrim's everyday life in a baroque work. The methodology applied combines hermeneutic, comparative-historical, genealogical methods. The attention is paid to genre features, the plot of the story, the personality of the author and the main aspects of the construction of artistic life. The person of the author is the central axis around which the everyday life of the work is built. Genre features consist in the combination of several genres: autobiography, travelogue, travel notes, diary, elements of life and self-insert novels. The space unfolds as a journey. Also the dynamics of changes in circumstances and changes in the personality of the author can be seen. Various components of everyday life are presented: the material and spiritual world of the character, which is sketched horizontally and vertically. The reconstructed worldview of the baroque man appears in a kaleidoscope of detailed descriptions of the life-world of different cities, customs, religious denominations, beliefs, so the traveller's personality undergoes changes in this everyday journey. The influence of science and literature on the everyday life of the *Wanderings* is also noted.

Keywords: everyday life, Vasyl Hryhorovych-Barskyi, walking, pilgrim, baroque work.

Творчість Василя Григоровича-Барського є частиною корпусу текстів барокової паломницької літератури. Ходіння в літературознавстві досліджували такі вчені, як О. Пипін, М. Грушевський, І. Франко, М. Возняк, М. Прокоф'єв, В. Данилов та інші, у працях яких паломницька проза характеризується різною мірою. У сучасній медієвістиці найповніше дослідив і описав корпус текстів паломницької прози Петро Білоус. Саме він виокремив особливості паломницької прози різних періодів, схарактеризував риси барокових ходінь. Найґрунтовніше дослідження твору Василя Григоровича-Барського „Мандрі” у сучасному літературознавстві безперечно належить П. Білоусу, у колі наукових зацікавлень якого перебуває паломницька література від „Ходіння” ігумена Данила до XIX ст.¹

Метою нашої розвідки про Василя Григоровича-Барського є дослідження особливостей повсякденності пілігрима в бароковому творі. Літературознавча методологія поєднала герменевтичний, порівняльно-історичний, генеалогічний методи у вивченні повсякденності художнього твору.

Спробуємо відтворити основні складові, що впливали на повсякденність Василя Григоровича-Барського, і те, як це відобразилося в художній картині написаних ним „Мандрів”.

Паломницький жанр в епоху Бароко зазнав змін, усталений план ходіння було модифіковано. Поступово такі твори набували художності в описах побаченого й пережитого, у відтворенні почуттів автора-мандрівника. Нові враження потребували переосмислення побаченого в нових художніх засобах і способах викладу. Зміни жанрових рис ходіння залежали й від художнього переосмислення повсякденності паломника.

Повсякденність є міждисциплінарним явищем, тож необхідно враховувати різні аспекти її дослідження в художніх творах. П. Бергер та Т. Лукман, як слушно зауважує І. Смаровоз²,

¹ P. Bilous, *Literaturna mediievistyka. Vybrani studii*: u 3 t., t. 3 *Ukrainska palomnytska proza: Istoriia. Poetyka. Postati*, PP „Ruta”, Zhytomyr 2012.

² I. Smarovoz, *Poetyka povsiakdennosti v ukrainskii i polskii suchasni zhinochii prozi (Iren Rozdobudko – Manuela Gretkovska)*, dys. ... doktora filosofii, Kharkiv 2023, s. 27.

переосмислили теорію ідентичності як соціальний феномен. Науковці пишуть, що „повсякденне життя являє собою реальність, котра інтерпретується людьми і має для них суб’єктивну значущість в якості всього світу”³.

Науковці вважають, що „ідентичність, безсумнівно, є ключовим елементом суб’єктивної реальності, і, як будь-яка суб’єктивна реальність, вона перебуває у взаємодії із суспільством. Ідентичність формується соціальними процесами”⁴.

Аспекти повсякденності, пов’язані зі зміною в житті персонажа протягом певного часу, важливі в контексті жанру ходіння, що передбачає подорож, зміну топосів перебування персонажа. Наукове бачення моделі світу персонажа в його повсякденності ґрунтується на особливостях часопростору твору:

Повсякденне життя персонажа подають у тексті твору в динаміці протягом якогось часу. Можемо стверджувати, що й художня повсякденність є динамічною, бо змінюється, відображаючи зміни в житті персонажа. Існує вона не лише в часі, а й у просторі. Простір художньої повсякденності, змодельованої в тому чи тому тексті, є системою просторів існування всіх персонажів твору, а простір персонажа – це простір, у якому розгортається, розгорталося (спогади) або розгортатиметься (віщі сні, пророчі видіння) життя персонажа. Простір повсякденності займає фундаментальне місце в конструюванні художньої моделі світу персонажа, адже, з одного боку, у просторі відбуваються всі події, пов’язані з життєдіяльністю персонажа, а з іншого – персонаж сам упорядковує свій приватний простір, демонструючи так свої смаки, уподобання, цінності, філософію й світогляд⁵.

Отже, повсякденність кожної особистості переосмислюється через взаємодію з суспільством, ідеться про суб’єктивність повсякденності. Водночас простір перебування прочанина в ходіннях розширюється до мандрівки по Святих місцях, тобто до простору біблійного, сакрального. Рецепція повсякденності

³ P. Berger, T. Luckmann, *Společne tworzenie rzeczywistości*, Warszawa 2022, s. 49.

⁴ Ibid., s. 263.

⁵ I. Smarovoz, op. cit., s. 44.

„Мандрів” залежить і від повсякденності читача. Так, як сучасники Василя Григоровича-Барського сприймали поєднання біблійного і реального світів як природне явище, сучасний читач мусить знати специфіку жанру ходінь, щоб органічно сприймати повсякденність паломника.

У праці Бергера подаються міркування і про можливість осмислення повсякденності в теперішньому реальному часі (тут-і-тепер): „Ці «тут і зараз» є центром моєї орієнтації на реальність повсякденного життя. Те, що в моєму житті видається як «тут і зараз», становить *realissimum* моєї свідомості”⁶. Водночас минуле також переосмислюється як частина посякденності теперішньої: „Це означає, що я проживаю повсякденність, яка відбувалася в різних часових і просторових проміжках”⁷. Художній твір також може поєднувати минуле й сучасне в повсякденності, якщо це узгоджується із задумом автора та його творчою реалізацією. У „Мандрах” Василя Григоровича-Барського повсякденність автора, повсякденність адресата-сучасника автора, повсякденність читача ХХІ ст. доповнюється повсякденністю історичною й біблійною, що органічно переплетені.

Автор „Мандрів” Василь Григорович-Барський народився в 1701 році у Києві в сім’ї небагатого купця, тож початок життєвого шляху мандрівника пов’язаний із повсякденністю Києва початку ХVІІІ ст., яку оприявнює низка праць вчених про Київ у бароковій літературі. Це художнє конструювання повсякденності Києва є бароковим контекстом життєвого світу Василя Григоровича, надто ж якщо додати факти про його родину та вступ у 1715 році до Києво-Могилянської академії.

У передмові до „Мандрів” указано, що особливо цікавими є ті місця щоденника, в яких ідеться про автора:

Перед нами постає типовий образ людини, яка могла сформуватись у Києві, й зокрема в Київській академії на початку ХVІІІ ст. Цей портрет зачаровує нас і вражає. Найбільше враження справляє невиситимий потяг

⁶ P. Berger, T. Luckmann, op. cit., s. 36.

⁷ Ibid., s. 36–37.

Барського до знань, його невтомна допитливість. Засвоєні в Академії знання спонукали його розум до розвою, а незалежність і наполегливість, із якими він утверджує власні погляди, просто дивовижні⁸.

Сам автор „Мандрів” пише про власний потяг до науки, самоосвіту. У родині намагалися дати освіту дітям, але більше як спосіб для прожиття:

Батько мій знав лише руське письмо та церковний спів, він був чоловіком хоч і побожним, але простим, і вбачаючи в науках зайві суперечки, погорду, марнославство, славолубність, заздрість і таке інше, гадаючи, ніби причиною всього цього є наука, а не людська сваволя, намагався всіляко перешкодити моїм намірам, але не міг, бо мати мені допомагала. Не раз і пізніше намагався він мені завадити своїми порадами, і радив мені облишити цю непотрібну науку і вдосконалюватись у церковній справі; та, бачивши в мені природну схильність і потяг до наук, він зрештою дав мені спокій⁹.

Навчання в Академії тривало вісім років, але, не закінчивши повного курсу, Василь Григорович, разом зі своїм товаришем Устином Ліницьким, влітку 1723 року вирушив „до града Львова ради совершення больших наук”¹⁰.

Від цієї відправної точки повсякденність студента академії змінюється на повсякденність палієрима. Слово палієрим тут ужито в ширшому значенні, ніж паломник, прочанин: тут воно має сенс і „мандрівник”, „подорожній”, а надто якщо згадати походження слова від італійського *pellegrino* – чужоземець. Отож суб’єктивна реальність автора ходіння допомагає відтворити художнє переосмислення суспільної реальності різних країн. Разом із цим, зміни життєвого світу Григоровича є пізнанням і світу, і себе. Зміни сталися навіть на формальному рівні, бо автор отримує додаток до прізвища, він стає Барським завдяки

⁸ V. Hryhorovych-Barskyi, *Mandry po Sviatykh Mistiakh Skhodu z 1723 po 1747 rik*, per. z davnoukr. P. Bilous; red. M. Moskalenko, Osnovy, Kyiv 2000, s. 7–8.

⁹ Ibid., s. 15.

¹⁰ Ibid., s. 16.

одній із пережитих ним пригод, а задум Григоровича-Барського відвідати місто Барі, щоб поклонитися мощам святого Миколая, і Рим також стає певною мірою доленосним для нього, змінює повсякденність.

На початку вересня 1747 року Григорович-Барський повернувся до Києва, його запросили на омріяну викладацьку роботу в Києво-Могилянську академію, але в жовтні 1747 року мандрівник помер. Занотована розповідь про далеку подорож адресована була читачам різного соціального статусу, зокрема й студентам академії. Як зауважує П. Білоус, у „Мандрах” реалізувалася ренесансна ідея героїчного ентузіазму.

Слушною також є думка П. Білоуса, що „Мандри” Григоровича-Барського – твір жанрово синкретичний, для якого характерні ознаки різних жанрів, що зароджувалися в українській літературі¹¹. Зокрема, автобіографії, яка в українському письменстві еволюціонувала з агіографічних схем. Автобіографічний матеріал у записках сформовано з особистих вражень, пригод та спостережень Григоровича-Барського. Риси жанру автобіографії в „Мандрах”: опис життєвого шляху, зображення власних переживань, обставин мандрівки та їх оцінка, усвідомлення завдань і кінцевої мети подорожі, складні духовні пошуки, філософські роздуми про побачене в контексті власних пригод. Повсякденність автобіографічного твору є складною системою передачі автором речового й духовного світу крізь призму власного світобачення, але розрахована на стороннього спостерігача, бо ж ходіння адресоване, насамперед, читачеві.

Екзотика чужих країн, їх укладу життя, природи, розповіді про далекі краї, – усе це могло зацікавити не тільки мандрівника, але й читача. Василь Григорович-Барський ділився враженнями, жадібно розглядав усі деталі, і, що важливо, фіксував, записував побачене. Петро Білоус, характеризуючи розповідь про „Мандри” як роман-подорож, здійснив спробу структурувати

¹¹ P. Bilous, *Mandrivka do tsilushchykh dzherel* [v:] V. Hryhorovych-Barskyi, op. cit., s. 735.

записи палігрума про Італію¹². Учений виокремлює кілька складових відтворення автором вражень про країну в нотатках подорожнього: пейзажі, описи міст, умови подорожі, чудеса, міські звичаї, конфірмація в Римі. Усі ці складові є такими, що їх можна співвіднести з елементами художньої повсякденності ходіння, причому різною мірою вони виявляються при описі не тільки Італії, але й інших країн, через які пролягає шлях Василя Григоровича-Барського. Описи зустрічей із різними людьми на життєвому/прочанському шляху автора „Мандрів” також є складовими повсякдення, додають вражень для переосмислення людської природи, розкриття життєвої філософії автора, змін у його світогляді.

Повсякденність у „Мандрах” – складна система, частиною якої є й буденність, зокрема, тілесна складова буденності. Фізичний стан головного героя стає рушієм до зміни повсякденності на початку твору, коли свою втечу від усталеного штибу життя, від родини, герой-автор пояснює потребою лікування рани на нозі як однієї з причин подорожі. Водночас такі події мали би стати перешкодою для мандрів, отже, свій шлях Василь Григорович обирає свідомо, долає перешкоди, випробування фізичного болю.

Смерть подорожнього невдовзі після повернення з мандрів теж була частиною реальної повсякденності: поєднання втрати фізичного життя і втрати омріяної можливості поділитися набутими знаннями під час викладання і шляхом публікації „Мандрів”. Повсякденність художнього твору залишає смерть поза контекстом, читач сприймає наживо захоплюючу мандрівку й повсякденність автора.

Початок подорожі юнаків у липні 1723 року в буденності хлопців збігається з церковним календарем: „Ми вирушили з Києва в липні 1723 року, в день святого пророка Іллі; я мав

¹² P. Bilous, *Italiiski obrazky u podorozhnikh zapyskakh Vasyliia Hryhorovycha-Baraskoho* [v:] „Studia polsko-ukraińskie”, red. W. Sobol, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2017, nr 4, s. 95–100.

тоді близько двадцяти двох років”¹³. У дорогу наратор вирушає з Юстином Ленницьким: саме поїздка цього товариша по навчанню до Львова стала вирішальним поштовхом до мандрів, а не тільки прагнення вирушити на лікування.

Першими пунктами, які відвідали подорожні, були Остріг і Почаїв. Важливими в цих містах були, насамперед, місця, що співвідносилися з духовним шляхом мандрівника, де були святині, наприклад такі, як Почаївський монастир:

...Уніатський монастир Успіння Пресвятої Богородиці, і тут щороку відбувається свято, на яке сходиться багато люду, й буває ярмарок, на якому трапилося й мені побувати. Там у церкві ми бачили відбиток на камені стопи Богородиці, а також цілі моці святого Заліза; але справжні вони чи ні, того я не довідався, бо в той час іще тим не цікавився¹⁴.

Герої потрапляють в єзуїтську львівську академію, і їхнє повсякдення стає частиною повсякденності академії. Водночас саме це місце стає простором переслідування молодих людей за православну віру і за їхню спробу прикинутися католиками. Їх викрили через донос та привселюдно вигнали, про що розповідає сам автор:

Ось коротко її зміст: оскільки Юстин і Василь на прізвище Барські, як стало відомо, походять з київських країв і є супротивниками католицької римської церкви, за статутами і правилами нашої єзуїтської львівської академії вони не можуть у ній перебувати і привселюдно вигнані. Прочитавши це, ми поспішили в свою оселю, і перемінили сором на відвагу, а смуток на радість, і зрозуміли, що причина нашого вигнання не тільки не ганебна, а й робить нам честь. Яка ж це ганьба перед Богом, коли в цьому місті було привселюдно славлено нас, бо ми православні християни, сини східної соборної й апостольської церкви, й супротивники неправославних і еретиків, тобто давніх і новітніх облудників та синів західної римської церкви? Хіба ж принизливим є вигнання, на яке прирікають через обмову, хитрість і людську ненависть?¹⁵

¹³ V. Hryhorovych-Barskyi, *op. cit.*, s. 16.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Ibid.*, s. 17.

Розповідь про перебування у Львові викладена в дусі міркувань православного християнина і демонструє реалії міжконфесійного розбрату, серед яких опинилися юнаки.

Такі пригоди автора зазвичай закінчувалися щасливо не тільки завдяки вмінню кмітливого автора-героя пристосуватися до ситуації, терпляче й з християнською філософією богопокладання долати труднощі, але й завдяки численним епізодичним персонажам, які трапляються на шляху подорожнього. Що характерно, у цих зустрічах він завжди прагне вбачати хороше. Навіть коли в сонних мандрівників крадуть капелюхи, а натомисть залишають старі, паломник вдячний, адже вважає, що милосердя все ж було:

Зоставшись сам, я загубив дорогу і з втоми приліг при дорозі, нікого не остерегаючись: чув я, що в угорській землі не зустрінеш розбійників або інших злочинців. Коли ж міцно заснув я од вина і втоми, проходив повз мене злий чоловік і зняв у мене з голови нового мого капелюха, що його я носив, а мені поклав старого й подертого. До цього призвела моя легковажність, адже заснув я сам-один при дорозі та похвалив я й розважливність злодія, що не залишив мене зовсім без капелюха; не дуже я тим і журився, сподіваючись більшу милостину діставати у старому капелюсі¹⁶.

Із теплою автор розповідає про тих, хто надав хоча б незначну допомогу, пораду чи сказав добре слово під час подорожі чужими країнами. У ходінні є спроби характеристики психологічного стану персонажів, описано думки, переживання. Як слушно зазначає П. Білоус:

Зображення мандрівки пронизане мотивом подолання перешкод, несприятливих обставин – не тільки природних (далека дорога, кліматичні умови, вимушений аскетичний побут), а й штучних (напади розбійників, неприязне інорелігійне середовище). Психологічний підтекст подорожі досить рельєфно постає у відтворенні складних і суперечливих почуттів і вражень мандрівника, різкі дисонанси й антитези вплітаються в оповідну

¹⁶ Ibid., s. 24.

канву, породжують емпатичний стиль, що передає внутрішню напругу людини, яка незатишно почуває себе у ворожому їй світі¹⁷.

Таким чином формується авторський стиль письменника, детальні описи будівель, пейзажі поєднуються з розповідями про те, як почувається оповідач в тій чи іншій ситуації.

Зовнішність паломника в характерному для таких подорожніх вбранні ми також уявляємо з опису, поданого в „Мандрах”. Ігумен руського монастиря Пахомій Гучинський, якого Василь Барський згадує з вдячністю, допомагає чоловікам поміняти одяг на той, що придатний для далеких мандрів:

А вбрання прочанське таке: чорна одіж із полотна або сукна, без окремих під, але зшита суцільно, на зразок дяківського стихаря, лише з вузькими рукавами, таку одіж носять поверх свого звичайного вбрання, яке нею прикривається, на грудях поверх одіжі чіпляють хреста; ремінний пояс, при боці – тиквиця, щоб носити воду в пустельних краях; на плечах – мішечок із потрібними речами; зверху – коротка накидка, що може лише прикрити плечі від дощу; мішечок зшитий із провощеного полотна, схожого на чорну шкіру, на ногах – міцно привязані сандалі; чорний капелюх із широкими полями; в руці – грубий посох, що висотою сягає до голови, дуже гарно різьблений і вкритий черню. Вбралися й ми в цей одяг, а священик зі своїм послушником мало чим відрізнялися від нас...¹⁸

Така загальна картинка прочанина в стандартному одязі стала частиною повсякденності паломника. Хоча зовні він був чоловік показний, про що збереглися записи в документі, виданому в 1737 році на острові Кіпрі Василеві Григоровичу-Барському (опис вміщено в післямові Петра Білоуса до сучасного видання „Мандрів”: „Василій Григорович чернець зросту високого, обличчям смуглявий, очі світло-карі, брови густі, чорні, зрослися разом”¹⁹. Порівняймо з описом його вроди, який залишив для нас брат Василя, Іван Григорович: „Зросту високого, волосся на

¹⁷ Ibid., s. 744.

¹⁸ Ibid., s. 21.

¹⁹ Ibid., s. 738.

голові й бороді чорне, без усякої сивини, обличчям смуглявий, тілом дорідний, брови чорні, високі, великі й майже разом зійшлися, очі гострі, карі, ніс короткий; як одягом так і вимовою та статурою схожий був на грека”. Указано тут і те, що Василь Григорович-Барський був „вдачі веселої та жартівливої, цікавиться всякими науками й мистецтвами, а найбільше малюванням”²⁰.

Характеристика людини, якій складно було загубитися в натовпі, і яка, вочевидь, могла сама змінювати повсякдення. Для повсякденності Василя Барського звичним було знання кількох мов, багато де в тексті автор подає уривки текстів, написи, наприклад, латиною, а далі пише власний переклад.

Повсякденність подорожі містить і небезпечні моменти, які надають гостроти сюжету „Мандрів”. Такі напружені ситуації описано автором детально і без зайвого пафосу, навіть буденно. Одним із епізодів ризикованої мандрівки є перехід паломників через Бескиди, що їх Григорович-Барський згадує як „велику й страхітливу гору, порослу густими лісами”. Перешкоди паломник долає зі сподіванням на Божу поміч:

Тому, покликавши Бога на поміч, ми швидко пішли зі згаданим вище священиком і зійшли на вершину гори, де польський кордон закінчується, а угорський починається. Тут ми недовго відпочивали і бачили хмари, які так низько ходять, що й голів наших торкалися. Там же, неподалік бачили ми найвищу гору, вкриту великим снігом, що його влітку, здавалося б, не мало бути, але тому, що ця гора дуже висока, на ній завжди холодно. Багато хто нам розповідав, що там в ущелинах залягають багатолітні сніги: старий сніг лежить до нового, а той до другого, другий до третього – і так до кінця зійти не можуть. Ми ж, побачивши таке розмаїття стихій і з Божої ласки це описавши, рушили звідти вниз другим боком гори Бескиду і щасливо зійшли на угорську землю. Дякувати Богові, не допустив він тоді ніякого зла від розбійників²¹.

Опис екзотичних місць дивує читача не тільки незвичними пейзажами та небезпеками, але і враженнями автора, його

²⁰ Ibid., s. 737.

²¹ Ibid., s. 22.

мужністю в подоланні труднощів на шляху по вертикалі – до духовного очищення.

Подорожній докладно описує власні враження від нових місць, інколи ці описи дуже детальні. Так, пишучи про Кошице (Угорщина), в якому Василь Григорович-Барський з товаришами були 11–12 травня 1724 року, він дає картину міста, починаючи з зовнішніх стін, ровів із водою, що захищали місто. Розповідає, як удалося перебути той час. На прожиття мандрівники просили милостиню, ходили містом, а враження від побаченого автор записав, виклавши по пунктах, чим саме приваблює місто:

Будинки всі кам'яні, одні вищі від інших, гарні, білі й чисті, багато з них із залізними ґратами на вікнах, деякі ж із залізними дверима, зовні пофарбованими. 2. Вода посеред міста тече нешироким кам'яним руслом, біжить швидко і змиває всілякий бруд зі смітників і сморідних місць від кожного дому. 3. Кожен дім і кожне подвір'я має свій колодязь, мурований з каменю і всяк зі свого черпає, скільки хоче, і ні в кого не просить води. 4. Костелів і кляшторів тут хоч і небагато, однак і зовні, і всередині вони мають гарний вигляд, вежі або дзвіниці, що при кожному храмі стоять, також чудові, особливо ж Фарський собор, який у русів називався б головною або соборною церквою. Собор цей своєю красою та багатством перевершує всі інші, бо вельми майстерно споруджений із самого обтесаного каменю, як і вежа або дзвіниця. 5. Вулиці чисті, й грязюки на них зовсім немає, бо каменем вимощено їх навмисне косо, щоб дощ їх змивав і вода з них стікала у вже згаданий каменем вимощений потік, що біжить через місто. 6. Вінець і найперша з усіх красот міста – кам'яна колона, споруджена року 1724-го вельми майстерно; вона тригранна, стоїть посеред міста, на ній – ангели, що сидять по хмарах по краях граней, зображені від низу до самого верху²².

Мандрівник звертає увагу на архітектуру міста, матеріал побудови будинків, храми й дзвіниці, чисті вулиці, багато колодязів. Такі деталі повсякденності, що їх заважає прочанин, відтворюють і його власні турботи, наприклад, захоплення тим, що в місті багато води, тож подорожні могли вдосталь пити.

²² Ibid., s. 23.

Опис побаченого розкриває картину барокової повсякденності, де сполучаються розкіш і смерть, величні архітектурні споруди, війна за віросповідання:

На верху цієї колони з того ж каменю гарно й майстерно вирізьблена Пресвята Діва Богородиця, дванадцять золотих зірок у неї навколо голови, вона стоїть зі смиреним і зворушеним обличчям. Нижче від ангелів прибито мідну плиту, на якій латиною написано такі слова, тут трохи скорочені: „Beatissima Virgo Maria, tuo honori hoc nostrum consecramus opus, conserva nos famulos tuos a peste, labe, bello etc”. Тобто: „Преблаженна Діво Маріє, тобі на честь присвячуємо цей витвір, оберегай нас, рабів твоїх, від згуби, шкоди війни” та інше. Нижче від цієї плити з одного боку монумента в камені вибито напис: „Ave Dei Patris Filia”, тобто: „Радуйся, Бога-Отця Дочко”, з другого: „Ave Dei Filii Mater”, тобто: „Радуйся, Бога-Сина Мати”, на третій грані: „Ave Dei Spiritus Sancti Sponsa”, тобто: „Радуйся, Бога-Духа Наречена”. Внизу ж навколо цієї колони зроблено кам’яні сходи, а на них стоять римські святі, також вирізьблені з каменю. А при самій землі навколо основи зроблено хори або ганки з перилами, також різьблені з каменю, на них всюди стоять ліхтарні, що їх запалюють о першій годині ночі²³.

Такий опис оприявнює і місце Божої Матері в християнській культурі католицизму, і захоплення подорожнього архітектурними ансамблями. Духовна повсякденність мандрівника наповнена не тільки спогляданням мистецтва пластичного, але й слуханням пісень: „Там же деякі студенти з колеєії або учні, навчені співу, вранці при сході сонця і ввечері при заході співають чудових пісень, спеціально складених, що їх я і слухав із великою втіхою”²⁴. Такі ідилічні картини зображення міста поєднано з натуралістичним відтворенням повсякденності світу життя і смерті містян XVIII ст.:

Звідти ми вирушили в середу пополудні, вийшли іншими міськими воротами, і я бачив і тут пильну сторожу, як і в попередніх. Ідучи навколо міста, щоб вийти на свою дорогу, побачили ми сліди жорстоких страт

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.

злочинців, багато рук, ніг і голів людських, що на шибеницях, на палях і на гаках залізних висіли, і давніх, і нових, і від смороду та від жаху сердечного ледве змогли ми проминути це місце²⁵.

Василь Григорович-Барський змальовує дійсність, що поєднує різні віросповідання зі складними взаєминами між їх представниками. Сам подорожній час від часу набуває вигляду представників різних національностей для того, щоб мати можливість продовжити шлях до мети. Тому коли він потрапляє в місце, де різні конфесії мирно співіснують, то намагається деталізувати опис:

Наступного дня, в четвер, на Вознесіння Господа нашого, Ісуса Христа, були ми в костелі на римській службі, бо наша церква була далеко. Згодом ми побували у плебана, тобто в латинського парафіяльного священника, і, прийнявши від нього невелику милостиню, пройшли дві милі через Нагідів, де живуть лише кальвіністи, а всім керує тут латинянин із Кошице; невдовзі дісталися ми до села, що зветься Гомрод, в якому живуть і кальвіністи, і католики. Тут ми заночували у одного доброго чоловіка, що сповідує руську віру. Але хай буде відомо, що по всій угорській землі хоч і живуть люди різних вір, але всі вони гостинні. Наступного дня, в п'ятницю пройшли ми дві довгі милі до містечка Сиксо, де живуть лише кальвіністи, і лише двоє-троє дотримуються римського віросповідання. Тут побували ми в кальвіністському колегіумі, у директора, який прийняв нас гостинно і щедро почастував вином. Звідси ми пройшли одну милю до села, що зветься Арновець, у якому мешкають люди різних вір. Там ночували ми в господі одного русина, доброї людини. Наступного дня, в суботу пройшли ми одну милю й дісталися до містечка Мишкольця, де також живуть люди різного віросповідання: це християни, і здебільшого – кальвіністи, які й колегіум свій тут мають²⁶.

Поміж розповідей про різні конфесії описана так звана „арацька віра”:

Упізнати тих, кого називають араками, можна за грецькою мовою, бо вони грецького віросповідання і мають свою окрему церкву, в яку

²⁵ Ibid., s. 24.

²⁶ Ibid.

не впускають чужинців, для чого й охоронець завжди стоїть при дверях; він і мене пускав, коли я не раз намагався туди ввійти. Я дуже дивувався, що у них така тверда віра: не лише католикам, а й грекам та русинам, які приходять із незнаних країв, вони забороняють вхід. Це місто обведене навколо муром, гарне всередині, але не таке, як Кошиці, і тут мало кам'яних будинків, а все дерев'яні. Є тут і турецькі вежі, дуже витончено муровані, з яких невірні скликали людей на свою молитву, коли володіли цим містом. Є тут також і латинські школи, де навчають лише риторики, і єпископ папи римського має тут свій престол. До нього ми ходили й просили в нього патенти, і він не лише не відмовив, а й звелів негайно їх написати²⁷.

Такі свідчення можуть зацікавити не лише філологів, але й істориків та культурологів щодо міжконфесійних взаємин у повсякденності того часу, тому повсякденність як міждисциплінарне дослідження є перспективним для жанру ходінь.

Будучи в італійському портовому місті, в очікуванні можливості потрапити на корабель, мандрівник записує все побачене ним в італійських землях:

Бачив великі виноградні лози, грубі, високо й широко розбуялі, посаджені біля інших великих лісових дерев. Отож лози ростуть і пнуться від одного дерева до другого, а далі чіпляються до третього, і так постають, наче якісь ліси, щедро рясніючи гронами. 2. Жита й пшениці тут дуже мало, а іншого зерна зовсім не сіють, тільки багато турецької пшениці, яку прості люди в інших краях звать княхами. Цю пшеницю використовують багато для чого: мелють на борошно, одні варять кашу і печуть хліб з неї самої, інші для цього наполовину домішують борошно з іншого зерна. На городах, крім капусти, тут нічого не вирощують. Не знайдеш тут хліба з квашеного тіста, а все солодкий, як мед: нам його давали як милостину, та наїстися ним неможливо, хоч би скільки з'їв. 3. Сонце тут дуже пече і тяжко йти подорожнім, бо спека рано починається і стоїть довго. Тому зерно двічі сіють у землю протягом одного літа і двічі збирають врожай. 4. Бачив я такі дерева: італійські сосни, ялівець і смоківниці з плодами. Смокви так само ростуть, як і волоські горіхи, а листя – як у винограду чи в рай-дерева, тільки грубше й жорсткіше. 5. Покровителі Венеції – євангеліст Марко, його зображення карбують на монетах і скрізь. Крім

²⁷ Ibid., s. 25.

того, на царських грамотах і указах, на пристанях і міських брамах замість нього зображується крилатий лев, який у пазурях тримає книгу, а в ній можна прочитати напис: „Pax tibi Marce Evangelista meus” – „Мир тобі, Марку, євангелісте мій”. 6. Тут неможливо відрізнити дівчину від заміжньої жінки: обидві однаково ходять, не покриваючи голови, навіть маючи сивину. Та повернуся назад. Коли настав вечір у той день, тобто в четвер, ми запитали моряків, скільки вони хочуть за те, щоб перевезти нас до Венеції. Вони ж відповіли, що три літри з кожного (літра – це чотири шаги чи шістьчки). Ми ж хоч як благали, щоб з нас менше взяли, та нічого не домоглися²⁸.

Підсумовуючи розглянуті аспекти повсякденності „Мандрів” Василя Григоровича-Барського, можемо виокремити такі ключові моменти. Постать Василя Григоровича як автора і як персонажа у творі найперше це: паломник (пілігрим, мандрівник). Людина освічена, розумна й кмітлива, тож повсякденність наповнена як спілкуванням з сучасниками, так і впливом книг. Жанр „Мандрів” синкретичний, поєднує ходіння, автобіографію, щоденник, тревелог, вставні елементи різноманітних нарацій та белетристики. Початок вісімнадцятого століття ознаменувався різними подіями в історії України, багато з видатних осіб опинилися за кордоном. Згадаймо, наприклад, Пилипа Орлика, який залишив нащадкам „Щоденник”, що відтворює повсякденність цієї епохи. Твір Орлика детально розглянутий у працях Валентини Соболю, проте перспективним буде порівняння повсякденності в „Мандрах” Василя Григоровича-Барського та в „Діаріюші” Пилипа Орлика та інших щоденниках і ходіннях початку вісімнадцятого століття²⁹.

Повсякденність художнього світу „Мандрів” видається складною структурою. Виокремимо низку складових життєвого світу

²⁸ Ibid., s. 37.

²⁹ W. Sobol, *Pylyp Orlyk sam pro sebe* [v:] „Studia polsko-ukraińskie”, red. W. Sobol, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021, nr 8, s. 85–99; *Filip Orlik (1672–1742) i jego „Diariusz”*, opracowanie, odczytanie z rękopisu, wstęp, komentarze Walentyna Sobol, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021.

палігрима: буденність (речовий світ мандрів); шлях до духовної рівноваги / до фізичного зцілення / до омріяної діяльності; утвердження віри; жадоба мандрів / прагнення до нових знань; поєднання минулого реального й минулого книжного в повсякденні теперішнього; шлях по горизонталі і по вертикалі; час і простір сакральний і профанний; оригінальний спосіб відтворення побаченого в художньому стилі із додаванням ілюстрацій.

References

- Berger P., Luckmann T., *Spoleczne tworzenie rzeczywistości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2022.
- Bilous P., *Literaturna mediievistyka. Vybrani studii: u 3-kh tomakh*, t. 3 *Ukrainska palomnytska proza: Istoriia. Poetyka. Postati*, PP „Ruta”, Zhytomyr 2012.
- Bilous P., *Mandrivka do tsilushchykh dzherel* [v:] Hryhorovych-Barskyi V., *Mandry po Sviatykh Mistsiakh Skhodu z 1723 po 1747 rik*, per. z davnoukr. P. Bilous; red. M. Moskalenko, Osnovy, Kyiv 2000, s. 733–747.
- Bilous P., *Italiiski obrazky u podorozhnikh zapyskakh Vasylia Hryhorovycha-Barskoho* [v:] „Studia polsko-ukraińskie”, red. W. Sobol, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2017, nr 4, s. 95–100.
- Filip Orlik (1672–1742) i jego „Diariusz”, opracowanie, odczytanie z rękopisu, wstęp, komentarze Walentyna Sobol, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021.
- Hryhorovych-Barskyi V., *Mandry po Sviatykh Mistsiakh Skhodu z 1723 po 1747 rik*, per. z davnoukr. P. Bilous; red. M. Moskalenko, Osnovy, Kyiv 2000.
- Smarovoz I., *Poetyka povsiakdennosti v ukrainskii i polskii suchasni zhinochii prozi (Iren Rozdobudko – Manuela Gretkovska)*, dys. ... doktora filosofii, Kharkiv 2023.
- Sobol W., *Pylpy Orlyk sam pro sebe* [v:] „Studia polsko-ukraińskie”, red. W. Sobol, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021, nr 8, s. 85–99.

Natalia Levchenko

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine

ORCID: 0000-0002-7535-6330

Мова творів українського барокового письменника Григорія Сковороди

The Language of the Works of the Ukrainian Baroque Writer Hryhorii Skovoroda

Abstract

A crucial role in the process of reviving Ukrainian identity is played by the Ukrainian language, which in the conditions of war serves not only as a mark of the own/alien, but also weighs a lot as a kind of intellectual weapon. For centuries, the Russian Empire had been appropriating the civilizational, scientific, and cultural achievements of the Ukrainian people; in return, it imposed on them a complex of inferiority, encouraged them to mankurtism. A significant part of the population of Ukraine succumbed to Russian manipulations and renounced their native language in favour of Russian. The tolerant attitude of the Ukrainian citizens towards the dominance of the Russian language in Ukraine became one of the hundreds of reasons for the present Russia–Ukraine war, which has been taking the lives of many thousands of defenders of Ukraine, as well as the lives of many thousands of its civilian residents, for the tenth year now. The time has come to defend everything that is Ukrainian from the grasping hands of the Rashists. The Ukrainian nation has preserved its native language and literature in spite of all the bad weather and winds of history, developed it to match the world's artistic peaks. Ukrainian literature desperately needs a modern, objective reading of works of art without ideological layers, restoration of the fair facts of writers' biographies, freedom from the toxicity of Russian propaganda, under the influence of which even well-known philological scholars – not only in Ukraine, but also in emigration – fell under the influence.

As an example, it would be appropriate to recall the debate on the language of Hryhorii Skovoroda's works, which lasted for more than two centuries due to the

fact that Russian scientific circles labelled the work of the outstanding Ukrainian humanist as Russian. The debate ended with the conclusions of Professor Leonid Ushkalov as late as in the 21st century. Restored by L. Ushkalov, the authenticity of the texts of the works of Hryhorii Skovoroda made it possible to eliminate the mistakes made by the scribes and free the thinker's works from Russification layers, returning him to the bosom of the Ukrainian literary baroque. L. Ushkalov proved the predominant percentage of Ukrainian-language works of H. Skovoroda using the data of statistical calculations. The examples given by L. Ushkalov from the works of H. Skovoroda testify that such lexical, phonetic, grammatical categories are quite naturally used in the Ukrainian language and are completely absent in the Russian language. The *lingua mixta* of Hryhorii Skovoroda's works consisted of Ukrainian, Church Slavonic, and Latin vocabulary, which was characteristic of Ukrainian baroque literature. This proves that Hryhorii Skovoroda's work belongs to Ukrainian literature.

Keywords: Ukrainian language, Ukrainian baroque literature, metaphor, author's intertextual strategy, Russifying layering, war, Ukrainian identity, linguicide of the Ukrainian language, lexical categories.

Українське буття відкоригувала сучасна російсько-українська війна, на яку і загальна, і спеціальна філологічна освіта змушені реагувати з огляду на те, що на реалії війни блискавично й масово зреагувало мистецтво. Наведу лише три приклади. Група „Антитіла” зняла кліп на створену про війну і на війні пісню „Фортеця Бахмут”¹, в якому все – від військової форми на виконавцях, які зі зброєю в руках захищали незалежність України, до локацій, картин і учасників боїв – все є реальним, немає жодного штучно награного кадру.

Правдою життя й смерті людини війни і людини на війні вражає інтермедіальна творчість Леоніда Логвиненка, в основу якої ліг власний досвід автора перебування в найгарячіших точках в епіцентрі подій на нулі.

Результатом журналістсько-волонтерської діяльності Леоніда Логвиненка з перших днів російсько-української війни стала

¹ Antytila, *Fortetsia Bakhmut*, 2023, <https://www.youtube.com/watch?v=OmQLVrUXsTQ>, [05.11.2023].

опублікована у 2016 році книга „Місячна соната війни”², яка стала новим явищем в літературі, поєднавши написані на основі реальних подій у долях реальних людей нариси й новели, народжені в окопах і бліндажах авторські поезії та візуальний ряд зі світлин реальних людей і реальних картин війни. У створеній презентації книги³ були задіяні не лише світлини, а й реалістичні відеоролики подій війни, які ніби оживили зміст всієї книги.

Емоційна домінанта сприйняття трагізму війни у книзі Леоніда Логвиненка „Тінь війни”⁴ досягається шляхом враження, почуття, афекту, що викликаються як вербальним змістом у ліриці, де в метафори, структуровані кількома словами, поет втискає цілий всесвіт душі, так і в естетиці конкретного твору фотомистецтва.

Поезія, звісно, може звучати окремо, але осягнення сенсів її подвійного кодування життям і смертю може розкритися лише за умови одночасного сприймання її разом з художніми світлинами. Такий підхід письменника-фотомитця є новим в українській літературі, але не випадковим для доби планшета і ноутбука. Обов’язковою умовою читання книги „Тінь війни” є її осягнення не посторінкове, а на розвороті двох сторінок, що створює ілюзію екранного формату. На рівні поєднання метафори світлин з метафорою поетичного рядка уможливорюється декодування закладених у новому інтермедіальному витворі мистецтва сенсів. Це новаторський авторський крок у художній творчості. Поза сумнівом, на такому рівні, у такому форматі в українській літературі цього ще не робив ніхто.

Міжтекстова стратегія автора вибудовується на посиленій увазі до внутрішнього світу людини у воєнній кризовій ситуації, де тісно переплітаються чуттєва сфера особистості з невичерпною силою життя і трагічною красою смерті.

² L. Lohvynenko, *Misiachna sonata viiny: ese, virshi, svitlyny*, Maidan, Kharkiv 2016.

³ L. Lohvynenko, *Misiachna sonata viiny, prezentatsiia*, <https://www.facebook.com/100002442169871/videos/1169645746460153/>, [05.11.2023].

⁴ L. Lohvynenko, *Tin viiny*, Maidan, Kharkiv 2023.

На фоні нової реальності, народженої війною, що активно витісняє з мистецтва постмодерну штучність, постала потреба термінового очищення від штучності історії України, історії української літератури, культури України, її соціології та всіх інших сфер життя українського народу. Надважливу роль у процесі відродження української ідентичності відіграє українська мова, яка в умовах війни набуває не лише форми маркування свій/чужий, але й багато важить як різновид інтелектуальної зброї.

Свого часу Ліна Костенко говорила, що нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову. Ми повинні бути свідомі того, що мовна проблема для нас актуальна й на початку XXI ст. І якщо ми не схаменемося, то матимемо дуже невтішну перспективу. Невтішна перспектива, згадана авторкою, уже десятий рік як стала жахливою реальністю російсько-української війни.

Президент Російської імперії Володимир Путін однією з причин російської агресії проти України назвав мовне питання, зокрема звільнення від „уacroфашистів” російськомовних українців. Словосполучення „російськомовний українець”, особливо під час війни з рашистами в Україні, набуває абсурдного забарвлення, але, на жаль, така правда життя. Значна частина російськомовних українців боронять свободу зі зброєю в руках, але є й такі, що, на жаль, співпрацюють із російськими окупантами.

Російська імперія протягом століть привласнювала цивілізаційні, наукові, культурні здобутки українського народу, натомість нав'язувала йому комплекс меншовартості, спонукала до манкуртства. Значна частина населення України піддалася російським маніпуляціям і зреклася рідної мови на користь російської. Настала пора боронити все своє українське від загребущих рук рашистів. Толерантне ставлення українських громадян до панування російської мови в Україні стало однією з сотень причин російсько-української війни, що вже десятий рік забирає життя багатьох тисяч захисників України, а також життя багатьох тисяч її цивільних мешканців.

Українські воїни мужньо боронять Батьківщину і кілометр за кілометром звільняють окуповані росіянами українські землі, але пригадаймо фразу, автором якої, попри відсутність документальних підтверджень, традиційно вважається Отто фон Бісмарк: „Війни виграють не генерали, війни виграють шкільні вчителі та парафіяльні священики”. Звісно, що її розуміння лежить поза межами буквального сенсу. Ідеться про інтелектуальне, світоглядне й духовне поле бою, про унікальну роль духівництва та вчителів у становленні нації та в процесі державотворення.

Сучасна війна показала, що цю битву в Україні ще остаточно не програно, але й, на жаль, не виграно. Мова є важливим державотворчим засобом консолідації народу. В умовах війни вона є такою ж потужною зброєю, як гармати, одним із засобів маркування української ідентичності, на полі бою – засобом розрізнення свій/чужий. Однак попри 32 річницю незалежності України, величезна кількість громадян досі не володіє українською мовою, яка є державною, і не має бажання її вивчати навіть під російськими ракетами. Перебуваючи в інших країнах, вони своєю російськомовністю шокують приймаючу сторону, яка не завжди розуміє, кому вона надає притулок, на кого витрачає гроші платників податків, із ким і за що українці воюють, якщо досі перебувають зі своїми ворогами, з росіянами, що прийшли їх вбивати, в єдиному культурному просторі й не мають бажання від нього відмовлятися, а це значить, що діти таких батьків будуть приймати українську мову як іноземну. Виникає питання, чи на часі за умови відсутності стовідсоткового україномовного середовища в побуті українців легковажити літературною спадщиною українських гуманістів, твори яких Росія безапеляційно зарахувала до своїх інтелектуальних скарбів? Чи не більш перспективно на цьому етапі формування української нації спочатку виграти війну в головах українських громадян, указуючи на величезні досягнення українських митців від давнини до сучасності, очистивши інтерпретацію їхніх творів від російських ментальних і культурних

шовіністично-пропагандистських нашарувань, формуючи українську ідентичність?

За часів російсько-імперської та радянської дійсності українська література зазнавала тенденційного тиску, ідеологічних нашарувань, їй був нав'язаний комплекс меншовартості, тому потрібна популяризація поглиблених знань про тяглість літературного процесу в Україні, у системі об'єктивного аналізу літературних напрямів, течій, літературних шкіл, окремих авторських творів та біографій письменників. Формування усвідомлення ланцюжкових процесів у становленні й розвитку української літератури за принципом не завдяки, а всупереч у площині причина/наслідок від Х до ХХІ століття нині є першочерговою.

Тяглість розвитку української літератури й мови бере свій початок з глибини століть, з часів давньої Русі, коли закладалася історія нашого народу й рідної мови, яка є спадкоємицею мов слов'янських племен, що колись населяли територію сучасної України – полян, древлян, сіверян, уличів та ін. Такий світоглядний маркер здатен уцент розбити російські шовіністично заангажовані міфи про старшого брата, про штучність держави Україна, про меншовартість українців тощо.

Українська нація зберегла свою рідну мову й літературу всупереч усім негодам і вітрам історії, розвинула її до загальносвітових мистецьких вершин.

Українська література конче потребує сучасного об'єктивного прочитання художніх творів без ідеологічних нашарувань, відновлення справедливих фактів біографій письменників, звільнення від токсичності російської пропаганди, під вплив якої потрапляли навіть відомі науковці-філологи, що перебували не лише в Україні, а й в еміграції.

Як приклад доречно було би пригадати дискусію про мову творів Григорія Сковороди, яка точилася понад два століття з огляду на те, що науковими колами Росії творчість видатного українського гуманіста була маркована як російськомовна. Завершилася ця дискусія висновками професора Леоніда Ушкалова аж у ХХІ ст.

Робота професора Леоніда Ушкалова над підготовкою „Повної академічної збірки творів Григорія Сковороди” (2010)⁵ стала вершиною Харківської сквородіани. До роботи над цим величним науковим проектом Л. Ушкалов залучив Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, Національний літературно-меморіальний музей Г. Сковороди у Сковородинівці. Університет Альберти (Канада) став спонсором наукового проекту професора Л. Ушкалова, а професори Наталія Пилип'юк та Олег Ільницький уклали до цього видання фундаментальну електронну конкордацію.

„Повна академічна збірка творів Григорія Сковороди” за редакцією Л. Ушкалова була оприявлена в науковому світі у 2010 році завдяки харківському видавництву „Майдан”. Того ж року збірка стала лауреатом XVI Форуму видавців у Львові, здобула перше місце в номінації „Хрестоматія”, виграла гран-прі у Всеукраїнському рейтингу „Книжка року”. Її надзвичайна популярність спонукала до друку в 2011 році другого накладу, а її укладачу й науковому редактору професору Л. Ушкалову Президією НАН України була вручена премія ім. І. Я. Франка.

Відновлена Л. Ушкаловим автентичність текстів творів Григорія Сковороди дала змогу усунути помилки, яких припускалися переписувачі, і вивільнити твори мислителя від русифікаторських нашарувань, повернути його в лоно українського літературного бароко. Тим самим „Повна академічна збірка творів Григорія Сковороди” поставила крапку в науковій дискусії на тему „Якою мовою писав Сковорода?”, що розгорталася протягом XIX–XX ст. не лише в політичній площині, а й суто в лінгвістичній:

⁵ H. Skovoroda, *Povna akademichna zbirka tvoriv*, red. prof. L. Ushkalov, Maidan, Vydavnytstvo Kanadskoho Instytutu Ukrainських Studii, Kharkiv–Edmonton–Toronto 2010.

Мовну практику Сковороди критикував, скажімо, Пантелеймон Куліш у поемі „Грицько Сковорода”, а Тарас Шевченко в сєднівській передмові до „Кобзаря” скрушно відзначив, що Сковороду збила з пливу латинь, а потім „московщина”. Може, найрадикальнїшим критиком мови Сковороди був Іван Нечуй-Левицький. На його думку, Сковорода – чоловїк „трохи чуднуватий” у всьому, зокрема й у мові своїх творів⁶.

Більш радикальним у присудах був авторитетний учений Юрій Шевельов. Ігноруючи чотирьохсотлїтнїй лїнгвоцид української мови з боку Російської імперії, який бере початок від 1622 року, коли Московський патріарх Фїларет підбурих царя Михайла видати наказ про спалення в державі всїх примірників надрукованого в Україні „Учительного Євангелїя” Кирила Ставровецького, він, нїби провокуючи українських дослідників на більш глибоке вивчення мовного феномену творів Григорія Сковороди, свого часу заявив про соціальні, а не політичні причини панування російської мови в Україні. Ю. Шевельов, уважаючи мову Григорія Сковороди особливим рїзновидом російської мови з додаванням українського субстрату, написав таке:

Російська мова стала панівною літературною мовою на Україні в XVIII ст., і відбулося це не внаслідок насильства чи якоїсь урядової постанови, а передусім із тїєї причини, що її вжиток відповідав суспільно-культурній орієнтації освічених верств. <...> І хоча в творах Сковороди Синявський знайшов чимало українїзмів, вони являють собою лише мимовільну данину розмовній мові краю, а переважно твори Сковороди скомпоновані мовою церковнослов'янською або російською⁷.

Л. Ушкалов виклик Ю. Шевельова прийняв. Попри те, що київські видання творів Г. Сковороди 1961-го⁸ та 1973-го⁹

⁶ L. Ushkalov, *Hryhorii Skovoroda* [v:] H. Skovoroda, *Povna akademichna zbirka tvoriv...*, s. 31.

⁷ Yu. Shevelov, *Ukrainska literaturna mova*, perekl. S. Vakulenko [v:] „Zbirnyk Kharkivskoho Istoryko-Filolohichnoho tovarystva”, 1999, t. 8, s. 90.

⁸ H. Skovoroda, *Tvory: u 2 t.*, Vydavnytstvo Akademii nauk URSR, Kyiv 1961.

⁹ H. Skovoroda, *Povne zibrannia tvoriv: u 2 t.*, Naukova dumka, Kyiv 1973.

років, що стали результатом тривалої праці чималих наукових колективів за належної державної підтримки, уважав „найавторитетнішими академічними збірками творів нашого філософа”¹⁰, скворородинознавець відмовився просто скопіювати твори філософа. Л. Ушкалов згадував:

Узявши за основу київське академічне видання 1973 року, ми змушені були вносити в нього десятки тисяч змін. Якщо спробувати окреслити те основне, в чому текст видання 1973 року відбігає від сквородинських автографів та списків, то картина буде така: 1) неправильно відтворені слова; 2) пропуски слів, фраз та речень; 3) похибки в коренях, суфіксах та відмінкових закінченнях; 4) помилкове вживання літери „ять”; 5) помилкове зазначення м’якості або твердості звуків; 6) помилки в подвоєнні літер; 7) порушення сквородинської синтакси, яке полягає в доволі частій зміні типу речення (питального на спонукальне, спонукального на розповідне тощо) й відповідних пунктуаційних знаків, некоректному розмежуванні власне авторського тексту й цитат, а також у хибному трактуванні структури речень; крім того, зміст окремих речень спотворюють хибно подані прийменники, сполучники та частки; 8) ігнорування чинних у автографах та списках правил ужитку великої літери (іменники, а почасти й прикметники та займенники Скворорода зазвичай писав з великої літери – тож у творах філософа понад сорок тисяч слів написано з великої літери), правил написання слів разом, окремо та через дефіс; невиправдана відмова від деяких уживаних Скворородою літер; 9) майже повна відсутність наявних у автографах та списках понад п’ятдесяти тисяч діакритичних знаків, без яких годі збагнути, зокрема, сквородинську орфоепію; 10) свавільна інтерпретація композиційної та графічної структури тексту: неправильне розташування віршованих рядків один щодо одного, неправильний поділ їх на строфи, перенесення слів та фраз із одного рядка на інший; довільна розбивка прозового тексту на абзаци (наприклад, Скворорода подає кожну цитату з нового рядка, тимчасом як видавці – суцільним текстом); не взято до уваги або неправильно відтворено рясні графічні виокремлення Скворородою слів та фраз, тобто логічні наголоси¹¹.

¹⁰ L. Ushkalov, *Perednie slovo* [v:] H. Skovoroda, *Povna akademichna zbirka tvoriv...*, op. cit., s. 5.

¹¹ *Ibid.*, s. 5–6.

Із метою вивільнити тексти писань Г. Сковороди від русифікаторських та ідеологічних нашарувань Л. Ушкалов і його помічники змушені були розшукати всі збережені на сьогодні рукописи творів Г. Сковороди, щоб звірити тексти творів із автографами, а де автографи не збереглися – із пізнішими їхніми списками. Зрештою, в інтересах української науки Л. Ушкалов таки видав, як закликав свого часу Д. Чижевський, „твори Сковороди в повному, автентичному та достойному вигляді”¹².

Л. Ушкалов, використавши дані статистичних підрахунків, довів, що у текстах Сковороди переважає відсоток питомо українських слів. Полемізуючи з тезою Юрія Шереха „статистика нічого не обґрунтовує в літературі”¹³, він писав таке: „Тим часом брак належного статистичного матеріалу <...> істотно гальмує справу вивчення творчості Сковороди”¹⁴.

Використавши методологію статистики щодо творів Григорія Сковороди, Л. Ушкалов знайшов у його творах чимало живомовних елементів: „84 % словоформ „Саду божественных пѣсней” під оглядом лексики та словотвору співвідносні з утвореною на говірковому ґрунті новою українською літературною мовою. Трохи нижчий відсоток – у філософських діалогах Сковороди (наприклад, у „Наркіссі” він складає 73,6 %)”¹⁵.

Статистичні дані сковородинознавець підкріплює більш детальними прикладами:

Живомовна стихія виявляється в Сковороди й на рівні лексики (батько, враз, гуска, долоня, земелька, козля, легесенько, лихо, мати, молоденька, пісенька, привитанье, самота, соловечко, солом’яний, сопілка, сыночок,

¹² D. Chyzhevskiy, *Filosofia H. S. Skovorody*, pidhot. tekstu i pered. slovo prof. L. Ushkalov, Prapor, Kharkiv 2004, s. 24.

¹³ Yu. Shereh, *Proshchannia z uchora* [v:] *Proza pro zhyttia inshykh. Yurii Kosach: teksty, interpretatsii, komentari*, upor. V. Ageieva, Fakt, Kyiv 2003, s. 221.

¹⁴ L. Ushkalov, *Tvorchist Hryhoriia Skovorody v dzerkali statystyky* [v:] *Ukraina: kulturna spadshyna, natsionalna svidomist, derzhavnist: zb. nauk. pr.*, vidp. red. M. Krykun, zast. vidp. red. O. Sereda, Lviv 2006–2007, vyp. 15, s. 402.

¹⁵ L. Ushkalov, Hryhoriia Skovoroda [v:] H. Skovoroda, *Povna akademichna zbirka tvoriv...*, op. cit., s. 31.

цап тощо), і на рівні фонетики та граматики (впав, гублят, люблят, меншого, разъярився, щасливим; вимова літери і як і; поплутання літер ы та и; озвучення приголосних у префіксах та прийменниках, як-от: знова, з злим; уживання кличної форми іменників: бібліотеко, брате, герою Богдане, діду, добродійко, друже, жабо, косо, отче, покою, птичко, сватку, сину, смерте, соловечку, языке, – дієслів першої особи множини наказового способу: будьмо, испытуймо, питаймо, послушаймо, поудержмо, поучимся, продолжаймо, разбиваймо, – та давального відмінка однини іменників чоловічого роду на -ові/-еві: гостеви, дуракови, птенцеви, чоловікови; живомовні форми прийменникового керування відмінками, як-от: біжит до вас, почитает над богатство¹⁶.

Наведені Л. Ушкаловим приклади з творів Г. Сковороди засвідчують, що такі лексичні, фонетичні, граматичні категорії цілком природно застосовуються в українській мові й зовсім відсутні в російській мові.

Отож, спираючись на показники статистики і, зрештою, на думку самого Сковороди, „який знав декілька мов і здобув ґрунтовну філологічну освіту, мав підстави вважати свою «мову з письма» за українську”¹⁷, Л. Ушкалов поставив крапку над і в дискусії про російськомовність Григорія Сковороди. Зокрема, він підсумував: „Сковородинська *lingua mixta* дуже відрізняється від російської мови харківських літераторів-українців XVIII століття”¹⁸.

Можемо зробити висновок, що *lingua mixta* творів Григорія Сковороди складалася з української, церковнослов'янської, латинської лексики, що було характерним для літератури українського бароко.

Отож, усвідомивши українську приналежність Григорія Сковороди, росіяни облишили зараховувати його спадщину до надбань російської культури, натомість у травні 2022 року – року трьохсотлітнього ювілею українського барокового філософа-гуманіста – розбомбили його меморіальний музей на

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid., s. 30.

Харківщині. „Снаряд влетів під дах будівлі, спалахнула пожежа. Вибух і вогонь знищили будівлю музею; якимось дивом, яке неможливо пояснити раціонально, уцілів серед руїн пам'ятник Григорію Сковороді, що до обстрілу стояв у вестибюлі”¹⁹. Той пам'ятник, що вцілів, перебуваючи в епіцентрі вибуху російської ракети, ніби підтверджував відому тезу українського інтелектуала „про світ, який ловив його, але так і не спіймав ні своїми приладами за дочасного життя, ні тотальним випаленням української землі російськими загарбниками після смерті філософа”²⁰, закликав залишатися собою, пізнаючи себе, пам'ятати, хто ми такі є, ким були і ким будемо.

References

- Antytila, *Fortetsia Bakhmut*, 2023, <https://www.youtube.com/watch?v=OmQLVrU-XsTQ>, [05.11.2023].
- Chyzhevskiy D., *Filosofia H. S. Skovorody*, pidhot. tekstu i pered. slovo prof. L. Ushkalov, Prapor, Kharkiv 2004
- Levchenko N., *Sodomykyi dyskurs u bibliinii, skovorodynskii ta voienyii kharkivskii interpretatsii* [v:] „Studia Polsko-Ukraińskie”, red. Walentyna Sobol, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2023, nr 10, s. 152–165.
- Lohvynenko L., *Misiachna sonata viiny: ese, virshi, svitlyny*, Maidan, Kharkiv 2016.
- Lohvynenko L., *Misiachna sonata viiny, prezentatsiia*, <https://www.facebook.com/100002442169871/videos/1169645746460153/>, [05.11.2023].
- Lohvynenko L., *Tin viiny*, Maidan, Kharkiv 2023.
- Shereh Yu., *Proshchannia z uchora* [v:] *Proza pro zhyttia inshykh. Yurii Kosach: teksty, interpretatsii, komentari*, upor. V. Ageieva, Fakt, Kyiv 2003, s. 209–255.
- Shevelov Yu., *Ukrainska literaturna mova*, perekł. S. Vakulenko [v:] „Zbirnyk Harkivskoho Istoryko-Filolohichnoho tovarystva”, 1999, t. 8, s. 83–100.
- Ushkalov L., *Hryhorii Skovoroda* [v:] H. Skovoroda, *Povna akademichna zbirka tvoriv*, red. prof. L. Ushkalov, Maidan, Vydavnytstvo Kanadskoho Instytutu Ukrainskykh Studii, Kharkiv–Edmonton–Toronto 2010, s. 9–48.

¹⁹ N. Levchenko, *Sodomykyi dyskurs u bibliinii, skovorodynskii ta voienyii kharkivskii interpretatsii* [v:] „Studia Polsko-Ukraińskie”, red. Walentyna Sobol, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2023, nr 10, s. 153.

²⁰ *Ibid.*, s. 155.

- Ushkalov L., *Perednie slovo* [v:] H. Skovoroda, *Povna akademichna zbirka tvoriv*, red. prof. L. Ushkalov, Maidan, Vydavnytstvo Kanadskoho Instytutu Ukrainських Studii, Kharkiv–Edmonton–Toronto 2010, s. 3–8.
- Ushkalov L., *Tvorchist Hryhoriia Skovorody v dzerkali statystyky* [v:] *Ukraina: kulturna spadschyna, natsionalna svidomist, derzhavnist: zb. nauk. pr.*, vidp. red. M. Krykun, zast. vidp. red. O. Sereda, Lviv 2006–2007, vyp. 15, s. 400–407.

Valentyna Holovatiuk

National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8845-3909>

Студії з польсько-українського фольклорного пограниччя у науковому доробку Михайла Лесіва

Studies from the Polish-Ukrainian Folklore Borderland in the Scientific Work of Mykhailo Lesiv

Abstract

The article is a review of the works of Ukrainian folklore published by the Polish scholar Mykhailo Lesiv (1928–2016), who is known primarily as a Slavic studier and dialectologist. He is the author of scientific works in the history and culture of language. Studies dedicated to folklore, inter-ethnic contacts, folklore aspects of linguistic interaction on the Polish–Ukrainian borderland occupy a significant place in his scientific heritage. He is also the author of studies presenting folklore materials from the Lublin region and Podlasie. In the 1950s, while collecting dialect material, Lesiv casually recorded oral literature from the inhabitants of the Podillian village of Stara Huta in Buszacki County. Those people had been relocated to the territory of the Western Voivodeships of Poland to the villages of the Szczecin Voivodeship (now it is the West Pomeranian Voivodeship) in the 1945–1946. The collected factual material was published in a number of the researcher’s studies. Cohabitation over the centuries influenced the folklore of both ethnoi. Ukrainian oral literature became an integral part of the spiritual culture of Poles, who incorporated a number of systemic features of the local dialects and Ukrainian folklore into their speech. Characterizing the situation of folklore usage on the Polish–Ukrainian borderland, the scholar concluded that the works of oral literature partially continue to function among the representatives with a conscious belonging to both Polish and Ukrainian people. These works can have Polish, Ukrainian and even mixed linguistic form. Regardless of the language in which folklore texts are performed, they have become a common property of the borderland cultural space. The existence of linguistically mixed folklore texts is one of the main external distinguishing features determining

the specific identity of the culture of the Polish–Ukrainian borderland. Folklore bilingualism is a consequence of borrowing, as well as of the two-way translation of works, where certain sentences, phrases or separate words have been preserved in the original state.

Keywords: Mykhailo Lesiv, Polish–Ukrainian borderland, Ukrainian folklore, folklore bilingualism, mutual influences.

Наукова діяльність та основні віхи життя відомого польського славіста, професора двох люблінських університетів Михайла Лесіва (1928–2016) досить широко представлена у ювілейних виданнях „*Scripta manent. Bio-bibliografia prac Michała Łesiowa na osiemdziesiątolecie urodzin*” (Lublin, 2009) та „*Z lubelskich badań nad Słowiańszczyzną Wschodnią*” (Lublin, 2010)¹, що містять спогади і статті науковців люблінського центру славістики, які впродовж багатьох років працювали з видатним ученим.

В Україні на пошану професора М. Лесіва видано збірник наукових праць „*Студії з україністики: Михайло Лесів. Мова, фольклор, література польсько-українського пограниччя*” (Київ, 2017)², куди увійшли найвідоміші публікації вченого, сільветки, рецензії та огляди різних років. Відповідальним редактором і упорядником книги виступив професор Р. Радишевський, котрий у ґрунтовній передмові висвітлив основні аспекти життя, науково-освітню та громадську діяльність М. Лесіва, зазначивши, що укладачі збірника прагнули „не тільки наблизити до читача постать одержимого наукою професора польсько-українського пограниччя, а й передати той дух епохи, який надихав вченого на

¹ *Scripta manent. Bio-bibliografia prac Michała Łesiowa na osiemdziesiątolecie urodzin*, pod red. Marii Borciuch i Mateusza Jastrzębskiego, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2009; *Z lubelskich badań nad Słowiańszczyzną Wschodnią*, red. Dagmara Nowacka, Maria Borciuch, Albert Nowacki, Mateusz Jastrzębski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010.

² *Студії з україністики: Mykhailo Lesiv. Mova, folklor, literatura polsko-ukrainskoho pohranychchia*, red., uporiad., peredm. R. Radyshevskiyi, vyp. XX, Talkom, Kyiv 2017.

розвиток співпраці між двома народами і заохочення до взаємознання братніх культур”³.

Мета статті – представити й проаналізувати публікації фольклорних матеріалів М. Лесіва, які слугували не тільки джерельною базою його лінгвістичних досліджень, а й значущі для вивчення польсько-українських фольклорних взаємин.

Уродженець подільського села Стара Гута Буцацького повіту, М. Лесів зростав і виховувався у польсько-українській мішаній родині та двомовному культурному середовищі, що позначилося на його майбутніх професійних зацікавленнях. Початкову освіту М. Лесів здобув в Україні, а середню й вищу – вже у Польщі. У 1950-х роках, ще будучи студентом, дослідник розпочав збирацьку діяльність з фіксації діалектних та фольклорних матеріалів від найближчого оточення, зокрема мешканців своєї „малої вітчизни” с. Стара Гута Буцацького повіту (нині – с. Гончарівка Монастирського р-ну) на Тернопільщині, які так само, як і родина М. Лесіва, унаслідок репатріації були переселені у 1945–1946 роках на територію західних воєводств Польщі, у села Щецинського воєводства (нині – Західнопоморське воєводство). Першим дослідженням випускника кафедри польської філології Люблінського католицького університету була магістерська праця „Говірка мешканців Старої Гути Буцацького повіту” (1955), де представлено українську та польську говірки його рідного села.

Подальша наукова і дидактична діяльність вченого були тісно пов’язані з двома університетами Любліна – Католицьким університетом (КУЛ) та університетом Марії Кюрі-Склодовської (УМКС). У 1956–1959 роках М. Лесів активно долучився до польових діалектологічних досліджень, зокрема українських і польських говірок Холмщини, Підляшшя та інших південно-східних теренів Польщі. У рамках підготовки та укладання „Атласу говірок Люблінщини” ним було обстежено близько

³ R. Radyshevskiy, *Ukrainsko-polskyi movnyi dialoh u studiiakh Mykhaila Lesiva* [v:] *Studii z ukrainistyky...*, s. 17.

сорока населених пунктів переважно зі Східної Люблінщини. У 1986 році вчений очолив групу люблінських збирачів діалектологічних матеріалів до „Атласу східнослов'янських говірок Побужжя”. Власне, підсумком збирацької діяльності став вихід монографії „Українські говірки у Польщі” (1997), що містить чимало записів фольклору з різних теренів Польщі. Зібраний упродовж десятків років фактичний матеріал став джерельною базою для написання не тільки численних статей і праць з лінгвістики, а й студій, присвячених фольклору, міжетнічним контактам, фольклорним аспектам мовних взаємовпливів на польсько-українському пограниччі, адже фольклор зосереджує в собі найбільш показові особливості мови.

Важливою рисою вченого, на яку вказували колеги, було його вміння спілкуватися з респондентом. Ідеться про інтерес і повагу до локальних народних традицій, фольклору, говіркових особливостей, які проявлялися передусім у ставленні до виконавця⁴. М. Лесів збирав і публікував не тільки пісенний матеріал, а й казки, перекази, писав рецензії на збірки народних поетів. Ним опрацьовано близько десяти збірників народної творчості, що репрезентують Люблінщину та інші регіони Північно-Східної Польщі. Він був людиною пограниччя та одним із небагатьох, хто поєднав у собі традиції цього специфічного регіону Європи, де протягом століть співіснували поляки й українці, католицизм і православ'я, латинська та візантійська культури, латиниця й кирилиця⁵.

Фольклорні матеріали, зібрані від мешканців рідного села, представлено дослідником у низці публікацій, що мають значення для пізнання польсько-українських фольклорних взаємин. Спільне проживання впродовж століть відбилося на фольклорі обох етносів. Українська усна словесність стала невід'ємною частиною духовної культури поляків, які ввібрали

⁴ J. Bartmiński, *Laudacja na 70-lecie Profesora Michała Lesiowa* [v:] „Wiadomości Uniwersyteckie”, UMCS, nr 4–5(51–52), Lublin 1998, s. 12.

⁵ M. Melnyk, *Profesor Mykhailo Lesiv* [v:] „Nashe slovo”, 2013, nr 18, <https://nasze-slovo.pl/profesor-mihailo-lesiv/>, [20.03.2024].

до свого мовлення ряд системних прикмет місцевих говірок та український фольклор. Так, у розвідці „Із польсько-українських фольклорних взаємин (на матеріалах польського села Стара Гута)”⁶, учений подав зразки українського календарного та родинно-обрядового фольклору (сценку з вистави „шопка”, дитячі засівалки, гаївки, весільні пісні з короткими вказівками на контекст виконання, пісню про кохання, приспівки до танцю та ін.). М. Лесів зауважував, що на відміну від пісень, прозові твори розповідалися завжди польською мовою (як приклад наводить уривок казки), хоча діалоги часто траплялися й українською.

Фольклорний аспект мовної взаємодії проаналізовано у статті „Фольклор польсько-українського пограниччя”⁷, що містить різножанрові зразки пісенного фольклору з тієї ж місцевості. Зазначається, що в пісенному репертуарі жителів села, окрім текстів польською мовою, активно побутували українські народні пісні, пов’язані з весняною обрядовістю, молодіжними іграми, весільні, жартівливі, церковні пісні. У розвідці акцентується увага на побутуванні лінгвістично змішаних фольклорних текстів, які є однією з основних зовнішніх відмінних ознак, що визначають специфічну самобутність культури польсько-українського порубіжжя. Указуючи на причини фольклорної двомовності в різножанрових зразках пісенного фольклору, дослідник слушно резюмує, що це було наслідком запозичення, а також фактом двостороннього перекладу творів, де певні речення, фрази чи окремі слова збереглися в оригінальному виконанні.

В одній із публікацій – „Гаївки у польському селі Гута-Стара колишнього Буцацького повіту”⁸ подано тексти, що належать

⁶ М. Lesiv, *Iz polsko-ukrainskykh folklornykh vzaiemyn (na materialakh polskoho sela Stara Huta)* [v:] *Narodna tvorchość ta etnografija*, kn. I, Kyiv 1961, s. 94–97.

⁷ М. Lesiów, *Folklor pogranicza polsko-ukraińskiego* [v:] *Literatura ludowa i literatura chłopska: materiały z ogólnopolskiej naukowej sesji folklorystycznej*, Lublin 1977, s. 173–194.

⁸ М. Lesiv, *Haivky u polskomu seli Huta-Stara kolyshnoho Buchatskoho povitu* [v:] *Ukrayinska mova i literatura: istoriia, suchasnyi stan, perspektyvy rozvytku: naukovyi shchorichnyk*, Ternopil 1999, s. 274–279.

до давнього пласта весняної обрядової культури, зокрема молодіжних ігор зі збереженими залишками архаїчної магічної функції („Кострубонька”, „Жук”, „Віл”, „Огірочки” тощо), а також гаївки-передирки („На горі куриту, повно води налету”, „Сохла кубила, сохла” та ін.). До великодньої обрядовості було введено також гаївки патріотичного змісту, що пов’язані зі скасуванням панщини („Ото нам гаївка мила”, „Ой ти, сива зозуленько”). Зауважимо, що пісенні тексти подано українською мовою, а коментарі до них – польською. Дослідник також звернув увагу на те, що забава „Зельман” звучала тією мовою, якою володів виконавець, зокрема, гутняки співали по-польськи.

Характеризуючи ситуацію побутування фольклору на польсько-українському пограниччі, М. Лесів резюмував, що частина творів народної літератури, насамперед анонімної, функціонувала й частково далі функціонує серед людей зі свідомою належністю як до польського, так і до українського народу, і ця творчість могла мати мовну форму польську, українську та навіть мішану⁹. Отже, дослідник провадить суттєву думку про взаємозбагачення та взаємовпливи у фольклорі, адже незалежно від того, якою мовою твори виконувалися, вони ставали власністю і спільним набутком пограничного культурного простору.

Досліднику належить розвідка „Фольклорні записи з Люблінського воєводства”¹⁰, зокрема повітів Південного Підляшшя, де представлено твори різних жанрів української народної творчості. Це весільні пісні, які супроводжують обряд випікання короваю, ліричні, жартівливі пісні, приспівки до танцю, прислів’я, приказки, загадки та ін. Наголошуючи на науковому значенні фольклору, М. Лесів у низці своїх статей закликав вивчати й записувати фольклорні скарби, учитися любити те, що передає нам багатовікова традиція.

⁹ M. Lesiv, *Pro vzaiemopronyknennia proiaviv movnoi kultury na etnichnomu pohranychchi* [v:] *Ukrainsko-polski literaturni konteksty doby baroko*. Kyivski polonistychni studii, red. R. Radyshevskiy, t. 6, Kyiv 2004, s. 503.

¹⁰ M. Lesiv, *Folklorni zapysy z Liublinskoho voievodstva* [v:] *Ukrayinskyi kalendar* 1970, Varshava 1969, s. 77–80.

Крім згаданих розвідок, надзвичайно цінною є компаративна студія М. Лесіва, написана у співавторстві з Є. Бартмінським „Колядки на польсько-українському пограниччі”¹¹, у якій порушено питання етнокультурних взаємовпливів та запозичень. На думку дослідників, у польській традиції різдвяні колядки були досить численними та поширилися на українські й білоруські порубіжні терени, у східних слов'ян вони збереглися краще, ніж у західних. Автори звернули увагу на те, що під тиском церковного різдвяного репертуару простежується витіснення й забуття народних пісень, хоча реліктові тексти ще можна зафіксувати на східному пограниччі. Значною мірою цьому сприяли (аж до початку Другої світової війни) звичаї спільного святкування Різдва й Нового року польським та українським населенням, колядування обома мовами, а також запозичення фольклорних традицій сусідів. Автори слушно резюмують, що період різдвяно-новорічних свят вирізняється багатими культурними традиціями як у Польщі, так і в Україні, а спорідненість у різдвяній обрядовості обох етносів є результатом визнання спільних християнських цінностей і загальнокультурних понять, таких як достаток, багатство, здоров'я, життєвий успіх тощо. Таке розуміння свята сприяло подоланню етнічних або конфесійних кордонів, засвоєнню обрядових практик, створених у чужому середовищі.

Істотне значення мають праці М. Лесіва, присвячені дослідженню мови фольклору. Йдеться передусім про такі студії, як „Мовні особливості та зміст українських пісень до Великого Посту”, „Етнічними в українських думках та історичних піснях”, „Теоретичні засади розгляду фольклорної антропоніміки (на основі українських народних загадок)” та ін. Питання мови фольклору розглядаються також у публікаціях, тематично пов'язаних з релігійною тематикою: „Мовні

¹¹ M. Łesiów, J. Bartmiński, *Kolędy na pograniczu polsko-ukraińskim* [v:] *Chrześcijański Wschód a kultura polska*, red. R. Łużny, Lublin 1989, s. 229–251.

особливості українських богородичних пісень”, „Євангельські мотиви в українських церковних колядках” тощо.

Не можемо не відзначити самовіддану працю люблінського професора, яка, за словами Я. Грицков’яна, була органічним стратегічним процесом, що всіяко сприяв функціонуванню українства в Польщі¹². Уміло поєднуючи науково-педагогічну й дослідницьку роботу, М. Лесів велику увагу приділяв громадській, релігійній та освітянській діяльності для „добра української спільноти”. Він ніколи не стояв осторонь тих важливих і корисних для громади подій, що відбувалися в різні періоди його життя. Професор брав активну участь у діяльності Українського суспільно-культурного товариства (УСКТ), співпрацював із періодикою: „Український календар”, „Наша культура”, „Наше слово”, часописом „Над Бугом і Нарвою”, де публікував автентичні тексти діалектного мовлення, пісенні та прозові фольклорні матеріали, що мали незаперечну цінність для популяризації народної творчості, а також численні статті, рецензії та повідомлення. Серед низки публікацій фольклорних матеріалів в „Українському календарі” привертає увагу добірка „Історичні пісні з Підляшшя”, що містить записи козацьких, солдатських, рекрутських, а також пісень про панщину із сіл Володавського та Більського повітів Південного Підляшшя, підготовлена разом з І. Ігнатюком – відомим дослідником народної культури Підляшшя¹³.

Видання для національних меншин, як підкреслював М. Лесів, залишалися єдиною платформою спілкування між українцями, розсіяними лихою долею не тільки по всій Польщі, але й по різних країнах світу, адже „разом з українським населенням була «переселена» й українська мова в її літературній і діалектній формах”¹⁴.

¹² Ia. Hrytskovian, *Mykhailo Lesiv* [v:] „Nashe slovo”, 2016, nr 35, <https://nasze-slowo.pl/mihaylo-lesiv-03-05-1928-15-07-2016/>, [20.03.2024].

¹³ M. Lesiv, I. Ihnatiuk, *Istorychni pisni z Pidliashshia* [v:] *Ukrainskyi kalendar* 1972, Varshava 1972, s. 320–323.

¹⁴ M. Lesiv, *Do istorii populiaryzatsii znan pro ukrainsku movu v Polshchi u 1960–1970 rokakh* [v:] *Studii z ukrainistyky...*, op. cit., s. 105.

Публікації дослідника, безсумнівно, впливали на зростання української національної свідомості спільноти. Лише у варшавському тижневику „Наше слово” було опубліковано понад 300 статей у рубриці „Мовні поради”, яку в 1965–1972 роках вів М. Лесів. Про актуальність рубрики свідчили численні листи, що надходили до редакції від небайдужих до своєї мови дописувачів передусім із Польщі, а також України, Румунії, Чехословаччини, які не хотіли піддаватися процесам асиміляційного тиску й „советизації”¹⁵.

Серед культурознавчої публіцистики вченого відомі його праці: „Україна вчора і сьогодні” (1994) та „Культуротворча роль Української греко-католицької церкви” (1999). М. Лесів завжди мав дві батьківщини – Польщу та Україну, однаково їх любив, тому був переконаний, що дві незалежні держави мають жити і співпрацювати у злагоді. Учений уважав, що історичні факти варто залишити для опрацювання поважним історикам, а правда, навіть гірка, не повинна затьмарити добросусідські взаємини двох суверенних держав. Саме його наукові дослідження, за твердженням Є. Бартмінського, змінили взаємні стосунки між поляками й українцями, слугували подоланню негативних стереотипів з обох сторін¹⁶.

References

- Bartmiński J., *Laudacja na 70-lecie Profesora Michała Łesiowa* [v:] Wiadomości Uniwersyteckie UMCS, nr 4–5(51–52), Lublin 1998, s. 11–13.
- Bartmiński J., *Laudacja na 70-lecie Profesora Michała Łesiowa* [v:] *75-lecie urodzin Profesora Michała Łesiowa. Dorobek naukowo-dydaktyczny i działalność społeczna*, Lublin–Łuck 2003, s. 13–20.
- Hrytskovian Ia., *Mykhailo Lesiv* [v:] „Nashe slovo”, 2016, nr 35, <https://nashe-slovo.pl/mihaylo-lesiv-03-05-1928-15-07-2016/>, [20.03.2024].

¹⁵ Ibid., s. 106.

¹⁶ J. Bartmiński, *Laudacja na 70-lecie Profesora Michała Łesiowa* [v:] *75-lecie urodzin Profesora Michała Łesiowa. Dorobek naukowo-dydaktyczny i działalność społeczna*, Lublin–Łuck 2003, s. 19.

- Lesiv M., *Do istorii populiaryzatsii znan pro ukrainsku movu v Polshchi u 1960–1970 rokakh* [v:] *Studii z ukrainistyky: Mykhailo Lesiv. Mova, folklor, literatura, polsko-ukrainskoho pohranychchia*, red., uporiad., peredm. R. Radyshevskiy, vyp. XX, Talkom, Kyiv 2017, s. 105–109.
- Lesiv M., *Folklorni zapysy z Liublinskoho voievodstva* [v:] *Ukrayinskyi kalendar 1970*, Varshava 1969.
- Łesiów M., *Folklor pogranicza polsko-ukraińskiego* [v:] *Literatura ludowa i literatura chłopska: materiały z ogólnopolskiej naukowej sesji folklorystycznej*, Lublin 1977, s. 173–194.
- Lesiv M., *Haivky u polskomu seli Huta-Stara kolyshnoho Buchatskoho povitu* [v:] *Ukrayinska mova i literatura: istoriia, suchasny stan, perspektyvy rozvytku: naukovyi shchorichnyk*, Ternopil 1999, s. 274–279.
- Lesiv M., *Iz polsko-ukrainskykh folklornykh vzaiemyn (na materialakh polskoho sela Stara Huta)* [v:] *Narodna tvorchist ta etnohrafia*, kn. I, Kyiv 1961, s. 94–97.
- Lesiv M., *Pro vzaiemopronyknennia proiaviv movnoi kultury na etnichnomu pohranychchi* [v:] *Ukrainsko-polski literaturni konteksty doby baroko. Kyivski polonistychni studii*, red. R. Radyshevskiy, t. 6, Kyiv 2004, s. 502–507.
- Łesiów M., Bartmiński J., *Koleđy na pograniczu polsko-ukraińskim* [v:] *Chrześcijański Wschód a kultura polska*, red. R. Łużny, Lublin 1989, s. 229–251.
- Lesiv M., Ihnatiuk I., *Istorychni pisni z Pidliashshia* [v:] *Ukrainskyi kalendar 1972*, Varshava 1972, s. 320–323.
- Melnyk M., *Profesor Mykhailo Lesiv* [v:] „Nashe slovo”, 2013, nr 18, <https://nasze-slovo.pl/profesor-mihailo-lesiv/>, [20.03.2024].
- Radyshevskiy R., *Ukrainsko-polskyi movnyi dialoh u studiiakh Mykhaila Lesiva* [v:] *Studii z ukrainistyky: Mykhailo Lesiv. Mova, folklor, literatura, polsko-ukrainskoho pohranychchia*, red., uporiad., peredm. R. Radyshevskiy, vyp. XX, Talkom, Kyiv 2017, s. 9–27.
- Scripta manent. Bio-bibliografia prac Michała Łesiowa na osiemdziesięciolecie urodzin*, pod red. Marii Borciuch i Mateusza Jastrzębskiego, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2009.
- Studii z ukrainistyky: Mykhailo Lesiv. Mova, folklor, literatura polsko-ukrainskoho pohranychchia*, red., uporiad., peredm. R. Radyshevskiy, vyp. XX, Talkom, Kyiv 2017.
- Z lubelskich badań nad Słowiańszczyzną Wschodnią*, red. Dagmara Nowacka, Maria Borciuch, Albert Nowacki, Mateusz Jastrzębski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010.

IV. Dokumenty osobiste dysydentów, emigrantów, zapomnianych i zabronionych

Liudmyla Tarnashynska

National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2540-2658>

„...За межами можливого”: таборовий наратив Василя Стуса крізь призму філософії надії Габріеля Марселя

**“... Beyond the Possible”: Vasyl Stus’ Camp Narrative Through the Prism
of Gabriel Marcel’s Philosophy of Hope**

Abstract

The article examines the camp narrative of Vasyl Stus through the philosophy of hope of a classic of French existentialism, Gabriel Marcel. Turning to ego documents, the discourse of the dissident poet’s confrontation shall be analysed, firstly, against the totalitarian regime of the former USSR and, secondly, against the very circumstances of his detention in the camp which befell him. Self-esteem, insubordination, constant introspection, self-sufficiency with optimism in spite of cruel ordeals – this is how V. Stus appears before us. Within the “imprisoned space” with its numerous prohibitions and punishments, the poet not only cherishes his Muse, saving himself by translations, writing a diary, letters and poems, but also develops – despite a deep sense of fate – a philosophy of hope, consonant with the phenomenology and metaphysics of Marcel. The poet was aware that the road was paved for him as “Golgotha sent by God”, along which he had to walk (straightened) “through a hundred despairs”, so he sincerely admitted: “*My path hurts*”. These concepts – *path and pain*, as well as the constant appeal to the *one hundred* number as an attempt to multiply his strength a hundredfold in a difficult struggle, permeate both his poetry and ego-documents.

Keywords: ego-documents, Vasyl Stus, camp narrative, imprisoned space, fate, philosophy of hope, Gabriel Marcel.

Сенси життєвої долі поета Василя Стуса, бранця тоталітарного режиму радянської імперії, у контексті російсько-української повномасштабної війни увиразнюють його місце як одне з центральних на авансцені нашої національної пам'яті та апелюють до „вічно теперішнього” у „мареві плинного” (Сергій Кримський). Саме в такому контексті відбувається становлення людини й реалізація Сковородинівської максими „пізнай себе” (вона набирає у творчій долі В. Стуса граничної гостроти: „Тепер себе – пізнаєш по біді? / По сивій голові – тепер пізнаєш?”): „Особа <...> перманентно створюється, існує лише в режимі творіння як акту вивільнення від обіймів небуття, ніщо”¹. Таке самотворення особистості особливо яскраво простежується на прикладі таборового наративу поета крізь призму його ego-документів: епістолярій (як комунікування свідомостей/душ/інтелектів), щоденникові записи (як задокументовані свідчення реалій/подій, відбиток думок/сумнівів/сподівань), звернення до офіційних органів (як вияв бунту й нескореності). Адже межові ситуації загострюють сприйняття багатьох буденних на волі реалій, поглиблюють емоції, ставлячи людину на своєрідну межу між відчаєм/надією, перетворюючи її буття на особливе випробування духу й тіла. Особливо якщо йдеться про особистість того, хто має право сказати про себе: „Я – як непокірний протестант проти зла”². Тож усі сенси свого перебування в межовій ситуації людина переживає часто на рівні відкриття й самовідкриття: „Доводиться потаємно, тихо, мовчки, непомітно дозрівати – і то непомітно, аби й самому не зауважити, що йде, може, найстиглиший час мого існування. Іде – збавляється. І що вдієш <...>. Мимоволі стаєш песимістом...”³

Якщо ж йдеться про Божою ласкою великого поета, ці сенси зазвичай розширюються й поглиблюються місією власної реалізації, осмисленням „репресивності” цих творчих можливостей

¹ S. Krymskyi, *Zapyty filosofskykh smysliv*, Parapan, Kyiv 2003, s. 43.

² V. Stus, *Lysty do syna*, uporiad. O. Dvorko, D. Stus, Lileia NV, Ivano-Frankivsk 2001, s. 113.

³ Ibid., s. 97.

в умовах несвободи. Межовість як винятковість життєвої ситуації потребує від людини вибору, який супроводжується відповідними рефлексіями заперечення-ствердження. Звідси – сугестія самоствердження в межах пошуку самоідентифікації, що особливо пронизливо звучить у Стусовій поезії: „...Хоч де ти? Хто ти? Що ти? Сам не знаєш / і в ста відбитках образ пізнаєш”. Звісно, тут вступає в силу, образно кажучи, специфічне „змагання” між свободою/несвободою, які ці сенси корелюють відповідно до запропонованих буттям (а радше індивідуальним вибором) умов:

...А що вдієш? Коли людина часом не хоче пристосовуватися, тоді її просто пристосовує, як хвиля прибиває тріску до берега. Вступає до розмови сила, а тріска слабша за хвилю, хоч і як невесело це звучить <...>. А що, коли я не хочу прибиватися до берега? А що, коли я не можу? А що, коли я не можу навіть цього – стати тяжчим за воду й легшим за повітря? Тоді пливи, будь припливаний – через себе, через своє безголів’я, через свій крик, хруст, зойк – пливи!..⁴

У листах із заслання В. Стус напучував сина:

Я вже Тобі радив, сину – вести щоденник? Веди його. Це виробляє стиль, спонукує до глибшого думання. Нехай це буде щоденник Твоїх почувань, емоцій, думок. У ньому Ти ніби стаєш жити в двох особах: той – що живе, і той, що спостерігає за собою. Ніби існуєш у двох проекціях. Це ніби перше збагнення Вічності, таємниче циганське дзеркало, яке ворожить, нічого ясно не кажучи, а тільки натякаючи..⁵

До цих поетових слів можна додати й третю проекцію: це проекція читача. „Буття у виборі” В. Стуса має цілком окреслену Словом проекцію на свою місію. На це вказує багато рядків із його епістолярію, як-от у листі до дружини 20.12.1977, за отримання яких йому „доводилося витримувати справжню війну з КГБ”, бо „десятки й десятки листів просто зникали”⁶:

⁴ Ibid., s. 101–102.

⁵ Ibid., s. 177.

⁶ V. Stus, *Tvory: u 4 t., 6 kn.*, Prosvita, Lviv 1994, t. 4, s. 488.

...Будьмо гідні своєї долі – і не нарікаймо на неї – долю. Думаю, що наше з Тобою життя теж стало часточкою історії нашого народу. Пишаймося тим, що Бог поклав на нас цей хрест – і несимо його гідно. Бог просто забрав у нас будні, а залишив – свято. Свято високого болю, почесного тягара, врочистість розлуки й празникові миті зустрічей. А буднів у нас (двох) – нема, слава Богу⁷.

Будні – як свято високого болю в умовах таборового буття – потребували мобілізації всіх духовних і фізичних сил („...таємної тримайся муки і так існує, бо це – життя”), про що він щиро зізнавався дружині: „Не знаю, чи надовго вистачить сил, але поки держуся, як тільки можу. Бо починаються нові іспити – вони попереду всі. Мушу зберігати сили – на завтра”⁸.

В. Стус складав свої важкі іспити гідно й мужньо, намагаючись зберігати спокій („не скипати”). Свій звужений бараковий (не бароковий, як хотілося б сказати, а таки бараковий) простір розширював за рахунок писання віршів і читання (звісно, коли була така можливість, коли ж ні – вдавався до вивчення іноземних мов). І це в умовах, про які також написав у своєму таборовому зошиті під час перебування на засланні у ВС-389/36 с. Кучино Чусовського району, що в Пермській обл.: „...Москва дала тутешній владі всі повноваження, і хто зберігає ілюзію, що якийсь же закон має регулювати наші стосунки з адміністрацією, – дуже помиляється. Закон повного беззаконня – ось єдиний регулятор наших т. зв. взаємин”⁹.

Тож чуємо величезний дисонанс табірної повсякдення до порад синові вести щоденник:

Спроба щоденника в цих умовах – спроба відчайдушна: таких умов, як тут, люди не пам’ятають ні з Мордовії, ні на чорних зонах, ні з Сосновки. Одне слово, режим, запропонований у Кучино, сягає поліцейського апогею. Будь-яка апеляція до верховної влади залишається без відповіді, або – найчастіше – загрожує карою. Буквально за півроку в мене тричі

⁷ V. Stus, *Lysty do syna*, op. cit., s. 111–112.

⁸ *Ibid.*, s. 121.

⁹ V. Stus, *Tvory...*, op. cit., t. 4, s. 494.

забирали побачення, чи не через місяць т. зв. „ларьок”, підряд три тижні відсидів у ізоляторі...¹⁰

Записи „З таборового зошита” свідчать про відчайдушну боротьбу поета з небуттям і проваллям у часі й просторі, боротьбу за збереження свого індивідуального „Я”¹¹; ба більше, спробу узлагодити множинну „іпостасей чи персональних образів” (С. Кримський), налагодити своєрідну комунікацію між різноманітним „можливих світів”. Інша річ, що у межових обставинах буття така відчайдушна духовна мандрівка між ними („мандруєuche буття”) означає виснажливу вичерпаність на межі фізичних сил. Тож у таборових записах, які умовно можна назвати спорядичним або ж ситуативним щоденником, знаходимо численні подробиці побутування в табірному режимі:

Ніде в таборі не боронили роздягатися до пояса під час прогулянки, – тут боронять і карають, коли хто хоче ввіймати кришечку сонця. Обшуки провадяться надзвичайно свавільно: все, що хочуть, відбирають, навіть без акту і без повідомлення. **Ми втратили всяке право належати собі, не кажучи про те, щоб мати свої книги, зошити, записи** [виділення наше – Л. Т.] <...>. Так довго тривати не може – такий тиск можливий перед загибеллю. Не знаю, коли прийде загибель для них, але я особисто чуюся смертником. Здається, все, що я міг зробити за свого життя, я зробив. Займатися творчістю тут неможливо абсолютно: кожний віршований запис відбирається при першому ж обшуку. Доводиться вивчати мови. Коли я за цей час безголів’я опаную французьку й англійську мови, буде хоч якийсь хосен. Власне, і читати нічого, хоч ми в камері дістаємо читати...¹²

Саме тут, у нестерпних умовах ув’язнення й „репресованих думок”, у лещатах між надією/безнадією формувалося його переконання: „Воля – найвище в світі, чого потребує людина”¹³.

¹⁰ Ibid., s. 494.

¹¹ L. Tarnashynska, *Imia yak indyvidualnyi znak: Vasyl Stus i tvorche „Ya”* [v:] L. Tarnashynska, *Ukrainske shistdesiatnytstvo: profili na tli pokolinnia (Istoryko-literaturnyi ta poetykalnyi aspekty)*, vyd. 2, dop., Smoloskyp, Kyiv 2019, s. 191–223.

¹² Ibid., s. 494–495.

¹³ V. Stus, *Lysty do syna*, op. cit., s. 133.

Поет увиразнював його незламною позицією: „Крім того, я й тут щось пишу – на сором і злість тих, котрі так жорстоко поведуться з людиною, яка має честь і совість”. І благав Усевишнього: „Пошли, Боже, натхнення на мою стрижену голову”. Іншим разом на папір лягли сповідальні рядки: „Сняться недобрі сни. Пишуться вірші – і це єдине, що в мене втішне. Хоч і втіха ця – темної, сказати б, барви”¹⁴. Оскільки соціальне буття було репресоване, відмежоване від буття повсякденного, свій замкнутий в’язничний простір поет подовжував самопізнанням, фіксацією внутрішніх відчуттів:

...Шукаю позитивних емоцій: перетер у пучці вижовклу парасольку кропу – підніс до уст – і згадав дитинство. <...> Ось оберемок прибитих морозом жоржин – попалене холодом листя зчорніле, аж масне, і жалобні квіти з обімлілими пучечками пелюсток – наче сіно з отави: що воно знакує собою, що каже мені – з досі не передуманого?...¹⁵

Тож яким контрастом до вище цитованих рядків про Долю (з великої літери, поруч з якою, на переконання поета, не треба мислити, а „довірятися, віддаватися їй”), звучить по-чоловічому стриманий опис тих буднів, які В. Стус воліє називати святом:

Щодо мого стану – Ти перебільшуєш. Звичайно, мені досить зле, але я жилавий. Працюю в тій же підлій бригаді, але не заходжу в розмови ні з ким. З більшістю навіть не вітаюся. Може, в березні використаю свою відпустку – бо невідомо, чи вдасться відпочити. Стомлює геть штовхання вагонеток, але – штовхаю. Поки є змога, хочу Тобі допомогти, хоч знаю – мої перекази тобі немили...¹⁶

І все ж крізь заспокійливі фрази, адресовані рідним і перейняті надією, яка, за спостереженням Г. Марселя з його „Нарису феноменології і метафізики надії”, „постає перед нами

¹⁴ Ibid., s. 69, 79, 182.

¹⁵ Ibid., s. 97.

¹⁶ Ibid., s. 124.

мовби намагнічена любов'ю”, або, радше, „сукупністю образів, що їх ця любов закликає і випромінює”¹⁷, іноді проривалося: „знову війна – дріб'язкова, але виснажлива”; „коло мене мало веселого, але писати про це не можна, ви самі здогадаєтеся”; „покарали мене...”¹⁸. Спогади про рідних викликають у нього асоціації двох різних реальностей – тієї, яку переживає він сам, і тієї, яка залишилася „на волі”, у житті дружини й сина: „Залишилися дивні денні враження – що наснилося, начиталося, надумалося. А світ – той, що ще існує для Дмитрика чи й Тебе, може, вже згаснув для мене. Бодай тепер і бодай тут”¹⁹.

Прикметно, що деякі свої листи до рідних чи друзів поет завершував рядком свого вірша, і це свідчить про те, як тісно перепліталися в його свідомості різні формати таборового наративу – еґо-дискурс і поезія, – творячи глибокий відбиток його свідомості. В еґо-документах В. Стуса, для якого доля „звучала” як неунікність, фатум („Сховатися од долі – не судилося. / Ударив грім – і зразу шкереберть / пішло життя...”), особливо відчуваєш тиранію обставин і часу, персоніфіковану тоталітарною системою в образах тюремних наглядачів. Викинутий поза життя поет попри відчуття приреченості („...Це вже доля, а долі не обирають”) усе ж плакає власну філософію надії, суголосну з феноменологією й метафізикою Ґ. Марселя, коли „надія постає перед нами як таємниця, а не як проблема”²⁰. Загалом таборовий наратив дає нам уявлення про поета як людину незламну, нескорену, котра бореться усіма силами не тільки за свої права, а й із безнадією, яка, на переконання Ґ. Марселя, виявляє себе як „гіпнотичне зачарування”. Вибір і свобода спонукали поета до бунту, протесту, непокори²¹: про це свідчать його численні

¹⁷ G. Marsel, *Homo viator*, per. z fr. V. Shovkuna, vyd. dim KM „Academia”; Universytetske vyd-vo „Pulsary”, Kyiv 1999, s. 53.

¹⁸ V. Stus, *Lysty do syna*, op. cit., s. 122, 182, 78.

¹⁹ Ibid., s. 101.

²⁰ G. Marsel, op. cit., s. 43.

²¹ L. Tarnashynska, *Siuzhet Doby: Dyskurs shistdesiatnystv v ukrainskii literaturii XX stolittia*, Akadempriodyka, Kyiv 2013, s. 348–364.

звернення до керівництва держави, табору, акції непокори, як-то протести, голодування та інше: усе це аргументи на користь як почуття справедливості й непоступливості поета, так і на користь присутності – хай і підсвідомої – надії. Адже власти в безнадію – „це завжди капітуляція перед певним фатумом, який тебе переслідує”²². Ба більше:

Капітулювати, в найочевиднішому значенні цього слова, це не тільки прийняти ухвалений тобі вирок, а може навіть, і не прийняти його, і не визнати неминучим: це *розгубитися* перед цим вирокком, перед цією неминучістю, це в глибині душі відмовитися залишатися самим собою, це бути зачарованим ідеєю власної загибелі, і, по суті, наперед передбачити цю загибель. Прийняти вирок – навпаки, іноді допомагає людині триматися, тобто зберегти самовладання...²³

Поет це відчував, тож не належав до капітулянтів, найперше культивуєчи в собі прагнення залишатися самим собою, уникав безнадії як „справжнього духовного самоїдства” (Г. Марсель), тож надія була присутньою в його думках і відчуттях повсякденно – попри всі випробування. Його Богоосяжні вірші, де народження Бога „в-мені” постає як іпостась бунту, узлагоджена прийняттям фатуму, усе ж пронизані екзистенціалом надії. У таких лещатах між внутрішньою свободою і примусом таборового буття В. Стус сконцентровувався на внутрішньому бутті, шукаючи точку опертя в самому собі, і здобувався на „оптимізм антисвіту” (де антисвіт – аналог смерті/пекла/потойбіччя). Іноді в його наративах – попри бунтівні інтенції – відчуваємо домінування терпіння чи, радше, стерпності („Триматися на тому, що все – стерпне. Навіть смерть із-за рогу”).

Однак в умовах ув’язненого простору затамований внутрішній бунт, мало сумісний із терпінням, перемагав „прострацію покор”, адже терпіння набувало сенсу надії, що переростає у віру. За Г. Марселем, нетерпіння суть іпостась бунту, отже, бунт

²² Ibid., s. 45.

²³ Ibid., s. 46.

постає як самозаглиблення, самособоюнаповнення, оскільки почуття збунтованості переполює всю сутність людини. Вона вимушено підкоряється цій внутрішній силі, диктату „збунтованої іпостасі“, усе інше маргіналізується, поступаючись силі цього внутрішнього напорю заперечення. У такому складному контексті випробувань екзистенціаль надії розширював обрії, допомагаючи боротися за своє існування в бутті, доводячи правомірність філософської тези: „Надія розташовується в рамці випробування, з яким вона не просто співвідноситься, а являє собою **істинну відповідь буття** на нього [виділення наше – Л. Т.]”²⁴. Г. Марсель також наголошував на тому, що „той, хто плакає надію, хоч би як мало ця надія була реальною і хоч би як зводилася лише до платонічного побажання, постає перед самим собою як залучений у певний процес”²⁵ – процес буття, яке завжди дає інший шанс як „перетворення сподіваного в реальне” (Г. Марсель). Пошук балансу між терпінням і бунтом виснажував, але й давав очікувану надію, аби не травмувати рідних. Звідси – самозаспокійливі розмисли Стуса, що домінують у листах до родини, спрямовані як на культивування власної надії, так і на підтримку емоційного стану адресатів:

У нас – Доля, Валю, приділ, як каже Є. Плужник. Поруч із нею ми не повинні мислити, а – довірятися, віддаватися їй. Доля – для серця, душі, а не для розуму. Доля – для Великої Радості та Великого Смутку. Розум – для буднів, для ніриба-нім’ясо. Доля – стратег, серце – її васал, розум – лише тактик. Тактика вбиває людину, дрібнить її, обмалює. А ми з Тобою – великі вже, Валю. Як же нам гнутися? Не випадає! Розум – це соломинка в буряній стихії, за яку хапаються, шукаючи життя вроздріб. Будемо, Валю, жити оптом!²⁶

Капітулювати, за Г. Марселем, це „не тільки прийняти ухвалений тобі вирок, а може навіть, і не прийняти його, і не визнати неминучим; це *розгубитися* перед цим вирокком, перед цією

²⁴ Ibid., s. 37.

²⁵ Ibid., s. 43.

²⁶ V. Stus, *Lysty do syna*, op. cit., s. 125.

неминучістю, це в глибині душі відмовитися залишатися самим собою, це бути зачарованим ідеєю власної загибелі...²⁷.

„Зачаруванню” ідеєю власної смерті поет протиставляв „волю залишитися тим, ким я є” (Г. Марсель). Саме прагнення залишатися самим собою у В. Стуса завжди домінувало: це було його життєве кредо, яке й не дозволяло „розгубитися”, „зачаруватися” фатальною ідеєю²⁸. Відчуття фатальності, певної напередвизначеності долі не спиняло його постійних роздумів і пошуків відповідей на запитання, які не відпускали, стукали в серце: „...Але коли саме людина збагне, що таке доля?” І хоча внутрішній бунт, бунт словом, а почасти й бунт через учинок непокори обертається нібито упокореністю долі („...вже остання лопнула струна, / вкрай напнута сподіванням. Досить: / бо немає стерпу. Твій кінець / умовляє, навчає, просить – / згинь, коли спромога”), поет доводить, що терпіння виявляється несумісним із надією в лоні бунту, якому внутрішньо він був підпорядкований. Г. Марсель звертає увагу на такий аспект „таємниці надії”:

Наприклад, нерідко кажуть, виходячи із засад натуралістичної думки: „Хіба надія хворого, або в’язня, або засланця не зводиться, в кінцевому підсумку, до такої собі органічної відмови прийняти як остаточну версію нестерпну ситуацію? А що така відмова вимірюється тими рештками життєвої снаги, які ще збереглися в нещасливця, то хіба не очевидно, що коли він дійде до певної стадії знесилення або виснаження, він буде неспроможний довше зберігати надію, яка ще підтримувала його на попередніх етапах випробування?²⁹

Зболена поетова душа, розіпнута між двома крайніми точками (коли ти – „тільки перехожий / межисвітів”, затерп „на півдорозі / між смертю і життям”), надломлена гострим відчуттям тимчасовості, невизначеності, трагічності очікування, усе ж інтуїтивно шукає надії. Ніби відповідаючи філософові, В. Стус пише: „Бачу, деякі знайомі думають, що я в розпачі.

²⁷ G. Marsel, op. cit., s. 46.

²⁸ L. Tarnashynska, *Siuzhet Doby...*, op. cit., s. 236–255.

²⁹ *Ibid.*, s. 43–44.

Ні. Просто я відчув, що є щось більше за мене, більше за мое уявлення можливого. А за межами можливого немає ні радості, ні розпачу, бо там діє інша система, якої не хочеться називати”³⁰.

Тож безнадія (як опозиція екзистенціалу надії) у чистому її вигляді як „гіпнотичне зачарування” (Г. Марсель) була чужа В. Стусові, адже трансформувалася в свідоме переконання своєї високої місії, що надихнуло поета на зразки поезії високого самозречення. Попри те, що межове буття поставало фактично ситуацією без вибору, а поетичні рядки були сповнені фатумними настроями, поет плекав надію як свою власну „таємницю, а не як проблему”. Чітко розуміючи „рамки випробувань” (за Г. Марселем) – як вибір між життям і смертю, відчуваючи себе мандрівником „між небом і землею”, він здобувався, за висловом філософа, на „велич стоїцизму”, що тотожна мірі героїзму поета, котрий у таких важких випробуваннях виконував свою велику місію будити інших своїм нескореним Словом.

References

- Krymskyi S., *Zapyty filozofskykh smysliv*, Parapan, Kyiv 2003.
- Marsel G., *Homo viator*, per. z fr. V. Shovkuna, vyd. dim KM „Academia”; Universytetske vyd-vo „Pulsary”, Kyiv 1999.
- Stus V., *Lysty do syna*, uporiad. O. Dvorko, D. Stus, Lileia NV, Ivano-Frankivsk 2001.
- Stus V., *Tvory: u 4 t., 6 kn.*, Prosvita, Lviv 1994.
- Tarnashynska L., *Imia yak indyvidualnyi znak: Vasyl Stus i tvorche „Ya”* [v:] L. Tarnashynska, *Ukrainske shistdesiatnytstvo: profili na tli pokolinnia (Istoryko-literaturnyi ta poetykalnyi aspekty)*, vyd. 2, dop., Smoloskyp, Kyiv 2019.
- Tarnashynska L., *Siuzhet Doby: Dyskurs shistdesiatnytstva v ukrainskii literaturi XX stolittia*, Akadempriodyka, Kyiv 2013.

³⁰ V. Stus, *Lysty do syna*, op. cit., s. 75.

Oksana Mykytenko

National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7613-8557>

Інскрипти свідчать: оглядаючи домашню бібліотеку Івана Микитенка

Inscriptions Testify: Examining the Home Library of Ivan Mykytenko

Abstract

Book inscriptions can be understood as one of historical and culturally important categories of ego-documents. This article studies inscriptions and dedications in the collection of books which belonged to the prominent Ukrainian writer Ivan Mykytenko (1897–1937), who perished during Stalin’s repressions. The books were given to Mykytenko at various times by his Ukrainian and foreign colleagues – writers, artists, translators, theatre agents and cultural workers. Book inscriptions testify to creative contacts among the writers, bring to light the literary and artistic life of the country, speak about true friendships and false appreciation in the time of trial. During the totalitarian regime, the home library of Ivan Mykytenko was saved by the writer’s family; and now it is one of the unique collections of the 1920s–1930s in Ukraine. This topic raises the question of familial memory and the tragedy of the Ukrainian cultural elite. As the evidence of continuous and essential international literary contacts within the national cultural tradition, book inscriptions become a manifestation of creative and friendly ties between writers from different countries despite the threats of totalitarianism.

Keywords: Ivan Mykytenko, literary heritage, inscriptions, letters, Ludmil Stoianov, totalitarian regime.

Дослідники еґо-документів роблять наголос на значенні матеріалів приватного походження як складових історичного дискурсу, що крізь призму одиничної людської долі висвітлюють події

національного буття¹. До різноманітних категорій его-документів, якими вважаються на сьогодні мемуари, автобіографії, щоденники особистого походження, подорожні нотатки, листування тощо, варто долучити дарчі написи (автографи, інскрипти) у бібліотечних колекціях, зокрема з письменницьких приватних (домашніх) бібліотек. Разом із літературним архівом митця, бібліотечні зібрання (часом досить об'ємні) і, зокрема, дарчі написи, стають фактологічним матеріалом не лише для розкриття творчої лабораторії митця, але й свідчать про міжособистісні стосунки у письменницькому середовищі, події літературного життя країни. Важливі як документи особистісного сприйняття подій крізь призму часу, автобіографічної пам'яті, пережитих емоцій², вони дають зрозуміти сенс конкретної людської долі в контексті історії.

Для кожної людини – як і для країни – настає час „збирати каміння”. Особливо якщо доля її була настільки пов'язана з долею країни, як це було в житті українського письменника Івана Кіндратовича Микитенка (1897–1937) – одного з когорти Розстріляного Відродження. У розпал сталінських репресій – 18 жовтня 1937 р. НКВД інсценувало його самогубство. Йому щойно виповнилося 40 років. У нього залишилися дружина і восьмирічний син.

Протягом однієї доби, 3–4 жовтня 1937 року, людину, громадянина, митця зневажено, оббріхано, позбавлено партійного і професійного статусу (виключено з ВКП-б, виведено зі складу керівних органів письменницької організації, знято з посади головного редактора журналу „Радянська література”), несамохіль виведено з квартири, в якій він попросився дружиною і сином, і – зникнення, невідомість на роки й десятиліття³.

¹ A. Shvets, „*Ja takozh pala zhertvoiu viiny*”: *viina v memuarnomu naratyvi Kostiantyny Malytskoi* [v:] „*Studia Polsko-Ukraińskie*”, red. Walentyna Sobol, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2023, nr 10, s. 191.

² Ibidem, s. 192.

³ V. Bondar, *Horde slovo pro cholovika i batka* [v:] Z. Kraian, „*Ia bula shchaslyva z toboiu*”: *spohady*; O. Mykytenko, *Trahedia idealiv: 1897–1937–1997: ese*, Vydavets Lysenko V. F., Kropyvnytskyi 2017, s. 3.

Івану Микитенку було відпущено лише п'ятнадцять років творчого життя – надзвичайно насиченого, яскравого і самотнього, і ніби відчуваючи це, письменник працював, випереджаючи час. Відомий український літературознавець Степан Крижанівський пізніше напише:

Скільки зроблено за ці п'ятнадцять років! Вірші, поеми, оповідання, повісті, роман, п'єси (дев'ять закінчених, безліч задуманих!), статті, нариси, виступи, листи – шість томів далеко ще не повного зібрання творів. Але є також еманція людської енергії, яка поки що не піддається обліку: це духовний, емоціональний вплив на свідомість свого покоління⁴.

Цей вплив виявився, зокрема, у величезній організаційній діяльності молодого письменника – спочатку як керівника одеської філії літературного об'єднання ГАРТ, а після переїзду до Харкова у 1926 р. як керівника літературної організації ВУСПП – Всеукраїнської спілки пролетарських письменників, від 1934 р. – Спілки письменників України. Тоді ж столицю України було перенесено до Києва, куди з родиною переїхав І. Микитенко, якого було обрано відповідальним секретарем Спілки радянських письменників України. Він часто виступає на зборах, конференціях і з'їздах письменників у Харкові, Києві, Москві, Мінську, як учасник міжнародного руху пролетарської літератури та один із секретарів МБРЛ (Міжнародного бюро революційної літератури, з 1930 р. – Міжнародного об'єднання революційних письменників) виїздить за кордон, активно виступає за єднання прогресивних літературних сил Європи.

Саме в Одесі, у роки навчання в медичному інституті в 1922–26 рр., з'являються перші публікації І. Микитенка, серед яких збірка оповідань „На сонячних гонах” (Харків, 1926). Крім навчання і творчої роботи, він бере участь у створенні одеського українського драматичного театру, два роки завідує в ньому літературною частиною, а також працює в одеському відділенні

⁴ S. Kryzhanivskiy, *Dostoinyi pamiati nashchadkiv [uryvok] [v:] Ivan Mykytenko: albom*, Radianska shkola, Kyiv 1985, s. 8.

Етнографічної комісії УАН, активно займається громадською роботою – очолює окружну комісію по боротьбі з безпритульністю, часто буває в рідному селі на Кіровоградщині, виступає зі статтями в селянській газеті тощо. А писати в перші роки творчого життя доводилося „в умовах, що для писання нібито дуже мало підходили (в тісній кухні [комунальної квартири – О. М.], серед примусів, ночами, коли кухня звільнялася)”⁵.

Пам’ятаю, – згадував письменник Павло Усенко, – на першому з’їзді ВУСППу стало питання про керівника організації, питання, яке за тогочасних неспокійних умов не було для всіх нас байдужим. Ще мало письменників із значним творчим доробком, із набутим за роки авторитетом <...> І хоч яким був теж молодим Іван Кіндратович, всі одногослоно зійшлися на його імені, обравши його секретарем новоутвореної організації... Мене, як і багатьох інших, завжди вражали його життєлюбство, енергія, творчий неспокій, цілеспрямованість і настійність у задумах, праці⁶.

Але передовсім – чесність у житті і у творчості, відданість справі розвитку української літератури.

Безпосереднім свідком подій тих років стала домашня бібліотека Івана Микитенка, яка почала складатися ще в Одесі й постійно поповнювалася упродовж всього життя письменника. У Харкові, де І. Микитенко як один із організаторів і керівників ВУСПП-у, ВОАПП-у, а від 1932–34 рр. – Спілки радянських письменників, мешкав у славетному будинку літераторів „Слово”, а згодом у Києві – у не менш відомому письменницькому „РОЛІТ-і”, де побувало чимало колег-літераторів, іноземних гостей. І знову квартира письменника поповнювалася книжками українською та іншими мовами, найрізноманітнішими періодичними виданнями тих років. Сьогодні вона вважається однією з найбільших книгозбірень своєї доби і нараховує понад 29 тисяч книг і журналів.

⁵ І. Mykytenko, *Zibrannia tvoriv: u 6 t., t. 6 Krytyka, publicystyka, vybrani lysty 1923–1937*, Naukova dumka, Kyiv 1965, s. 391.

⁶ P. Usenko, *Liudyna nevycherpnoi enerhii [uryvok] [v:] Ivan Mykytenko: albom*, op. cit., s. 8.

Огляд її вимагає окремої уваги, водночас варто зазначити, що центральний розділ книгозбірні – це широка україніка, історія і література XIX–XX ст., а також комплекти нині раритетних журналів („Вапліте”, „Гарт”, „Життя й революція”, „Літературний ярмарок”, „Критика”, „Нова генерація”, „Пролітфронт”, „Червоний шлях” та ін.). Широко представлено багатомні видання класики від античності до сучасності, що здійснювалися наприкінці 1920-х рр., у період розквіту українського художнього перекладу, а також література з філософії, історії, соціології, літературознавства, критики, мистецтвознавства, суспільно-політичних питань тощо. Ця література була потрібна письменникові в його праці, у багатьох книжках є його підкреслення й позначки. Коли в 1930-х рр. спровоковане політичними процесами так зване „самоочищення” бібліотек набуло загального характеру, а їхні власники мусили спалювати або ночами потайки виносити книжки зі своїх приватних бібліотек на смітник, тут зберігалися такі заборонені й вилучені автори, як Д. Багалій, В. Винниченко, Б. Грінченко, М. Грушевський, С. Єфремов, І. Кириленко, Г. Коцюба, І. Кулик, О. Олесь, І. Підмогильний, В. Свідзинський, М. Хвильовий та ін.⁷ Урятована і збережена родиною письменника (у тоталітарний період та під час окупації Києва в роки Другої світової війни) – це нині „чи не єдина, принаймні найкоштовніша книжкова пам’ятка Розстріляного Відродження”⁸, особливо враховуючи, що в державних зібраннях (і навіть спецфондах) примірники міжвоєнного періоду найчастіше через ідеологічні перепони ставали дефектними. В останні роки бібліотека І. Микитенка поетапно переходить у фонди Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.

⁷ О. Mykytenko, *Vriatovana vid pohromu: dolia biblioteki Ivana Mykytenka* [v:] *Darchi napysy v bibliotetsi Ivana Mykytenka: kataloh*, uklad. O. Mykytenko, Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, Kyiv 2007, s. 16.

⁸ S. Bilokin, *Chas zbyraty kaminnia: na shliakhakh ukrainskoho bibliofilstva* [v:] *ibid.*, s. 13.

Як зауважив син письменника Олег Микитенко, окреслюючи історію бібліотеки, її склад та основні тематичні розділи, книжки з дарчими написами в її складі дозволяють простежити зв'язки власника із сучасниками, розкривають стосунки І. Микитенка з його оточенням, дають матеріал як для вивчення особистості письменника, так і самої літератури тієї доби⁹. Водночас усвідомлення літературних взаємозв'язків стає запорукою більш повного вивчення літературного процесу, зокрема у слов'янських країнах¹⁰.

І. Микитенко спеціально не збирав автографи, але в його бібліотеці відклалася чимала кількість книжок із дарчими написами сучасників – письменників, критиків, науковців, діячів мистецтва – як українських, так і башкирських, білоруських, болгарських, вірменських, грузинських, данських, есперанто, єврейських, німецьких, осетинських, російських, французьких, чеських, угорських. Представлені в одній збірці, яку видав Центр культурологічних студій Інституту історії НАН України у 2007 р., ці написи – від товарисько-дружніх, щирих і жартівливо-розкутих до офіційно лаконічних і пафосно-революційних, а інколи запопадливо підлабузницьких – справляють сьогодні дивне враження. Відома трагічна доля більшості з авторів інскриптів, які, як і адресат, підуть із життя у роки репресій. Захоплюємося щирістю тих, котрі збережуть гідність, дружні почуття та пам'ять про Микитенка на довгі роки. Вражає улесливість та марнославство інших, котрі невдовзі зречуться свого „дорогого друга” і назвуть письменника націоналістом, троцькістом, „ворогом народу”, вилитимуть на І. Микитенка потоки наклепів і злоби...

Підкреслюючи важливість дарчих написів у книгозбірні Івана Микитенка, О. Микитенко зазначав, що за ними

можна простежити, як налагоджував І. Микитенко зв'язки й контакти з представниками літератур інших країн і народів. Вони можуть свідчити

⁹ О. Mykytenko, *Vriatovana vid pohromu...*, op. cit., s. 33.

¹⁰ V. Zakharzhevskaja, *Ludmil Stoianov. Ot simvolizma k sotsialisticheskomu realizmu*, Naukova dumka, Kiev 1982, s. 140.

про коло друзів Івана Микитенка і про ставлення до нього його сучасників; вони різні в залежності від близькості автора до І. Микитенка, деякі з них стосуються якихось невідомих нам обставин, деякі проливають нове світло на існуючі стосунки між письменниками. Крім усього іншого, дарчі написи важливі у біографічному плані, оскільки у більшості випадків дозволяють точно зафіксувати, де й коли перебував І. Микитенко у той день, коли йому була подарована та чи інша книжка¹¹.

Нашу увагу привернули болгарські інскрипти у бібліотеці І. Микитенка, яких не так багато, але кожен із них є цікавим і важливим, зокрема з огляду на міжслов'янські літературні зв'язки та тодішні завдання українського національно-культурного розвитку. Хронологічно перший дарчий напис належить болгарському письменникові Марку Марчевському (Марко Маринов Марков, 1898–1962), який у 1925–34 рр. жив у СРСР, закінчив аспірантуру Інституту літератури ім. Тараса Шевченка, був одним із ініціаторів створення болгарської секції ВУСПП-у. У листопаді 1930 р. М. Марчевський брав участь у Міжнародній конференції революційних і пролетарських письменників у Харкові, де зустрічався з І. Микитенком. Враховуючи, що „в міжнародній пресі про українську літературу на той час майже нічого не писалося, переклади з української на іноземні мови були надзвичайно малочисельні”, цей письменницький форум представив українську літературу, яка для більшості делегатів була „справжньою terra incognita”¹², а відтак відіграв значну роль у розвитку світової літератури, зібравши представників літератур СРСР, а також двадцяти двох зарубіжних літератур Європи, Азії, Америки й Африки. Про „революційне бачення світу як своєрідний радар”, що був властивий „молодому, як і всім нам” І. Микитенку, згадував пізніше один із учасників конференції, угорський письменник Антал Гідаш¹³.

¹¹ О. Mykytenko, *Vriatovana vid pohromu...*, op. cit., s. 33.

¹² О. Mykytenko, *Shliakhamy druzhby: literaturno-krytychni statti*, Radianskyi pismennyk, Kyiv 1985, s. 18.

¹³ A. Gidash, *Buly i budut [uryvok] [v:] Ivan Mykytenko: albom...*, op. cit., s. 14.

Під час або відразу після Харківської конференції болгарин М. Марчевський і подарував І. Микитенку свою щойно видану у Харкові болгарською мовою книгу оповідань і повістей „Бунт” із дарчим написом: „За спомен на талантиливія Украински пролетарски писател И. Микитенко. М. Марчевски” [На пам’ять талановитому українському пролетарському письменникові І. Микитенку]¹⁴. Замість передмови було подано вступну статтю Г. Бакалова¹⁵, лекціями якого – „науковими за змістом і патетичними за формою”, як пише один із його слухачів у Харківському Інституті червоної професури, захоплювалися в ті роки чимало українських літераторів. В. Захаржевська наводить лист одного з них – Володимира Кузьмича (книжок якого з дарчими написами також чимало у бібліотеці І. Микитенка) до редактора болгарського тижневика „Литературен преглед” Людмила Стоянова, в якому автор ділиться своїми враженнями від розповідей Г. Бакалова про Х. Ботева і І. Вазова, П. Славейкова, Х. Смирненського і Г. Мілева, К. Кюлавкова і М. Марчевського, підкреслюючи, що лекції „поеднувалися з аналізом соціальної боротьби за ідеали людства”, а також висловлює глибоку подяку болгарським „братом по професії” за можливість ознайомити болгарський народ із творами українських письменників¹⁶.

Як відомо, у цей період – у „червоні тридцять роки” – в Україні зростає інтерес до „революційного мистецтва” Болгарії, у першу чергу літератури. Наголошується на необхідності зміцнення літературного взаємообміну, на сторінках української періодики з’являється чимало імен болгарських письменників, друкуються збірники поезії, видається болгарський альманах „Подъем”, а також збірник болгарських письменників – членів ВУСПП-у „Първа ударна”, де виступали К. Кюлавков, М. Марчевський, Д. Марков, Н. Фуклев, И. Мавроди,

¹⁴ М. Marchevski, *Bunt: rasskazy i povesti*, Ukrderzhizdat, Kharkov 1930.

¹⁵ G. Bakalov, *Vmesto predgovor st. „Klasovata voina v blgarskata literatura”* [v:] М. Marchevski, *Bunt: rasskazy i povesti*, Kharkiv, 1930, s. 3–16.

¹⁶ V. Zakharzhevskaiia, op. cit., s. 141.

А. Кетков¹⁷. Крім того, поглиблюється перекладацька співпраця та поживляються особисті контакти між українськими і болгарськими літераторами.

Чимало з них могли повторити слова болгарського письменника Л. Стоянова (1888–1973): „Тридцяті роки мали для мене особливе значення”¹⁸. Саме цей період був для письменника „найбільш плідним”¹⁹. Уже на той час Стоянов є автором низки збірок поезії і прози, драматургом і перекладачем, публіцистом і громадським діячем. У багатьох виданнях виходили його статті, написані, як свідчить В. Злиднев, у „кращих традиціях болгарської публіцистики”²⁰, чимало з яких і сьогодні звучать актуально. Цей чинник Л. Стоянов пізніше пояснить своїм прагненням висловити через літературну публіцистику, яка перебуває у безпосередньому контакті з величезною читацькою масою, ту „істину”, котра є „виразом внутрішньої необхідності розуму й серця до спілкування”. Оскільки, на його переконання, письменник почуває себе „боржником народу, якому винен те, що в нього відняли – істину”²¹. Через багато років Л. Стоянов очолить Спілку болгарських письменників, братиме участь у створенні нових літературних видань, його буде обрано академіком Болгарської академії наук та депутатом Народних зборів Болгарії, він керуватиме Інститутом літератури, буде членом Усесвітньої ради миру.

Прикладом плідних творчих взаємин стали зустрічі Л. Стоянова та І. Микитенка. Вони познайомилися на Міжнародному антифашистському конгресі письменників на захист культури, що відбувся влітку 1935 р. в Парижі. Майже 180 письменників з тридцяти восьми країн Європи, Азії і Америки були його

¹⁷ Ibid., s. 142.

¹⁸ L. Stoianov, *Mytets i chas* [v:] „Vsesvit”, 1972, № 9, s. 161.

¹⁹ V. Zlydnev, *Ludmil Stoianov – pisatel i chelovek* [v:] L. Stoianov, *Izbrannoe*, per. s bolg., Pravda, Moskva, 1983, s. 8.

²⁰ Ibid.

²¹ L. Stoianov, *Naivdatnisha podiia suchasnoi istorii* [v:] „Vsesvit”, 1967, № 10, s. 9.

учасниками, а організаторами виступили Анрі Барбюс, Ромен Роллан, Максим Горький та ін. Тоді ж Микитенко знайомиться з Миколою Глущенком, відомим українським художником, який також був делегатом Міжнародного антифашистського конгресу і тоді ж подарував письменникові виданий у Парижі художній альбом із присвятою „т. Микитенко щиро від Миколи Глущенка. Червень 1935”. У 1937 р. у Києві Глущенко напише портрет І. Микитенка.

„Наші зустрічі у 1935 р., – згадував Л. Стоянов, – були нечасті, але змістовні. Іван Микитенко поспішав оглянути визначні місця Парижа і вечорами в готелі захоплено розповідав про все побачене. Окрім нього, я потоваришував тоді ж з Павлом Тичиною і Петром Панчем, дружні почуття до яких лишили в мені незгасимі сліди...”²² І. Микитенко, як відомо, очолював на конгресі українську делегацію, до складу якої входили П. Тичина, П. Панч та О. Корнійчук.

Для Л. Стоянова, у житті і творчості якого була Друга балканська війна (1913), котру він пройшов рядовим піхотинцем, учасником штикових атак на Калиманському полі, переживши епідемію холери і поневір'яння по госпітальях, що потім буде описано ним у повісті „Холера” (1935), а також Перша світова війна (1915–1918), в якій він брав участь спочатку як артилерист, а потім як кореспондент на Македонському фронті, – участь у Конгресі в Парижі не була випадковою. Так само була вона невідповідною для І. Микитенка, який у 1914 р., щойно закінчивши за скороченою програмою у зв'язку з початком війни Херсонську військово-фельдшерську школу (куди приймали переважно солдатських дітей і сиріт і де вони вчилися чотири роки, одержуючи середню медичну освіту), іде на фронт і служить у діючій армії лікарським помічником. Після демобілізації у 1918 р. І. Микитенко декілька років працював у лікарнях і фельдшерських пунктах на Кіровоградщині, брав участь у боротьбі з епідеміями висипного тифу.

²² L. Stoianov, *Liudyna z shchyrym sertsem* [v:] „Vsesvit”, 1967, № 6, s. 89.

На Конгресі у Парижі, коли І. Микитенка та Л. Стоянова було обрано до складу бюро Міжнародної асоціації письменників на захист культури, вони виступали з промовами в обговоренні проблеми „Нація і культура”. Л. Стоянов у промові підкреслив значення культурного надбання людства, наголосивши, зокрема, на ролі болгарської літератури, яка дала слов'янським народам азбуку і писемність, нагадав про прогресивну роль в історії Європи богумільського руху, висловив переконання, що обов'язок письменника – протистояти „краху культури”. „Я сказав, – згадував пізніше в інтерв'ю українському часопису «Всесвіт» Л. Стоянов, – культура – це поєднання найкращих традицій людського співжиття, боротьба за прогрес, який рухає людське суспільство в безпеці”²³.

Відомо, що для самого Л. Стоянова публікація у 1935 р. повісті „Холера” та участь у конгресі виявилася вкрай небезпечними, – у Болгарії було розпочато цькування письменника як „національного зрадника” та „ворога народу”, а через пару днів після повернення до Софії, 29 липня 1935 р., на одній з центральних вулиць міста – Раковського, на нього було здійснено напад і по-звірячому, до півсмерті, побито залізним дротом. Поліція розпочала слідство, яке не дало результатів. З цього приводу Л. Стоянов звертається з відкритим листом „На моїх нападах”, який було 11 серпня 1935 р. надруковано в газеті „Победа”²⁴. Стоянова неодноразово заарештовують, висилають, також забороняють писати і навіть ставити своє ім'я на творах, які він редагував²⁵.

Про небезпеку для Європи і культури, викликану „філософією динозаврів, озброєних танками”, що „проголошують лозунг крові й заліза”, говорив у Парижі і І. Микитенко. Говорив, як завжди, пристрасно і щиро, переконаний, що „бути художником,

²³ L. Stoyanov, *Mytets i chas...*, op. cit., s. 161.

²⁴ K. Zidarov, *Ludmil Stoianov. Kritiko-biografichen ocherk*, Blgarski pisatel, Sofia 1958, s. 38.

²⁵ L. Stoianov, *Pisliamova* [v:] L. Stoianov, *Vybrani tvory*, Derzh. vyd-vo khud. lit-ry, Kyiv 1952, s. 382.

не захищаючи світової культури, так само неможливо, як жити, не дихаючи”²⁶. Говорив про „многовікову культуру мого народу”, боротьбу українців за національну незалежність, національний характер української літератури та її місце серед інших літератур Європи, „полонізацію українських дітей” і зменшення українських шкіл на Західній Україні, про значення рідної мови та про роль літературного перекладу. Промова І. Микитенка „Нація і культура”²⁷ наступного 1936 р. буде викладена Л. Стояновим у книзі-щоденнику „Сьвремена Европа. Фашизм – Култура – Антифашизм: Дневникъ на едно патуване до Париж по поводъ международния конгресъ на писателите за защита на култура”²⁸.

У цьому щоденнику Л. Стоянов не лише подав хронологію подій та виступів учасників конгресу, ухвалених рішень тощо, але й майстерно відтворив колорит епохи, змалював яскраві картинки з життя Парижу, королівських палаців, описав маловідомі історичні факти та враження від подорожі. Автор занотовує розмови із різними людьми – від попутників у поїзді або перехожих на паризьких вулицях, у кав’ярнях чи парках – до письменників, які розповідають про накладі своїх видань і свої гонорари, і часто, змальовуючи людські характери, не уникає іронічного погляду. Невеличка книга і сьогодні читається з величезним інтересом і свідчить про „блискучий публіцистичний талант”²⁹ її автора, – вона знаходиться у бібліотеці І. Микитенка. Подаровано її було того ж року, під час першого приїзду Л. Стоянова з дружиною М. Грубешлієвою до СРСР на запрошення Спілки письменників, коли вони, після творчих зустрічей у Москві та Ленінграді, у листопаді 1936 р. були гостями І. Микитенка в Києві, про що говорить і зроблений тоді ж дарчий напис: „На

²⁶ І. Mykytenko, *Zibrannia tvoriv...*, op. cit., s. 383.

²⁷ *Ibid.*, s. 323–326.

²⁸ L. Stoianov, *Svremena Evropa. Fashizm – Kultura – Antifashizm: Dnevnik na edno patuvane do Parizh po povod mezhdunarodnia kongres na pisatelite za zashita na kultura*, Biblioteka „Kultura”, Sofia 1936.

²⁹ V. Zlydnev, op. cit., s. 7.

другаря Ів. Микитенко съ приятелско чувство 16.XI.1936 Киев Людмилъ Стоянов” [Товаришеві Ів. Микитенкові з дружнім почуттям 16.XI.1936 Київ Людмил Стоянов].

Трохи більше ніж за півроку Л. Стоянов і І. Микитенко знову зустрілися. Ця зустріч відбулася влітку 1937 р. на Другому міжнародному антифашистському конгресі письменників в Іспанії, на заключному засіданні якого І. Микитенка було обрано членом Міжнародного бюро. „Проблема нації і культури, – наголошував у своїй промові І. Микитенко, – звучить для мене як проблема життя”. Захист культури є „внутрішньою потребою, людським обов’язком” для письменника, який повинен „уміти перш за все бачити світ [розрядка автора – О. М.]”, оскільки „справжнє мистецтво – інтернаціональне і є виразом душі народу”³⁰. І в цих словах Микитенка немає пози або пафосу, бо єдино прийнятним для нього було переконання, що „народ – єдиний творець життя і могутності”, що „все чуже народу у всіх галузях народного життя приречено до смерті”³¹. Цю думку він послідовно обстоював, заперечуючи погляди щодо „обмеженості сприйнятливості маси” або „вузькості кола її розуміння” і називав „халтурою” те, що „спотворює неповторну дійсність”³².

„На конгресі в Іспанії, – згадував Л. Стоянов, – в Барселоні й Валенсії, де відбувалися перші засідання, і пізніше в Мадриді – ми з Іваном Микитенком, а також з Олексієм Толстим, Олександром Фадеєвим, Іллею Еренбургом, Михайлом Кольцовим та іншими радянськими письменниками і ще багатьма славнозвісними людьми з Європи, Азії й Латинської Америки, пережили 15 незабутніх днів”. Слухаючи промову І. Микитенка на пленарному засіданні – „говорив він не поспішаючи, але й без затримки”, кожен пересвідчувався у його занепокоєнні не лише „справами української літератури, але усього світового літературного процесу”, а коли І. Микитенко інколи розповідав

³⁰ І. Mykytenko, *Zibrannia tvoriv...*, op. cit., s. 383.

³¹ Ibid., s. 384.

³² Ibid., s. 397.

про себе, здавалося, що „цьому справжньому синові сонячної України судилося блискуче майбутнє в літературі”³³. Чи було тоді передчуття, що це була остання зустріч? „Залишаючи іспанську землю, ми обнялися й поцілувалися з Микитенком, як справжні друзі, і більше ніколи вже не бачились”³⁴.

Через тридцять років Л. Стоянов у спогадах повернеться до цих зустрічей і згадуватиме риси І. Микитенка як письменника й людини, що вразили його найбільше. Йому запам’яталася „красномовні і цікаві” розповіді І. Микитенка, коли після напружених засідань у Мадриді він був „справжньою душею наших теплих зустрічей”, а „його товариство ми вважали святом”, розповіді про земляків-письменників, про твори української літератури. Микитенко „задушевно розповідав” про Україну, про українські народні пісні, про поезії Тараса Шевченка. „Мене дивувала, вірніше – радувала його скромність, – зізнається Л. Стоянов, – його небажання говорити про власну персону, про свої творчі успіхи”, натомість обличчя його завжди „світлішало у привітному усміху”, коли Іван Микитенко розповідав про рідне село, про свої пригоди або книжки.

Як справжній митець, Л. Стоянов тонко відчув основну, мабуть, рису характеру І. Микитенка, який завжди дуже вимогливо ставився до себе, вимагав ширості як у творчості, так і в людських стосунках. В одному з листів він виголосив своє переконання, що звучить як життєве кредо письменника: „Давайте говорити по ширості, бо без цього говорити взагалі не можна”³⁵. Критично оцінювати себе здатна тільки сильна, розумна, впевнена у своїй правоті людина, яка не зупиняється на досягнутому і працює наполегливо завжди, а, як зізнавався І. Микитенко в листі до одного зі своїх кореспондентів, – „працюю я годин по чотирнадцять, по шістнадцять на добу,

³³ L. Stoianov, *Liudyna z shchyrym sertsem* [v:] *Soniachni honu. Spohady pro I. Mykytenka*, upor. ta prym. O. Mykytenko, Dnipro, Kyiv 1967, s. 112–113.

³⁴ *Ibidem*, s. 114.

³⁵ I. Mykytenko, *Zibrannia tvoriv...*, op. cit., s. 529.

пишу нові книжки”. „...Раніше, коли голодував, писав швидше і зразу ж прагнув надрукувати. А коли не друкували, думав, що з а т и р а ю т ь. Тепер б о ю с ь друкувати!” [розрядка автора – О. М.]. Він із гумором міг сказати про себе: „Тепер я відомий письменник, так, принаймні, пишуть про мене критики”³⁶, а в іншому листі до російського адресата щиро зізнався: „...вообще я не могу назвать ни одного своего произведения, которое меня удовлетворяло бы”³⁷.

На пропозицію Л. Стоянова, яку з його п’єс варто перекласти болгарською мовою і показати в Болгарії, І. Микитенко жартома відповів – „Дівчат нашої країни”. Тоді ж М. Грубешлієва запропонувала зробити болгарський переклад цієї п’єси, яка з успіхом ішла на багатьох сценах. „Людина з щирим серцем” – так названо присвячені І. Микитенкові спогади болгарського письменника, що увійшли у збірник „Сонячні гони” та були надруковані в часописі „Всесвіт”.

Людмил Стоянов та Марія Грубешлієва неодноразово були авторами і гостями часопису „Всесвіт”, заступником і головним редактором якого довгий час був Олег Микитенко. Їх єднали теплі і дружні стосунки. Неодноразово Л. Стоянов надсилав через „Всесвіт” українським читачам і Україні свій „щирий уклін від болгарського друга”, „закоханого у вашу щасливу батьківщину”³⁸. А під час подорожі Олега Івановича Микитенка до Болгарії у 1967 р. вони сердечно вітали його у своєму домі, згадували зустрічі з Іваном Микитенком. Тоді ж господар подарував гостю академічне видання свого „чудового віршованого перекладу «Слова о полку Ігореве»”³⁹ – „Песен за похода на Игор, Игор Святославич внук Олегов” (Софія, 1954)⁴⁰, зробивши дарчий

³⁶ Ibidem, s. 471.

³⁷ Ibidem, s. 534.

³⁸ L. Stoianov, *Zarubizhni diiachi literatury i mystetstva pro Radiansku Ukrainu* [v:] „Vsesvit”, 1967, № 12, s. 13.

³⁹ V. Zlydnev, op. cit., s. 11.

⁴⁰ L. Stoianov, *Pesen za pokhoda na Igor Sviatoslavych vnuk Olegov*, prev. L. Stoianov, Izd. na Bylgarskata akad. na naukite, Sofia 1954.

напис: „На другаря Олег Микитенко, за спомин от дружбата ни с Иван Кондратиевич Микитенко, бележет украински писател, в Испания на Конгреса за защита на културата в 1937 г. Людмил Стоянов. 11.10.1967 София” [Другові Олегові Микитенку, на згадку про нашу дружбу з Іваном Кіндратовичем Микитенком, визначним українським письменником, в Іспанії на Конгресі на захист культури у 1937 р. Людмил Стоянов. 11.10.1967. Софія]. Це розкішне з кольоровими ілюстраціями і мальованим форзацем видання зберігається сьогодні в бібліотеці І. Микитенка.

...Людині не дано обирати час, в якому вона живе, але тільки від неї залежить, який слід вона залишить по собі в пам'яті інших. Дарчі написи домашньої бібліотеки Івана Микитенка стають такими „німими” красномовними свідками – людей та епохи.

References

- Bakalov G., *Vmesto predgovor st. „Klasovata voina v blgarskata literatura”* [v:] Marchevski M., *Bunt: rasskazy i povesti*, Kharkiv, 1930.
- Bilokin S., *Chas zbyraty kaminnia: na shliakhakh ukrainskoho bibliofilstva* [v:] *Darchi napysy v bibliotetsi Ivana Mykytenka: kataloh*, układ. O. Mykytenko, Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, Kyiv 2007, s. 5–14.
- Bondar V., *Horde slovo pro cholovika i batka* [v:] Kraian Z., „*Ia bula shchaslyva z toboiu*”: *spohady*; Mykytenko O., *Trahedia idealiv: 1897–1937–1997: ese*, Vydavets Lysenko V. F., Kropyvnytskyi 2017, s. 3–4.
- Gidash A., *Buly i budut [uryvok]* [v:] *Ivan Mykytenko: albom*, Radianska shkola, Kyiv 1985, s. 14.
- Kryzhanivskyi S., *Dostoinyi pamiati nashchadkiv [uryvok]* [v:] *Ivan Mykytenko: albom*, Radianska shkola, Kyiv 1985, s. 8.
- Marchevski M., *Bunt: rasskazy i povesti*, Ukrderzhizdat, Kharkov 1930.
- Mykytenko I., *Zibrannia tvoriv: u 6 t., t. 6 Krytyka, publicystyka, vybrani lysty 1923–1937*, Naukova dumka, Kyiv 1965.
- Mykytenko O., *Shliakhamy druzhby: literaturno-krytychni statti*, Radianskyi pysmennyk, Kyiv 1985.
- Mykytenko O., *Vriatovana vid pohromu: dolia biblioteky Ivana Mykytenka* [v:] *Darchi napysy v bibliotetsi Ivana Mykytenka: kataloh*, układ. O. Mykytenko, Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, Kyiv 2007, s. 15–38.

- Shvets A., „*Ja takozh pala zhertvoiu viiny*”: viina v memuarnomu naratyvi Kostiantyny Malyskoi [v:] „*Studia Polsko-Ukraińskie*”, red. Walentyna Sobol, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2023, nr 10, s. 190–212.
- Stoianov L., *Zarubizhni diiachi literatury i mystetstva pro Radiansku Ukrainu* [v:] „*Vsesvit*”, 1967, № 12, s. 12–13.
- Stoianov L., *Liudyna z shchyrym sertsem* [v:] *Soniachni hony. Spohady pro I. Mykytenka*, upor. ta prym. O. Mykytenko, Dnipro, Kyiv 1967, s. 112–114.
- Stoianov L., *Liudyna z shchyrym sertsem* [v:] „*Vsesvit*”, 1967, № 6, s. 89–90.
- Stoianov L., *Mytets i chas* [v:] „*Vsesvit*”, 1972, № 9, s. 159–162.
- Stoianov L., *Naivvydatnisha podiia suchasnoi istorii* [v:] „*Vsesvit*”, 1967, № 10, s. 8–9.
- Stoianov L., *Pisliamova* [v:] Stoianov L., *Vybrani tvory*, Derzh. vyd-vo khud. lit-ry, Kyiv 1952, s. 381–382.
- Usenko P., *Liudyna nevycherpnoi enerhii [uryvok]* [v:] *Ivan Mykytenko: albom*, Radianska shkola, Kyiv 1985, s. 8.
- Zakharzhevskaia V., *Ludmil Stoianov. Ot simvolizma k sotsialisticheskomu realizmu*, Naukova dumka, Kiev 1982.
- Zidarov K., *Ludmil Stoianov. Kritiko-biografichen ocherk*, Blgarski pisatel, Sofia 1958.
- Zlydnev V., *Ludmil Stoianov – pisatel i chelovek* [v:] Stoianov L., *Izbrannoe*, per. s bolg., Pravda, Moskva, 1983, s. 3–12.

Tetiana Trofymenko

University of Warsaw, Poland

V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8852-587X>

Рукописи Івана Дніпровського та історія Розстріляного Відродження

Manuscripts of Ivan Dniprovskyi and the History of Executed Renaissance

Abstract

The article deals with texts of Ivan Dniprovsky, a Ukrainian writer belonging to the Executed Renaissance period. As a representative of the Mykola Khvylovy's generation, Dniprovsky was a popular writer in Kharkiv in the 1920s–1930s. Today, his name is undeservedly forgotten. The two texts by Dniprovsky considered in the article – the *Literary Ribbons* diary and the documentary novel *Mykola Khvylovy* – are valuable sources of information about that era and the artists who created a new Ukrainian culture, the majority of whom were destroyed during Stalin's repressions. The writer's ego-documents record not only the facts about the literary processes of that era, but also the feelings, emotions, and psychological portraits of his comrades, among whom Mykola Khvylovy, the leader of the Red Renaissance generation, occupies a prominent place. The study of the memoir heritage of Ivan Dniprovsky is an important task for the history of Ukrainian literature, biography and textology.

Keywords: Executed Renaissance, Mykola Khvylovy, Ivan Dniprovsky, ego-documents, memoirs, diaries.

Дослідження письменницького автонаративу та еґо-документів на сьогодні є перспективним напрямком світової гуманітаристики. Особливо важливим видається цей напрямок у контексті студій над періодом 1920–30-х рр. – українським Розстріляним Відродженням (або Червоним Ренесансом). Українське

літературознавство вже пройшло період активного повернення в науковий дискурс імен забутих або репресованих митців, які були знищені, ув'язнені або переслідувані радянською владою. Опубліковано основний корпус текстів як знакових авторів, так і менш відомих письменників¹. Про те, що популярність періоду „наших двадцятих” не лише не спадає, а посилюється (особливо зараз, у період збройного протистояння російському агресорові та зростання національної самосвідомості й уваги до історичного минулого України), свідчить те, що багато видавництв мають відповідну „лінійку” і успішно реалізують проекти, пов'язані з поширенням текстів тієї доби². Разом із тим, не варто забувати, що, крім орієнтації на масового читача, у пріоритеті мусить лишатися й наукове, текстологічне та біографічне опрацювання матеріалів 1920–30-х рр.

І в цьому значення еґо-документів важко переоцінити: саме щоденники, мемуари, нотатки та епістолярій містять інформацію, необхідну для відтворення історичного контексту, атмосфери доби, дозволяють доповнити життєписи митців і створити їхні літературні портрети, вільні від ідеологічних нашарувань і тенденційності. Як указує у статті „Еґо-документи та їхнє значення для наукових студій” („Ego-dokumenty i ich znaczenie w badaniach naukowych”) дослідниця Владислава Шулякевич,

¹ Першочергове значення тут, поза сумнівом, належить серії „Розстріляне відродження” видавництва „Смолоскип”, у якій було опубліковано засадничу антологію Юрія Лавріненка під цією назвою (2015), великі коментовані видання Юліана Шпола (Михайла Ялового) (2007), Кліма Поліщука (2009), Аркадія Казки (2010), Володимира Свідзінського (2011), Олекси Слісаренка (2011), Гео Шкурупія (2013), Валер'яна Поліщука (2013), Миколи Зерова (2015), Сергія Пилипенка (2018), антології текстів київських неокласиків (2015) та української авангардної поезії (2018), двотомник вибраних праць Григорія Костюка (2015 та 2022). 2023 року було завершено видання 5-томного „Повного зібрання творів Миколи Хвильового”.

² Серед найпомітніших можна назвати серію видавництва „Темпора”, підготовану літературознавицею Яриною Цимбал. Це антології українських текстів 1920-х рр.: любовного роману („Беладона”, 2016), детективу („Постріл на сходах”, 2016), фантастики („Атом у запрязі”, 2017), жіночої прози („Моя кар'єра”, 2017) та інші.

ich biograficzny charakter wynika z faktu, że są związane z losem konkretnych jednostek. W przypadku wydań tego typu dokumentów, które są przykładem zbiorowego wysiłku przedstawicieli różnych grup społecznych, powstają niejako wspólnie tworzone historie, na które składają się świadectwa indywidualne. Wskazanie na różnice znamionujące tego rodzaju materiały jest niezwykle pomocne przy ich analizie i odpowiedzi na pytanie, jaką wartość poznawczą przedstawiają konkretne ego-dokumenty³.

Під цим кутом зору несправедливо забудим і досі не повернутим у літературний дискурс видається ім'я письменника Івана Дніпровського, активного учасника літературно-мистецького життя 1920-х – початку 1930-х років, чий щоденники, спогади та епістолярій (як і великий корпус рукописів) досі лишаються не опрацьованими науково та недоступними широкому загалу. Метою цієї статті є розгляд лише двох рукописів автора – щоденника „Літературні стрічі” та спогадів „Портрет м'ятежника” – на прикладі функціонування в них нарративу біографії Миколи Хвильового.

Іван Дніпровський (справжнє ім'я Іван Данилович Шевченко; 1895–1934) не був репресованим, адже помер від тривалої хвороби напередодні початку масових арештів (власне, Миколу Куліша було затримано саме тоді, коли той ішов на похорон друга у Харкові). Дніпровський належав до помітних фігур літературного процесу – працював редактором Державного видавництва України (ДВУ) й журналу „Червоний шлях”, був активістом „Гарту”, далі – одним із організаторів ВАПЛІТЕ й „Пролітфронту”, членом Українського товариства кінорежисерів, літераторів та сценаристів (Кореліс), художньої ради „Березоля”. Його п'єси „Любов і дим” (1925) та „Яблуневий полон” (1926) ставили на сценах багатьох українських театрів, виходили друком віршові й прозові твори⁴. Разом із іншими

³ W. Szulakiewicz, *Ego-dokumenty i ich znaczenie w badaniach naukowych* [w:] „Przegląd Badań Edukacyjnych”, nr 16, 2013, s. 68.

⁴ Твори письменника перевидалися лише одного разу у виданні: I. Dniprovskiy, *Jablunevyi polon: vybrani tvory*, Dnipro, Kyiv, 1985. До видання з передмовою Михайла Наєнка ввійшли ранні вірші Івана Дніпровського, дві драми та

письменниками Дніпровський та його родина мешкали в легендарному харківському будинку „Слово” і тісно спілкувалися з багатьма „слов’янами”.

На жаль, сьогодні Івана Дніпровського знають значно менше за його сучасників, тоді як його постать могла би стати унікальною для історії української літератури першої половини ХХ століття з огляду бодай на одну обставину: завдяки дружині, мовознавиці й перекладачці Марії Пилинській, було збережено весь архів письменника⁵. Частково опубліковані епістолярій і рукописи (зокрема спогади) містять цікавий і важливий матеріал про літературне життя 1920-х – початку 1930-х.

Особливий інтерес для дослідників становлять два тексти з архіву Івана Дніпровського. Перший, досі не опублікований, зберігається у фондах Центрального державного архіву літератури та мистецтва України (далі ЦДАМЛМУ) і має назву „Літературні стрічі” та підзаголовок „пам’ятка для мемуарів”⁶. Перша частина документу охоплює події від новорічної ночі 1930–31 рр. до 15 квітня 1931 року, далі записи обриваються і відновлюються 22 травня 1933 року – після самогубства Миколи Хвильового. „Літературні стрічі”, на відміну від багатьох інших мемуарних текстів Дніпровського, мають цілісний характер.

Так само завершену смислову єдність становлять тексти, що містяться у двох зошитах Івана Дніпровського з фондів

оповідання (деякі з текстів доречніше класифікувати як повісті) „Долина угрів”, „Анабазис”, „Яхта «Софія»”, „Анатема”, „Одпливають мережані баржі...”.

⁵ Архів зберігається частинами в Харківському літературному музеї, Херсонському обласному краєзнавчому музеї та Центральному державному архіві літератури і мистецтва України. Така широка географія зумовлюється тим, що вдова Івана Дніпровського Марія Пилинська ще за життя частково розпорядилася спадком покійного чоловіка, передавши певну кількість архівних матеріалів на батьківщину письменника до Херсона, а також до Києва. Після смерті Пилинської завдяки її сину від другого шлюбу Анатолію Бугаєвському решта архіву та речей Дніпровського потрапили до Харківського літературного музею.

⁶ I. Dniprovskiy, *Literaturni strichi. 1931 (Pamiatka dla memuariv)*, CDAMLMU, f. 144, op. 2, spr. 27.

Херсонського обласного краєзнавчого музею⁷. Записи першого розпочаті у вересні 1930 і первісно мали назву „Академія безсмертних”. Вочевидь замислені як серія портретів письменників-сучасників, де ключову роль мав відігравати лідер покоління Розстріляного Відродження Микола Хвильовий. Пізніше, під враженням самогубства Хвильового, ці мемуари перетворилися на спогади про найближчого друга. Відтак у другому зошиті маємо план-конспект більшого твору в 5 частинах, що має заголовок „Микола Хвильовий (чорнові нотатки) до мемуара. II – V. Липень-серпень 1933. Харків. Душа м'ятежника”⁸.

Повтори, дублювання й водночас доповнення, уточнення фактів чи прізвищ можна знайти не лише в текстах із двох зошитів, але й у „Літературних стрічах” (другий зошит і друга частина „Стріч...” якийсь час писалися паралельно – у травні-липні 1933 року). Матеріал, із яким працює автор, є для нього травматичним. 8 листопада 1933 року невиліковно хворий Дніпровський, жити якому залишалося рік, завершує цикл про м'ятежника коментарем: „Роблю ці нотатки під свіжим вражінням смерти Хвильового. Можливо, що деякі моменти згодом, коли рани загояться, будуть кореговані, деякі інакше освітлені. Записую – для пам'яті і майбутньої, строго відповідальної розробки”⁹.

⁷ Частина першого зошита „Микола Хвильовий. Портрет м'ятежника” із передмовою „Літературні портрети Івана Дніпровського” Наталі Кузякіної була опублікована в третьому числі журналу „Сучасність” за 1992 рік. Повністю тексти двох зошитів опубліковані в: *Kolektsiia Ivana Dniprovskoho u fondach Khersonskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu*, упор. Martynova N. H., Marushchak O. O.; statti Holoborodka Ya. Yu., Kuziakinoi N. B.; *Kataloh kolektsii Ivana Dniprovskoho u fondach Khersonskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu*, avtor-upor. N. H. Martynova, Ailant, Kherson 2020.

⁸ Цикл нарисів, присвячених Миколі Хвильовому, має таку остаточну структуру: I. Портрет м'ятежника. II. Душа м'ятежника. III. Конфлікт. IV. Гофманові ночі. V. Порив і обрив. Далі ми називатимемо його відповідно до заголовку зошита „Микола Хвильовий”, уживаючи також визначення „документальна повість”, адже єдність форми та змісту дають для цього всі підстави.

⁹ *Kolektsiia Ivana Dniprovskoho u fondach Khersonskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu...*, s. 54.

Поза сумнівом, саме постать Хвильового є центральною для аналізованих текстів, так само як у житті він був особою, довкола якої зосереджувався мистецький рух і особисте життя інших фігурантів мемуарів. У „Портреті м'ятежника” Дніпровському добре вдається передати нервозну вдачу свого героя, його бунтівний („м'ятежний”) характер, відірваність від побуту, благородство, що межує з безсрібництвом („Бо Хвильовий як має гроші, то тільки дві секунди, перед віконечком каси ДВУ–ДВО”¹⁰); запальну рішучість у відстоюванні не власного добробуту, але ідей; захопленість полюванням і собаками („Хвильовий без памфлетів. Хвильовий без попелястих гамаш, Х[вильовий] без собаки, Х[вильовий] без собачих розмов, це нонсенс, заперечення часу, особи, це сама – reduction ad absurdum. ...Він собачий поет, художник, собачий меценат, агітатор, собачий піп, апостол, месія. Він сам – собака”¹¹).

Іван Дніпровський послідовно рухається етапами біографії Миколи Хвильового. У плані майбутнього твору першими пунктами йдуть його поява в Харкові на початку 1920-х „в ореолі учасника громадянської війни”, перебування в колі газети „Вісті ВУЦВК” та Спілки пролетарських письменників „Гарт”, складні взаємини з лідером „Гарту” Василем Елланом-Блакитним („це було дві матки в одному вулику”¹²). Молодь захоплювалася Хвильовим, і він упевнено ставав „вождем” покоління, тож конфлікт із Блакитним, на думку Дніпровського, був неминучим. Бажаючи в царині творчості більшого, ніж „усюдисущий Всеобуч” (тут: синонім примітивності, учнівства), Хвильовий створює літературну групу „Урбіно”, відходячи від „Гарту”, що „став кайданами поступу”, і навіть беручи „найактивнішу участь у його ліквідації”. Після смерті Блакитного шалений Роланд¹³ остаточно перебирає роль керманіча: „Народження

¹⁰ Ibid., s. 9.

¹¹ Ibid., s. 50.

¹² Ibid.

¹³ На окреме дослідження заслугоує дискурс уживань імен-прізвищ-по батькові у приватному спілкуванні письменників. Серед найбільш уживаних:

Вапліте – Хвильовий. Ренесанс Вапліте – Хвильовий. Розклад Вапліте – Хвильовий. «Літярмарок» – наш друг. Його барвіста молодість – од нашого друга. Пролітфронта народження – він. Розквіт його – він. Знищення – він. Об'єднання з ВУСППом – він на чолі цього руху¹⁴.

Очевидно, що становлення Хвильового як лідера літературного життя та найбільший підйом його громадської діяльності припадають на період літературної дискусії 1925–28 рр. У циклі памфлетів „Камо грядеши” (1925), „Думки проти течії” (1925), „Апологети писаризму” (1926), ненадрукованій праці „Україна чи Малоросія?” (1926) Хвильовий озвучує ідеї дерусифікації, дистанціювання української культури від російської, потребу високого мистецького рівня літературних творів, орієнтацію на психологічну Європу. Відійшовши від „Гарту”, Хвильовий із одностудійцями створює мистецьку групу „Урбіно” (1924), а пізніше (1925) – ВАПЛІТЕ (Вільну академію пролетарської літератури). Від початку літературної дискусії його критика спрямовується на представників спілки селянських письменників „Плуг”, очолюваної Сергієм Пилипенком. За націоналізм критикують Хвильового та наркома освіти УСРР Олександра Шумського, якого невдовзі знімуть із посади¹⁵.

У грудні 1926 року в газеті „Вісті ВУЦВК” опубліковано заяву Хвильового, Олеса Досвітнього й Михайла Ялового, які визнавали свої „ухили від партійної лінії” та каюлися в ідеологічних і політичних помилках. У січні 1927 року неформального лідера (офіційно президентом організації був Микола Куліш) виключають із ВАПЛІТЕ, коли він перебуває за кордоном. Це каяття

Роланд, Дон Квізадо, Григорович – Микола Хвильовий; Кляус, Гурович чи Гур'євич – Микола Куліш; Жан – Іван Дніпровський, Михайлович – Остап Вишня.

¹⁴ *Kolektsiia Ivana Dniprovskoho ...*, op. cit., s. 28.

¹⁵ Більше у: *Poluvannia na „Valdshnepa”*. *Rozsekrechenyi Mykola Khvyliovyi*, упр. Yu. Sharoval, V. Panchenko, Tempora, Kyiv 2009. У цьому виданні опубліковано справу-формуляр Миколи Хвильового, за яким велося стеження органів ДПУ.

дало можливість виграти час, однак у глобальному сенсі доля Хвильового була вирішена, як і перспектива розвитку української культури в умовах комуністичного режиму.

Власне, у мемуарах Дніпровського головний пафос зумовлено бажанням показати свого великого друга жертвою фатальних обставин. У розділі „Конфлікт” названо головні причини психологічної кризи Хвильового: нова економічна політика (НЕП), яка багатьом пролетарським письменникам бачилася спробою реваншу контрреволюційних сил; згубний для творчої особистості побут і нещасливе родинне життя, а головне – „зрада” ідеалів революції тими, хто здобув владу в СРСР.

У розділі „Конфлікт” є певні подробиці щодо роману „Вальдшнепи” (перша частина була опублікована 1927 року в 5-му числі журналу „ВАПЛІТЕ”) та загалом ситуації Хвильового 1927 року. Друга частина роману „Вальдшнепи” виходить друком у 6 номері „ВАПЛІТЕ” (коли автор іще не повернувся з-за кордону) – і весь наклад негайно було конфісковано. Про ліквідацію рукопису Хвильовий пише в покайному листі до редакції газети „Комуніст” на початку 1928 року, а Дніпровський згадує ще й про знищення чорнової редакції, яку дружина Хвильового Юлія Уманцева таки довезла до кордону, „та перед очима митниці убоялась і – вже сама зліквідувала злощасний рукопис”¹⁶.

Після самоліквідації ВАПЛІТЕ у січні 1928 і річного періоду існування журналу „Літературний ярмарок” м’ятежний ватажок постав перед необхідністю рятувати своє оточення, яке лишалися „позагруповим”, що після приходу до влади Йосипа Сталіна та його політики в царині культури стало небезпечним. Так виникає нове літоб’єднання – Пролетарський літературний фронт, створене у квітні 1930-го Миколою Хвильовим, авторами „Літературного ярмарку” та частиною „молодняківців”. Пролітфронт від початку зайняв лояльну щодо влади позицію, декларуючи необхідність ідейності творів, відповідність марксистській ідеології, відкриття молодих робітничих талантів

¹⁶ *Kolektsiia Ivana Dniprovskoho ...*, op. cit., s. 32.

і боротьби з буржуазними та націоналістичними ухилами, у тому числі й „хвильовізмом”. Ця ідеологічна вивіреність означала фактичний відступ від попередньої естетичної платформи, що включала боротьбу з „масовізмом”, орієнтацію на психологічну Європу, культивування модерного типу письма. Проте зміна вектору вже не могла врятувати Хвильового та його соратників.

Одне слово, мовляв Катон Старший, „Картагена мусить бути зруйнована” – ПРОЛІТФРОНТ мусить бути зліквідований, – змальовує обставини доби Г. Костюк. – Загальна похмура ситуація початку 30-их років владно цього вимагала. Це відчули і зрозуміли при <...> розмові в ЦК М. Хвильовий, М. Куліш і О. Досвітній. Протиставитись цьому вони вже не бачили змоги. 19 січня 1931 року було скликано загальну нараду членів ПРОЛІТФРОНТУ, на якій було „ухвалено” самоліквідуватись і вступити у ВУСПП¹⁷.

У першій частині „Літературних стріч”, що створювалася 1931 року, тема ліквідації Пролітфронту зринає постійно – переважно в режимі гіркої іронії чи самосарказму. Так, 9 січня Остап Вишня блазнює, розповідаючи про найближчі перспективи: „До ВУСППу його приймають, але «з визнанням своїх помилок». Хоче він написати заяву: – Визнаю всі свої помилки минулі і майбутні, навіть помилки своєї баби Килини, що в Лебедині пекла бублики. З тов[ариським] привітом і т. д. ...Надалі писатиму так як Кириленко і Микитенко...”¹⁸.

¹⁷ Н. Kostiuk, *Mykola Khvyliovyi. Zhyttia, doba, tvorchist* [v:] M. Khvyliovyi, *Tvory: v 5 t.*, t. 1, Slovo, Smoloskyp, Niu-York 1984, s. 86. ВУСПП – Всеукраїнська спілка пролетарських письменників, літературна організація, заснована в Харкові на Всеукраїнському з’їзді пролетарських письменників 1927 року. ВУСПП утворилася із членів літературної організації „Гарт”, що не ввійшли після її розпаду до ВАПЛІТЕ, а також із членів організацій „Плуг”, „Жовтень” і пролетарського письменницького молодняка (керівник Іван Кулик; члени: Іван Микитенко, Володимир Сосюра, Микола Терещенко, Леонід Первомайський, Наталя Забіла, Іван Ле та інші). ВУСПП представляла позицію комуністичної партії в літературі та боролася з націоналістичними й буржуазними ухилами.

¹⁸ І. Dniprovskiy, *Literaturni strichi...*, ark. 9 zv.

Саме ж фінальне засідання Пролітфронту 19 січня 1931 року змальовано в „Літературних стрічах” майже в драматургічному ключі:

Голова О. Досвітній.

Потім Аркадій.

Секретар Гордій...¹⁹

Очевидно, мій милий сусід точно запише тези, думки, та хто запише репліки з місць, хто опише настрої? Не знаю.

Хвильовий – точний. Трошки суворо-трагічний, і вождь і не вождь, але комунар безумовно. Тричі промови.

О. Вишня наперекір своїй гумористичній вдачі, мабуть, під впливом загальним, ударився в інтелігентське каяття і богошукання (хоча по дорозі був зовсім веселий).

Кляус – перейшов усі стадії настрою. Був печальний, саркастичний, а кончив проповіддю і пророцтвами²⁰.

Відомою є промова Миколи Хвильового 24 лютого 1931 року на перших консолідованих зборах ВУСППу з Пролітфронтом і „Новою генерацією”²¹, де він з усім запалом самовикриття вказує, що „ВУСПП, зародившись в боротьбі з ухильниками”, весь час ішов „у ногу з партією, а значить – з часом, а значить – і з життям”, тоді як „ПРОЛІТФРОНТ, принаймні його керівна верхівка й частина основних кадрів, тільки намагалася це зробити й у всякому разі від життя відставала й часто не попадала йому в такт”. Діяльність ВАПЛІТЕ, „Літературного ярмарку” та Пролітфронту Хвильовий називає тепер відступом від ідеологічно правильних засад „Гарту”, тож злиття з ВУСППом для „старих гартованців” є поверненням до „своєї справжньої літературної вітчизни, яку вони покинули 1924 року”. Знову і знову наголошуючи, що „лише вуспівська лінія була і єсть

¹⁹ Згадані українські письменники Олесь Досвітній, Аркадій Любченко та Гордій Коцюба.

²⁰ І. Dniprovskiy, *Literaturni strichi...*, op. cit., ark. 19.

²¹ Опублікована у: М. Khvyliovyi, *Tvory: v 5 t.*, Slovo, Smoloskyp, Niu-York 1984, t. 4, s. 609–615.

справжньою генеральною лінією пролетарської літератури”, Хвильовий наполягає на тому, щоб за короткий термін поза ВУСППом не залишилося жодного з колишніх пролітфронтівців, думаючи, що цим урятує їхні життя.

Цікавим є запис Івана Дніпровського в „Літературних стрічках” за цей день (24 лютого). Вочевидь іще до початку зборів тривало обговорення порядку денного. Хвильовий надиктував Остапові Вишні тези виступу („Роланд порадив, і П[авло] виступає на перших загальних консолідованих зборах ВУСППа з промовою”²²), головну думку якого висловлено тут просто і ясно: „...Партія керує всім літ[ературним] рухом...”²³. Очевидно, що решту „побоювань” доповідач додає лише аби заспокоїти власну совість („щоб внутрішні вожді-старателі не почали всіх стригти під йожик – щоб було вільне змагання за стиль, за художні прийоми і т. д.”²⁴). Загалом же „історичне засідання ВУСПП’а” Дніпровський характеризує амбівалентно: з одного боку, „промови – щирі, теплі і щирі...”, з іншого – усвідомлення того, що відбулося насправді, – „ліквідація письменства на базі суцільної вусппізації...”²⁵.

Сам Хвильовий у цей час майже не мав творчого натхнення, адже писати, не озираючись на оцінку влади, більше не міг. У період існування Пролітфронту письменник не опублікував жодного художнього твору, а в 1931–33 рр. створив лише цикли „шахтарських” та „селянських” нарисів на кон’юнктуру „виробничу” тему („Майбутні шахтарі”, „Останній день”, „Про любов”, „Щасливий секретар” та інші). Як пише Григорій Костюк про цей період життя письменника, „...наближалось щось гірше ніж героїчне терпіння. Це був уже шлях на Голготу. Не знаю, чи М. Хвильовий у час ліквідації ПРОЛІТФРОНТУ ясно усвідомлював уже, куди котиться його особиста зоря. Аде доля його

²² I. Dniprovskiy, *Literaturni strichi...*, op. cit., ark. 9.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid, s. 43.

²⁵ Ibid.

одномумців, доля більших і менших талантів, що їх об'єднував ПРОЛІТФРОНТ, його доглибинно хвилювала”²⁶.

Велике й гнітюче враження на Миколу Хвильового справив Голодомор 1932–33 рр., що став наслідком політики колективізації. „Голод! Про нього привозили вісті товариші, що їздили по колгоспні матеріяли, по пташине і заяче м'ясо. Він, голод той, був далекий і йому не йняли віри. Але він крокував на города. Він вкотився в улиці столиці. Він підкотився під самі двері кабінетів нашого буппра²⁷ і закалатав у них сухими дитячими ручками”²⁸, – пише Дніпровський. У спогадах Івана Сенченка маємо свідчення, що „акції по колективізації країни своїми масштабами повинні були захопити” Хвильового. „Прийшов час знести з обличчя землі тисячолітні копиці мужицького гною. І Хвильовий начебто ожив”, однак пізніше, усвідомивши, якими методами здійснюється колективізація, він розчарувався, „... немовби спинився над безоднею. І вже більше не їздив. До цієї теми не повертався”²⁹. З „Його таємниці” Аркадія Любченка знаємо, як Хвильовий у такій поїзді на села Лохвицького району Полтавської області навесні 1933 року відкрито говорив про те, що голод – „явище свідомо організоване. Голод і розруха – хитрий маневр, щоб одним заходом упоратися з дуже небезпечною українською проблемою”³⁰. Тоді ж у розмовах із Любченком він згадує про страх смерті і водночас про ті випадки, коли „актом смерті можеш зробити для свого народу щось більше, ніж присутності в житті”³¹.

²⁶ Н. Kostiuk, *Mykola Khvyliovyi...*, op. cit., s. 86.

²⁷ Буппром („будинком примусових робіт”) називали будинок „Слово” самі його мешканці, немов натякаючи на становище письменників у тоталітарній державі.

²⁸ *Kolektsiia Ivana Dniprovskoho...*, op. cit., s. 35.

²⁹ I. Yu. Senchenko, *Notatky pro literaturne zhyttia 20–40-ch rokiv* [v:] I. Yu. Senchenko, *Opovidannia. Povisti. Spohady*, upor. i prym. M. M. Hnatiuk, vstup. st. i red. V. S. Briukhovetskyi, Naukova dumka, Kyiv 1990, s. 67.

³⁰ A. Liubchenko, *Yoho taiemnytsia* [v:] A. Liubchenko, *Vybrani tvory*, Smoloskyp, Kyiv 1999, s. 432.

³¹ *Ibid.*, s. 438.

Суїцидальні пориви супроводжували Хвильового віддавна й мали, окрім усього іншого, фізіологічну природу (про те, що його головним захворюванням є „гостра неврастенія”, Роланд писав до Миколи Зерова з Бердянська влітку 1924³²). У листі до цього ж адресата 1924 року він зізнається: „Словом, достовірщина, патологія, але застрелитися я ніяк не можу. Два рази ходив у поле, але обидва рази повернувся живим і невредимим: очевидно, боягуз я великий, нікчема”³³. Є інформація про цей задум і в донесеннях інформаторів, що зберігаються у справі-формулярі ГПУ. Думки про суїцид або реальні самогубства пов’язані і з багатьма персонажами письменника (редактор Карк, Хлоня та Анарх із „Санаторійної зони”, Дмитрій Карамазов у „Вальдшнепа” та інші). Літературознавець Григорій Грабович доводить, що ця тема у творчості Хвильового посідає центральне місце: „По суті, суїцид, яким так відзначені художні твори Хвильового, становить базову телеологію символічного самопредставлення..., чи того, що ми найзагальніше можемо називати символічною автобіографією...”³⁴.

Варто визнати рацію й дослідника Ю. Шаповала, який твердить, що Хвильовий розумів неминучість свого арешту, тож вирішив випередити події: „Він знав про закони полювання фактично все. ...«Вальдшнеп»-Хвильовий точно знав: він не дасть себе підстрелити”³⁵. Зрештою, останнім поштовхом до фатального вчинку став арешт Михайла Ялового, про що згадано в передсмертній записці.

Іван Дніпровський особливої ваги надає останній зустрічі з Хвильовим – аж прописує цей епізод двічі (наприкінці першого зошита та в розділі „Порив і обрив” документальної повісті). Узагалі існує кілька варіантів розповіді про останні години життя Хвильового – і відповідно різні версії щодо складу гостей

³² М. Khvyliovyi, *Tvory: u 2 t.*, Dnipro, Kyiv 1990, t. 2, s. 846.

³³ Ibid., s. 853.

³⁴ Н. Hrabovych, *Symvolichna avtobiohrafia u prozi Mykoly Khvyliovoho* [v:] Н. Hrabovych, *Teksty i masky*, Krytyka, Kyiv 2005, s. 255.

³⁵ *Poluvannia na „Valdshnepa”*..., s. 31.

та використаної зброї. Не маємо на меті їх зіставляти, оскільки в текстах Дніпровського, який не став свідком події, про це не йдеться, однак відзначимо, що найнадійнішим джерелом нам видається протокол допиту Юлії Уманцевої, зроблений відразу після самогубства. Саме вона свідчить, що в день 13 травня у них удома були лише Куліш і Досвітній³⁶.

Поза тим, у „Літературних стрічах” і „Миколі Хвильовому” бачимо стислі подробиці про день похорон: приміром, згадки, що поховано Роланда було „в вузькій домовині”, „в сорочці Епіка”³⁷. Увесь час, доки труна з тілом стояла на третьому поверсі будинку „Слово”, Дніпровський „дивився на нього годинами”: „Я перекладав його з столу в труну. Стискав одставлену руку. Вдягав на ноги убогі капчики. Не випускав з рук – ні на крок”³⁸. Фінальний же фрагмент „Пориву й обриву” є майже ідентичним із записом від 23 травня 1933 року у „Стрічах...”³⁹. Це палка інвектива вбивцям і тренос за загиблим другом, який „умирав... тому, що був рожденний воджем” і „як вождь, він був безсилий перебороти обставини”. „Гуллівер серед ліліпутів лежав пригвождений в саме своє безсмертне чоло. Соняшна душа розривалась. Вона кричала з третього поверху «Слова», вона блукала нічними вулицями столиці, із пивнушки до пивнушки, не гоючи рани... Його чистою кров’ю куплено десяток пайків і в пишній колір розцвічено тоги убивць”⁴⁰, – завершує Дніпровський історію життя Миколи Хвильового.

Уже з матеріалу, що стосується лише однієї персоналії (і то проаналізованого частково з огляду на обсяг статті), можна зрозуміти, яким багатим джерелом для дослідника є його-документи Івана Дніпровського. Попри те, що письменник не створив великих епічних творів (хоча, як і більшість сучасників, про

³⁶ Ibid., s. 182–183.

³⁷ *Kolektsiia Ivana Dniprovskoho ...*, op. cit., s. 52.

³⁸ I. Dniprovskiyi, *Literaturni strichi...*, op. cit., ark. 51.

³⁹ Ibid., ark. 52–54; *Kolektsiia Ivana Dniprovskoho ...*, op. cit., s. 51–52.

⁴⁰ I. Dniprovskiyi, *Literaturni strichi...*, op. cit., ark. 54.

це мріяв – доказом тому є величезна кількість незавершених рукописів прози), йому цілком удалася генеральна мета, що її він ставив, беручись до щоденника та спогадів: написати „про самого Григоровича, про Гур'євича, Михайловича, Тичину – так, як про них інший ніхто не напише”⁴¹. В уявних діалогах між собою та майбутніми поколіннями Дніпровський висловлює побоювання: „Які вбогі були вони! – може сказати і скаже далекий нащадок: – І в таку неповторну епоху!” і сам собі відповідає: „Нашадок буде не правий”⁴².

Нині можна з упевненістю сказати, що нащадкам є за що дякувати Іванові Дніпровському: щоденник „Літературні стрічі” і документальна повість „Микола Хвильовий” суттєво збагачують наші уявлення про життя письменників 1920–30-х років та допомагають побачити не шаблонні, а реальні й багатогранні образи творців Червоного Ренесансу. Першочерговим завданням дослідників мусить стати наукове опрацювання та публікація цих безцінних джерел для вивчення вказаного літературного періоду, що без перебільшення став переломним в історії української літератури.

References

- Dniprovskiy I., *Literaturni strichi. 1931 (Pamiatka dla memuariv)*, CDAMLMU, f. 144, op. 2, spr. 27.
- Hrabovych H., *Symvolichna avtobiohrafia u prozi Mykoly Khvyliovoho* [v:] H. Hrabovych, *Teksty i masky*, Krytyka, Kyiv 2005, s. 237–257.
- Kolektsiia Ivana Dniprovskoho u fondach Khersonskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu*, upor. Martynova H. H., Marushchak O. O.; statti Holoborodka Ya. Yu., Kuziakinoi N. B.; *Kataloh kolektsii Ivana Dniprovskoho u fondach Khersonskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu*, avtor-upor. H. H. Martynova, Ailant, Kherson 2020.
- Khvyliovyi M., *Tvory: u 2 t.*, t. 2, Dnipro, Kyiv 1990.
- Khvyliovyi M., *Tvory: v 5 t.*, t. 1, Slovo, Smoloskyp, Niu-York 1984.

⁴¹ Ibid., ark. 51 zv.

⁴² Ibid., ark. 85 zv.

- Khvyliovyi M., *Tvory: v 5 t.*, t. 4, Slovo, Smoloskyp, Niu-York 1984.
- Kostiuk H., *Mykola Khvyliovyi. Zhyttia, doba, tvorchist* [v:] M. Khvyliovyi, *Tvory: v 5 t.*, t. 1, Slovo, Smoloskyp, Niu-York 1984, s. 15–108.
- Liubchenko A., *Yoho taiemnytsia* [v:] A. Liubchenko, *Vybrani tvory*, Smoloskyp, Kyiv 1999, s. 415–442.
- Poluvania na „Valdshnepa”*. *Rozsekrechenyi Mykola Khvyliovyi*, upor. Yu. Shapoval, V. Panchenko, Tempora, Kyiv 2009.
- Senchenko I. Yu., *Notatky pro literaturne zhyttia 20–40-ch rokiv* [v:] I. Yu. Senchenko, *Opovidannia. Povisti. Spohady*, upor. i prym. M. M. Hnatiuk, vstup. st. i red. V. S. Briukhovetskyi, Naukova dumka, Kyiv 1990, s. 540–580.
- Szulakiewicz W., *Ego-dokumenty i ich znaczenie w badaniach naukowych* [w:] „Przegląd Badań Edukacyjnych”, nr 16, 2013, ss. 65–84.

V. Ego-dokumenty w dobie wojny i sztucznej inteligencji

Marta Zambrzycka

University of Warsaw, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2123-8531>

Ciało chore i dysfunkcyjne w ukraińskiej prozie lat dziewięćdziesiątych. Na przykładzie powieści Oksany Zabuzhko *Badania terenowe nad ukraińskim seksem* oraz powieści *Wozzeck* Jurija Izdryka¹

The Sick and Dysfunctional Body in Ukrainian Prose of the 1990s. On the Example of Oksana Zabuzhko's Novel *Field Studies on Ukrainian Sex* and Yuriy Izdryk's novel *Wozzeck*

Abstract

The subject of the article are images of diseases and psychophysical dysfunctions treated as a metaphor of the condition of post-Soviet societies, on the example of the Ukrainian prose of the middle generation of writers (born in the early 1960s, debuting at the turn of the 1980s and 1990s). In the text I will analyze two novels: *Field Studies on Ukrainian Sex* by Oksana Zabuzhko, published in 1996, and the novel *Wozzeck* by Yuriy Izdryk from 1997. Both books have been translated into Polish and gained some popularity among Polish readers; they are also important examples of Ukrainian postmodernism.

Keywords: Oksana Zabuzhko, Yuriy Izdryk, sick, dysfunctional body, Ukrainian prose, the 1990s.

Tematem artykułu są obrazy chorób oraz dysfunkcji psychofizycznych, potraktowanych jako metafora kondycji społeczeństw obszaru

¹ Artykuł powstał na bazie mojej książki *Narracje maladyczne w ukraińskiej literaturze popularnej*, Warszawa 2022, wykorzystuję w nim obszernie fragmenty książki.

poradzieckiego, na przykładzie ukraińskiej prozy średniego pokolenia pisarzy (urodzonych na początku lat sześćdziesiątych, debiutujących na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych). W tekście przeanalizuję dwa wybrane utwory napisane w latach dziewięćdziesiątych. Będą to: powieść Oksany Zabuzko *Badania terenowe nad ukraińskim seksem*, wydana w 1996 roku i powieść *Wozzeck* Jurija Izdryka z 1997 roku. Oba utwory zostały przetłumaczone na język polski i są dobrze znane polskiemu czytelnikowi, dziś już można określić je swego rodzaju „klasyką” ukraińskiej prozy okresu niepodległości i bez wątplenia jednymi z najwybitniejszych przykładów ukraińskiego postmodernizmu. Wybór tych właśnie powieści został podyktowany faktem, że obie opierają się na podobnym chwycie narracyjnym, łączącym dyskurs cielesny z politycznym i historycznym. Autorzy, w sposób zupełnie nieznaną wcześniejszej ukraińskiej prozie, konfrontowali czytelnika z zagadnieniami cielesności w jej wymiarze intymnym i chorobowym.

Ciało i choroba w ukraińskiej prozie

Maciej Kałuża, odwołując się do najślynniejszego bodajże tekstu Susan Sontag *Choroba jako metafora*, stwierdza, że w kontekście społecznym obraz choroby wykracza daleko poza sferę somatyczną i przenosi swoje „piętno” na negatywnie postrzegane zjawiska społeczne, szczególnie te, które dotyczą relacji między społeczeństwem a jednostką². Konstatacja ta okazuje się aktualna w przypadku prozy niepodległej Ukrainy, zarówno tej pisanej przez autorów urodzonych w latach sześćdziesiątych i debiutujących na początku okresu niepodległości, jak i przez twórców kolejnych pokoleń, tworzących dzisiejszą ukraińską mapę literacką.

² M. Kałuża, *Choroba jako metafora w kontekście wykluczenia. Wariacje na temat metaforyzacji choroby w eseistyce Susan Sontag i Dżumie Alberta Camusa* [w:] *Wykluczenia*, red. Joanna Hańderek, Natalia Kućma, *Perspektywy ponowoczesności* tom III, Kraków 2017, s. 231.

Choroba i dysfunkcja to jedno z zagadnień ściśle powiązanych z pojawieniem się dyskursu ciała w prozie i w poezji³ naszych sąsiadów. Tematyka ta daje o sobie znać już w okresie transformacji, a zaczyna dominować w latach dziewięćdziesiątych, wraz z rozwojem ukraińskiego postmodernizmu⁴. Pisarka i eseistka Oksana Zabuzko zauważa, że refleksja nad ciałem to jeden z tematów eksplorowanych po przełomie światopoglądowym wynikłym, między innymi, na skutek szoku poczynobylskiego⁵. Przełomowe znaczenie katastrofy czarnobylskiej dla ukraińskiej literatury zostało przeanalizowane przez ukraińską literaturoznawczynię Tamarę Hundorową w jej licznych pracach⁶. Skracając znacznie wywód tej badaczki, można stwierdzić, że „postrzega [ona] rok 1986 jako moment narodzin na Ukrainie nowej postmodernistycznej świadomości i literatury”⁷, która krytycznej refleksji poddaje konstrukty ideologiczne totalitaryzmu. Ukraińska literaturoznawczyni uważa, że szok wywołany wybuchem elektrowni jądrowej w Czarnobylu zaowocował wzrostem świadomości społecznej, a w kulturze przyspieszył pojawienie się

³ Patrz choćby: H. Żukowska, *Tilesnist u postkolonialnomu dyskursi ukraińskiej literatury (na materialii poezii Bu-Ba-Bu)* [w:] *Wielkie tematy w literaturach słowiańskich*, „Slavica Wratislaviensia” CLIII, Wrocław 2011, s. 613–620.

⁴ O tematyce związanej z ciałem w ukraińskiej prozie postmodernistycznej patrz m.in.: I. Betko, *Yak tilo slovom stado: mifolohiia tilesnosti v ukraińskii postmodernii prozi* [w:] *Wielkie tematy w literaturach słowiańskich*, „Slavica Wratislaviensia” CLIII, Wrocław 2011, s. 643–653.

⁵ *Ukraiński palimpsest. Oksana Zabuzko w rozmowie z Izą Chruślińską*, Wrocław 2013, s. 358.

⁶ T. Hundorova, *Pisliachornobylska biblioteka. Ukrainyskyi literaturnyi postmodernizm*, Kyiv 2013; T. Hundorova, *Post-Chornobyl: transgresii katastrofizmu i suchasna ukraińska kultura* [v:] *Ukraiński transgresii XX–XXI st. Zvilnyty maibutnie vid mynuloho? Zvilnyty mynule vid maibutnoho?*, red. Agneshka Matusiak, Vroslav–Lviv 2012, s. 190–211; T. Hundorova, *Postkolonialnyi roman heneratsiinoi travmy ta postkolonialne chytannia na skhodi Yevropy* [v:] *Postkolonializm, heneratsii, kultura*, red. Ahneshka Matusiak, Tamara Hundorova, Kyiv 2014, s. 26–45.

⁷ Iwona Boruszkowska, *Mapowanie apokalipsy – pustka i ślad czarnobylskiej zony w narracjach poczynobylskich* [w:] *Po Czarnobylu. Miejsce katastrofy w dyskursie współczesnej humanistyki*, red. Iwona Boruszkowska, Katarzyna Glinianowicz, Aleksandra Grzemska, Paweł Krupa, Kraków 2017, s. 83.

nowych tendencji i tematyki, która w okresie dominacji socrealistycznego kanonu pozostawała objęta cenzurą. Do takich, nieobecnych wcześniej, tematów zaliczają się między innymi interesujące mnie zagadnienia cielesności i związanych z nią dysfunkcji.

Hundorowa upatruje źródeł ukraińskiej literatury najnowszej, określanej przez nią jako postmodernistyczna, w doświadczeniu sytuacji postkatastroficznej, przy czym owa katastrofa oznaczać miała nie tylko Czarnobyl i jego skutki, lecz również dziesięciolecia funkcjonowania w warunkach totalitaryzmu. Hundorowa łączy ten typ doświadczenia egzystencjalnego z postapokaliptycznymi intuicjami zachodniego postmodernizmu i uważa je za kluczowe dla narodzin nowej świadomości oraz nowej ukraińskiej literatury⁸. W książce *Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодернізм*, wydanej po raz pierwszy w 2005 roku i uzupełnionej w 2013, badaczka wprowadza termin „postczarnobylskiej biblioteki”, który oznacza wielość tekstów literackich i pozaliterackich powstałych na fali szoku poczarnobylskiego i ściśle związanych z procesami gwałtownych zmian politycznych w obszarze poradzieckim. Teksty te mogą bezpośrednio lub symbolicznie odnosić się do skutków katastrofy czarnobylskiej⁹.

Czarnobyl szybko zaczął funkcjonować w ukraińskiej świadomości jako uniwersalna metafora wykraczająca daleko poza dziedzinę ekologii i obejmująca kontekst kulturowy i polityczny¹⁰. Hundorowa określa katastrofę elektrowni momentem przełomowym, „który przyspieszył przebudowę i rozsadził sowiecki system”¹¹, podkreśla też

⁸ „Ми живемо в післячорнобильській ситуації, майже в після-апокаліптичному часі, і цей час виявився в Україні періодом народження не лише нової держави, але й нової постмодерної свідомости і нової української літератури.” T. Hundorova, *Pisliachornobylska biblioteka...*, s. 10.

⁹ M. Mościszko, *Jurij Izdryk i fenomen stanisławowski – postmoderniści czy „spostmodernizowana” awangarda?* [w:] „Slavia Orientalis” LXV, 4/2016, s. 722.

¹⁰ M. Zambrzycka, P. Olechowska, *Świat po katastrofie. Motywy postczarnobylskie w powieści Oczamirja Ołeksandra Irwańca i w dramacie Na początku i na końcu czasów Pawła Arje* [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, 7/2019, s. 121–137

¹¹ T. Hundorowa, *Czarnobyl, nuklearna apokalipsa i postmodernizm* [w:] „Teksty Drugie” 6 (150)/2014, s. 252,

najważniejszą cechą dyskursu czarnobylskiego (pod którym rozumie wspomniany konglomerat różnorodnych tekstów kultury) czyli fakt, że „pozostaje dyskursem postkatastroficznym i posttraumatycznym, jest nie tylko środkiem komentowania współczesności i realnych wypadków, ale formuje nowe sposoby myślenia. [...] Cała kultura ukraińska po Czarnobylu tak czy inaczej znajduje się w nowej sytuacji epistemologicznej – potraumie”¹².

Autorzy debiutujący na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych, będący już dziś „klasykami” ukraińskiej niepodległej prozy łączą obraz dysfunkcyjnej cielesności z refleksją nad kondycją doświadczonego traumą społeczeństwa. Po dziesięcioleciach dominacji obrazu socrealistycznego zdrowego, użytecznego i odindywidualizowanego ciała ukraińska proza zaczyna ukazywać sferę somatyczną jako obszar cierpienia i zmagających tożsamościowych.

Właśnie ów socrealistyczny kanon przedstawiania ciała wydaje się podstawowym adwersarzem, bez którego trudno zrozumieć ukraińską prozę lat dziewięćdziesiątych, a nawet wczesnych dwutysięcznych. W opozycji do niego autorzy zwracają się ku obrazowaniu cielesności w wymiarze intymnym, fizjologicznym, seksualnym, maładycznym, patologicznym. Wiadomo, że socjalistyczna „biowładza” wyeliminowała ze sfery widzialności ciało chore, ułomne, słabe czy dysfunkcyjne, klasyfikując je jako nieużyteczne. Idea cielesności w sztuce i literaturze socrealizmu miała na celu totalną władzę państwa nad wszelkimi sferami życia człowieka, czyniąc z tego, co prywatne przestrzeń kontroli. Ciało socrealistyczne było więc wyłącznie „publiczne”, wyzute z prywatności, a indywidualny podmiot, „ja” stojące za tym ciałem pozostawało nieobecne. Łączenie dyskursu somatycznego z polityczno-społecznym prowadziło też w warunkach ideologii totalitarnej do utożsamienia choroby z wrogiem, który zagraża ustanowionemu ładowi i dlatego musi zostać bezwzględnie wyeliminowany.

Zwrot ku tematyce maładycznej, eksploracja obrazów fizycznego cierpienia, psychicznych i somatycznych dysfunkcji, jakie obserwujemy

¹² Ibidem, s. 253.

w prozie lat dziewięćdziesiątych (a przynajmniej w wielu jej przykładach)¹³, stanowi w tym kontekście próbę zmierzenia się z doświadczeniem traumatycznym, lecz jednocześnie kryje w sobie paradoks, gdyż to właśnie w obolałym, słabym, dezintegrowanym i chorym ciele jednostka (narrator, bohater) odnajduje przestrzeń indywidualizmu. Choroba zamyka, izoluje od świata, lecz jednocześnie staje się rodzajem twierdzy, do której opresyjna rzeczywistość zewnętrzna nie ma dostępu. Widać to szczególnie wyraźnie na przykładzie powieści Jurija Izdryka. Dysfunkcyjne, cierpiące ciało jest również „miejszem” autorefleksji i obszarem poszukiwań tożsamościowych, co widać w prozie Oksany Zabuzko¹⁴.

Czym więc jest choroba w prozie ukraińskich pisarzy średniego pokolenia? Odpowiedzią na dominującą przez dziesięciolecia wizję człowieka podporządkowanego opresyjnej ideologii? Metaforą stanu, w jakim znajduje się poradzieckie społeczeństwo? Stygmatem nieuleczalnej traumy? Czy może – nie wykluczając wymienionych odpowiedzi – punktem wyjścia dla autorefleksji i nowej identyfikacji tożsamościowej, którą za Iwoną Boruszkowską można by określić mianem „defektywnej”. Autorka pisze: „Kontekstualizacja choroby powoduje mniej lub bardziej świadomą reintegrację tożsamości w nową całość podmiotowości defektywnej. [...] Ten dynamiczny proces łączy się z odkrywaniem nowych kontekstów egzystencji, zmian w stosunku do wnętrza i zewnątrz, a choroba staje się nowym elementem tożsamości”¹⁵. Doświadczenie i uświadomienie choroby wytwarza więc, zdaniem cytowanej autorki wiedzę, może

¹³ Poza prozą Oksany Zabuzko i Jurija Izdryka, którego twórczość cała przesiąknięta jest motywami chorobowymi (patrz przede wszystkim: *Подвійний Леон. Історія хвороби*, 2000), tematyka malady, dotycząca przede wszystkim dezintegracji umysłowej, chorób psychicznych i choroby alkoholowej, pojawia się w twórczości Stepana Prociuka (*Інфекція*, 2000), Jurija Gudzia (*Не-ми*, 1998) czy Jurija Andruchowycza (*Рекреація*, 1992, *Moskoviada*, 1993).

¹⁴ P. Olechowska, *Kobieta – emocje, refleksje, świadomość. Narracja procesu. Specyfika dyskursu feministycznego we współczesnej literaturze ukraińskiej* [w:] *Kobieta we współczesnej kulturze ukraińskiej*, red. Katarzyna Jakubowska-Krawczyk, Warszawa 2013, s. 72.

¹⁵ I. Boruszkowska. *Defekty. Literackie aut/pato/grafie – szkice*, Kraków 2016, s. 17.

być istotnym czynnikiem rozwojowym. Boruszkowska podkreśla też, że „choroba jest jednym z najbardziej ludzkich doświadczeń, przeżywanym jednostkowo [...] włączonym na trwałe do ludzkiej egzystencji”¹⁶. I choć nie da się zaprzeczyć, że w dominującym dyskursie współczesnej kultury wartościuje się ją negatywnie, być może właśnie owa jednostkowość, zwrot ku subiektywnemu, indywidualnemu przeżywaniu stanów chorobowych decyduje o popularności wątków maladycznych w prozie tworzonej w pierwszym dziesięcioleciu ukraińskiej niepodległości. Choroba jest wszak tym rodzajem doświadczenia, które przynależy do sfery osobistej, a zarazem, poprzez swój społeczny i kulturowy wymiar może być odbierana jako metafora o wymowie ponadindywidualnej.

Oksana Zabuzko – ciało i dziedzictwo zależności

Refleksję nad obrazami choroby w ukraińskiej literaturze zaczęła od wydanej w 1996 roku powieści Oksany Zabuzko *Badania terenowe nad ukraińskim seksem*. Powieść wywołała swego czasu liczne dyskusje, gdyż autorka wkroczyła na teren dotychczas mało eksplorowany, bodajże po raz pierwszy w literaturze ukraińskiej mówiąc w sposób otwarty o kobiecej seksualności w jej fizycznym wymiarze¹⁷. Ołena Czerwonik stwierdza wręcz, że Oksana Zabuzko „narodziła kobiece ciało dla ukraińskiej literatury. Narodziła w sensie niemalże dosłownym. Zabuzko wypchnęła z siebie z krwią i bólem kobiecą cielesność, która dotychczas nie istniała w naszej

¹⁶ P. Olechowska, op. cit., s. 74.

¹⁷ Jak trafnie pisze Albert Nowacki: „Konserwatyści [...] zarzucali Zabuzko zbezczeszczenie tradycyjnego obrazu kobiety funkcjonującego w kulturze ukraińskiej, deprawowanie młodzieży przez niewłaściwe wskazywanie miejsca płci w społeczeństwie, pogwałcenie kanonów moralności narodowej.” A. Nowacki, *Oswoić nową rzeczywistość. Kierunki poszukiwań współczesnej literatury ukraińskiej* [w:] *Ukraiński transgresji XX–XXI st. Zvilnyty maibutnie vid mynuloho? Zvilnyty mynule vid maibutnoho? Kultura – Istorii – Polityka*, red. Agnieszka Matusiak, Wrocław 2012, s. 234.

literaturze”¹⁸. Paulina Olechowska podkreśla, że Oksana Zabuzko stworzyła w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych nowy język, którym jej bohaterki wyrażają siebie i za pomocą którego uświadamiają sobie własną cielesność, indywidualność, tożsamość. Język ten służy do wyrażenia: „relacji kobiety z samą sobą, [...] uświadomienia i budowania w sobie poczucia własnej wartości, [...] zmiany stereotypowych przekonań na swój temat”¹⁹. Zdaniem zaś Iryny Betko, charakterystyczną cechą całej prozy Zabuzko jest refleksja nad psychologicznymi aspektami istnienia za pośrednictwem metaforyki ciała²⁰.

We wspomnianej powieści owa metaforyka wyraża się w przełożeniu dramatycznych doświadczeń – zarówno jednostkowych, jak i związanych z historią narodu – na obrazy niedomagań fizycznych, złego samopoczucia i choroby głównej bohaterki. Traumatyczne jest więc w powieści Zabuzko zarówno historyczne doświadczenie społeczno-polityczne, jak i osobista historia intymnego związku. Powieść ukazuje zatem konstytuowanie się posttraumatycznej osobowości, która nie jest zdolna do zdrowych, niezaburzonych relacji miłosnych, a dysfunkcje emocjonalne przekładają się na kondycję fizyczną.

W pierwszych partiach tekstu dowiadujemy się wiele o cielesnych niedomaganiach głównej bohaterki – Oksany, które definiuje ona jako reakcje na wstrząs związany z rozstaniem i wspomnieniami o nieudanym, przysparzającym bólu związku z mężczyzną – ukraińskim malarzem Mykołą. Narratorka/bohaterka (będąca pisarką, ukraińską intelektualistką, patriotką zaangażowaną w szerzenie wiedzy o Ukrainie) prowadzi bezustanny monolog, którego znaczne partie dotyczą procesów chorobowych zachodzących w jej ciele: „Wykończyłaś się, «złoćciutka» [...] trzeci miesiąc nie ustaje drżenie mięśni rano, kiedy się budzisz [...] pierwsze co czujesz to przyśpieszone bicie serca, którego niczym nie da się uspokoić; [...] i te straszne ataki suchych

¹⁸ O. Chervonyk, *Lehitymizovane zhinoche tilo* [w:] KORYDOR <http://www.korydor.in.ua/ua/opinions/zabuzhko-pislia-tretioho-dzvinka-vhid-zaboronijetsia.html>.
Tłum. Marta Zambrzycka.

¹⁹ P. Olechowska, op. cit., s. 74.

²⁰ I. Betko, op.cit., s. 644.

wymiotów, które napadały cię nocą”²¹. Zakończoną już, lecz wciąż żywą w pamięci relację miłosną określa mianem wspólnej duchowej i cielesnej choroby²². Partnerzy – zarówno narratorka/bohaterka jak i jej ukochany – nie potrafili uwolnić się od poczucia niższości, kompleksów i lęków, które sprawiły, że ich wspólne życie stanowiło przede wszystkim bezustanną walkę i wzajemne zadawanie sobie ran. Również swój stan po rozstaniu definiuje narratorka jako chorobowy nie tylko w wymiarze psychicznym, lecz również fizycznym. Szczegółowo wylicza niedomagania i boleści:

„jestem ciężko chora, w moim zaszczutym, wygłodniałym, a jeśli nie bawić się w eufemizmy, to jeszcze po prostu zgwałconym ciele trzeci miesiąc nie cichną drobne wewnętrzne dreszcze, szczególnie koszarne – do mdłości! – w dole brzucha, gdzie nieustannie czuję dławiące, agresywne pulsowanie. [...] przemilczę już nabrzmiałe jak u nastolatki różowe pryszcze, którymi rozkwita twarz i ramiona [...]”²³.

W tych pierwszych partiach tekstu bohaterka jednoznacznie wskazuje, że przyczyną jej złego samopoczucia jest destrukcyjna relacja z mężczyzną, na którą – co ciekawe – jej ciało reagowało od samego początku alarmującymi symptomami chorobowymi. Ciało jest tu więc postrzegane nie w kategoriach kartezjańskiego dualizmu, przypisującego temu, co korporalne funkcję narzędzia czy wehikułu dla duszy/psychiki²⁴, nie jest jedynie jedną z „rzeczy w przyrodzie”²⁵, lecz raczej zostało przedstawione jako żywa, rozumna i czująca dziedzina osobowości. Ciało „wie”, „rozumie”, „buntuje się”, „ostrzega”. Narratorka stwierdza:

²¹ O. Zabużko, *Badania terenowe nad ukraińskim seksem*, tłum. Katarzyna Kotyńska, Warszawa 2003, s. 12/13.

²² Ibidem, s. 24.

²³ Ibidem, s.47.

²⁴ S. Czerniak, *Odwołania do ludzkiej cielesności w antropologii filozoficznej XX wieku. Próba syntetycznego komentarza* [w:] *Ucieleśnienia. Ciało w zwierciadle współczesnej humanistyki*, red. Anna Wiczorkiewicz, Joanna Bator, Warszawa 2007, s.19/20.

²⁵ K. Gurczyńska-Sady, *Człowiek jako słowo i ciało. W poszukiwaniu nowej koncepcji podmiotu*, Kraków 2013, s. 118.

„to było ładne ciało, zdrowe, mądre i pełne radości życia, i trzeba mu oddać sprawiedliwość, diablo długo się trzymało, tylko przy tym facecie zbuntowało się od razu, ale krzyknęłam na nie ostro, a ono stawiało opór, skamlało jakimiś chronicznymi przeziębieniami, opuchniętymi gruczołami i opryszczkami, „spadek odporności”, mówili lekarze [...] zbyt długo gwałciłam swoje ciało, musi mieć do mnie pretensje”²⁶.

Ciało jest tu – w myśl współczesnej filozofii – przestrzenią powstawania świadomości²⁷, zaś konstrukcja postaci odpowiada wprowadzonej przez Merleau-Ponty’ego idei „podmiotu ucieleśnionego”²⁸.

Stopniowo, w toku opowieści (a raczej swobodnego strumienia świadomości, bo w tej konwencji napisany jest utwór), indywidualna historia Oksany nabiera szerszego wymiaru, który zahacza o kondycję uogólnionej kobiety-Ukrainki. Narracja z osobistej przechodzi w socjologiczno-historyczną. Odwołując się do spuścizny stuleci politycznej opresji, a także do układu sił patriarchalnego społeczeństwa bohaterka stwierdza, że jej krew „zaprawiona jest zależnością”²⁹, by dalej zapytać: „[...] po kiego diabła było przychodzić na świat jako kobieta (w dodatku na Ukrainie!) – z tą kurewską zależnością, wmontowaną w ciało jak bomba z opóźnionym zapłonem, z tą niesamodzielnością, [...]”³⁰. Widać więc, że swoista dysfunkcja, zaburzenie wpisane jest głęboko w ciało i objawia się nie tylko w życiowych wyborach lecz też na poziomie somatycznym. Oksana-bohaterka określa samą siebie ironicznym mianem nieszczęsnej seksualnej ofiary idei narodowej³¹, co można rozumieć w kontekście tradycyjnego, usankcjonowanego przez literaturę wizerunku kobiety, który w ukraińskiej kulturze stanowił połączenie wartości rodzinnych

²⁶ O. Zabużko, op.cit., s. 51/52.

²⁷ Z. Libera, *Antropologia ciała* [w:] *Doświadczone, opisywane, symboliczne. Ciało w dyskursach kulturowych*, red. Katarzyna Łęcka-Bąk, Magdalena Sztandra, Opole 2008, s. 16.

²⁸ M. Merleau-Ponty, *Fenomenologia percepcji*, tłum. M. Kowalska, J. Migasiński, Warszawa 2001, s. 175.

²⁹ O. Zabużko, op. cit., s. 25.

³⁰ Ibidem, s.21.

³¹ Ibidem, s.146.

i narodowych, przedkładając idee patriotyczne nad indywidualne potrzeby czy pragnienia kobiety, i zdecydowanie abstrahował od somatycznego wymiaru jej istnienia³².

Granice refleksji nad indywidualnym ciałem ulegają rozszerzeniu, choroba staje się metaforą kondycji nie tylko kobiety-jednostki, lecz również kobiety-przedstawicielki narodu (czy może raczej przestrzeni geopolitycznej), a także całego społeczeństwa posttotalitarnego, gdyż nie tylko główna bohaterka, lecz także jej partner to osoby naznaczone „syndromem posttraumatycznym”. Okazuje się, że kompleksy i poczucie niższości, które niszczyły miłosną relację bohaterów, nie były jedynie ich jednostkowymi właściwościami, lecz również efektem doświadczeń charakterystycznych dla obszaru radzieckiego i poradzieckiego. Zgodnie ze słowami Tamary Hundorowej – pisarka ukazuje dramat miłosny w kategoriach kolonialnej traumy, która dotyka kolejne pokolenia narodu³³.

Bohaterka wspomina, że już jako dziecko i bardzo młoda dziewczyna nie wytrzymała atmosfery życia w państwie totalitarnym. Opresja społeczna odbijała się na jej zdrowiu i psychice, zarażonej strachem: „strach był przekazywany w spadku – obawiać się należało wszystkich obcych (każdy, kto się tobą interesował, był w rzeczywistości nasłany przez KGB, żeby wywąchać, o czym rozmawia się u was w domu)”³⁴. Jako piętnastolatka wpadła w depresję, cierpiała na chroniczne bóle i długotrwałe stany podgorączkowe: „skarżyłaś się na jakieś tajemnicze bóle żołądka, tato padał z nóg, ciągnąc cię po lekarzach, którzy niczego nie znajdowali, całymi dniami przewracałaś się w łóżku i histerycznie płakałaś z byle powodu. [...] jakieś głupie tabletki, wieczne trzydzieści siedem i dwa”³⁵. Ostatecznie narratorka/

³² Patrz m. in.: V. Aheieva, *Zhinochyi prostir. Feministychnyi dyskurs ukrainskoho modernizmu*, Kyiv 2008, s. 9.; Lidia Stefanowska, *Paradoksy ukraińskiego feminizmu przełomu XIX i XX w [w:] Kobieta we współczesnej kulturze ukraińskiej*, red. Katarzyna Jakubowska-Krawczyk, Warszawa 2013, s. 11–20.

³³ T. Hundorova, *Pisliachornobylska biblioteka. Ukrainskyi literaturnyi postmodernizm*, Kyiv 2013, s. 209.

³⁴ O. Zabużko, op. cit, s.181.

³⁵ Ibidem, s.184/194.

bohaterka konstatuje, że dziedzictwo, które przypadło w udziale jej oraz jej narodowi, to „spuścizna GUŁAGu” która jeszcze przez dziesięciolecia – znów odwołując się do metaforyki somatycznej – będzie wykształcana i wykrwawiana: „ileż lat [...] będzie w nas trwała ta spuścizna, i jak to z siebie wykrwawić, wykształcić”³⁶.

Kontynuując metaforę korporalną, narratorka zwraca uwagę na drastyczne zmiany, jakie zaszły jej tragicznie doświadczonym narodzie. Opisuując dawne zdjęcia ukraińskich rodzin, boleje przede wszystkim nad ich fizycznym wyniszczeniem w czasach totalitaryzmu radzieckiego, podkreśla również piękno i dorodność fizyczną, które dawniej cechowały Ukraińców, a obecnie, zdaniem narratorki, zanikły niemal zupełnie:

„Kiedyś i to nie tak znowu dawno, raptem ze trzy pokolenia wstecz [...] uwierzcie mi, byliśmy inni; żeby to udowodnić wystarczy wyświetlić na ekranie [...] choćby kilka kadrów – ówczesne [...] fotografie wiejskich rodzin: w środku ojciec i matka [...] za nimi cały las postaci – chłopcy jak dęby, jeden w drugiego, jak malowani [...] bycze karki rozpierają zapięte kołnierze. [...] oni potem ginęli pod Kutami, pod Brodami i wszędzie indziej, ci, z których miała powstać nasza elita [...] co się z nimi wszystkimi stało, umarli z głodu w trzydziestym trzecim? Zginęli w obozach, w więzieniach śledczych NKWD, czy po prostu stracili zdrowie w kolchozach? Cholerny świat, byliśmy pięknym narodem [...] silnym i dorodnym. [...] W niewoli naród się degeneruje”³⁷.

Oksana Zabużko wielokrotnie w wywiadach i eseistyce definiowała kondycję swojego narodu jako postkolonialną naznaczoną traumą zależności, lęku³⁸. Dziedzictwo przeszłości odbija się w jej opinii równie silnie w sferze psychicznej co na poziomie ciała. Oddzielenie tych dwóch nie jest możliwe, gdyż stanowią one nierozzerwalną całość: zarówno wygląd ciała, jak język jego gestów, postawa, sposób chodzenia, mówienia i patrzenia świadczą o tym, że bohaterowie powieści Zabużko żyją obciążeni tragicznym dziedzictwem. Opisuując wygląd znajomego, współczesnego jej, a więc „powojennego”

³⁶ Ibidem, s. 87

³⁷ Ibidem, s. 114/115

³⁸ *Ukraiński palimpsest*, op.cit., s. 357.

kijowianina, bohaterka *Badań terenowych* zwraca uwagę na jego kruchość, mizериę cielesną oraz brak godności w postawie. To ciało, „o szczupłych jak u kobiety, wysoko uniesionych ramionach, które w nieuchwytny sposób z profilu nadawały mu wygląd garbusa”³⁹, nie wzbudza szacunku, lecz raczej wywołuje politowanie. Wątle, niemęskie, przytłoczone bezustannym poczuciem lęku i gorszości stanowi obraz degeneracji całego narodu i stoi w rażącej sprzeczności z podkreślanym w poprzednim cytacie pięknie i bujności ciał przodków, oglądanych na starych fotografiach.

Defekty psychiczne (poczucie niskiej wartości, lęk, nieumiejętność nawiązania głębokiej relacji miłosnej itp.) wyrażają się w prozie Zabużko na poziomie somatycznym w obrazach niedomagania, choroby, rozedrgania, a także fizycznej mizerii, niepewności w zachowaniach, gestach, manierze mówienia i chodzenia. Autorka w sposób bezpośredni łączy obrazy dysfunkcyjnej (w tym również chorej) cielesności z politycznym i społecznym dziedzictwem opresji, jednoznacznie określa Ukraińców jako naród z syndromem postkolonialnym i poszukuje jego śladów w ciałach swoich pierwszo i drugoplanowych bohaterów. Chora i dysfunkcyjna cielesność stanowi w prozie tej autorki metaforę „choroby społeczeństwa postkolonialnego”. Jednocześnie niedomagające, cierpiące i chore ciało jest w prozie Zabużko przestrzenią intymną i „obszarem” autorefleksji. To właśnie sfera somatyczna stanowi punkt, w którym rodzi się wiedza. Jest to wiedza odnosząca się zarówno do ponadjednostkowej kondycji postkolonialnego społeczeństwa, jak też ta bardziej elementarna, dotycząca własnych, jednostkowych praw i potrzeb. Proza Zabużko jest bowiem również odkrywaniem kobiecej seksualności i intymności.

Jurij Izdryk – ciało pokawałkowane

Autorem, w twórczości którego motywy małądyczne są szczególnie wyeksponowane, jest Jurij Izdryk. Chorobliwe stany emocjonalne

³⁹ O. Zabużko, op.cit, s. 115.

i cielesne stanowią motyw przewodni utworów: *Wyspa KRK* (1994), *Wozzeck* (1996–1997), *Podwójny Leon. Historia choroby* (2000). Ukraińska literaturoznawczyni Roksana Charczuk pisze, że wszystkie powieści Izdryka to historie choroby i jednocześnie historie miłości. Twórczość tego autora można traktować jako rodzaj autoterapii, nie należy jej jednak sprowadzać wyłącznie do tego wymiaru⁴⁰. Tamara Hundorowa określa prozę Izdryka jako poczarnobyłską i postapokaliptyczną, wykazującą ogromną nieufność do możliwości języka. Oparta na logice i racjonalizmie mowa nie jest w stanie przekazać kondycji, w jakiej znajduje się opisany przez autora podmiot, stąd dominacja gier słownych, zerwanie z ciągiem logicznym i przyczynowo-skutkowym, fragmentaryzacja wątków, a nawet zdań i słów⁴¹.

W wydanej w 1997 roku powieści *Wozzeck* kreuje autor swoisty antyportret antybohatera, jednostki całkowicie zdeintegrowanej, o władniętej cielesnym i duchowym cierpieniem. Jednostki, która przebywa – według słów Tamary Hundorowej – na granicy psychicznej normy i choroby⁴². *Wozzeck* to przede wszystkim utwór intertekstualny, o czym świadczy już sam tytuł i wybór bohatera, postaci znanej w tradycji literackiej i muzycznej. Jak pisze Marko Pawłyszyn, bohater Izdryka, to już czwarty znany odbiorcom *Wozzeck*. Pierwszym był Johann Christian Woyzeck – postać realna, stracona za zabójstwo kochanki w Lipsku, w roku 1824. Drugi jest bohaterem niedokończonego dramatu Georga Büchnera *Woyzeck* z 1836 r., przedstawiającego losy młodego żołnierza, którego nieustanne poniżenia i krzywdy, doprowadzają do szaleństwa i zbrodni⁴³. Kolejny, trzeci to bohater opery Alana Berga *Wozzeck*, którego premiera miała miejsce w 1925 roku. Bohater (czy raczej antybohater) czwartego *Wozzecka* ma pewne cechy wspólne z poprzednikami – motyw nieszczęśliwej miłości, zbrodni czy choroby umysłowej.

⁴⁰ R. Kharchuk, *Suchasna ukraińska proza. Postmoderny period*, Kyiv 2008, s. 156.

⁴¹ T. Hundorova, op.cit., s. 191.

⁴² Ibidem, s. 185.

⁴³ Więcej o tekście, genezie jego powstania i autorze patrz choćby: M. Ganczar, *Aspekty: medyczne i rewolucyjne w dramacie Woyzeck Georga Büchnera* [w:] *Literatura piękna i medycyna*, Kraków 2015, s. 121–141.

Wozzeck Izdryka to postać oderwana od jakiegokolwiek kontekstu społecznego, pozbawiona pamięci ponadjednostkowej, przebywająca w całkowitej izolacji, to „bohater naznaczony chorobą”, którego „wyróżnia [...] choroba psychiczna [...]”⁴⁴. Jak zauważa Iwona Boruszkowska, cielesność i związane z nią dylematy stanowią rdzeń tego utworu, „a świadomość cielesnego wymiaru bytu jest tam bardzo wyraźna”⁴⁵. Jest to cielesność osobliwa, pozbawiona wyraźnych granic, „rozrastająca się” zarówno na zewnątrz (refleksja bohatera nad granicą między ciałem a rzeczywistością pozacielesną), jak i „zapadająca” w głąb (długie podróże wyobraźni po meandrach wnętrzości). Hałyna Kosarjewa wpisuje obraz ciała Wozzecka w kontekst postmodernistycznych koncepcji płynnej cielesności i „ciała bez organów”, tej ostatniej znanej z prac Guattariego i Deleuze’a. Badaczka podkreśla, że cielesność (i osobowość w ogóle) podlega w tekście bezustannej transformacji, metamorfozom, rozkawałkowaniu, upłynnieniu. Bohater wypowiada się w trzech osobach jednocześnie („ja”, „ty”, „ten”)⁴⁶, poszukuje w cielesności odpowiedzi na pytanie o podstawowe koordynaty własnej osobowości, która rozpada się i dezintegruje.

Rzeczywiście, sposób, w jaki Izdryk konceptualizuje ciało swojego bohatera, nasuwa skojarzenia z refleksją Deleuze’a, w której „ciało jest [...] tylko [...] niezbyt wyraźnym polem w rzeczywistym układzie sił, wypadkową ich ruchu”⁴⁷. Integralność i funkcje ciała, a także tożsamość bohatera tracą w powieści Izdryka swoją oczywistość, rozpadają się, czyniąc przedmiotem tekstu „ciało schizola, uczestniczącego

⁴⁴ I. Boruszkowska, *Płynna Cielesność. Ciało męskiego podmiotu w prozie Jurij Izdryka* [w:] *Wielkie tematy w literaturach słowiańskich*, „Slavica Wratislaviensia” CLIII, Wrocław 2011, s. 657.

⁴⁵ Ibidem, s. 656.

⁴⁶ H. Kosarieva, *Votstsek Yu. Izdryka yak literaturnyi i virtualnyi tekst kriz pryzmu postmodernistskoi tilesnosti* [v:] „Naukovi pratsi. Filolohiia. Literaturoznavstvo”, no 247, Mykolaiv 2015, s. 120–125. Dostęp: <http://litstudies.chdu.edu.ua/issue/view/4388>

⁴⁷ W. Mackiewicz, *Koncepcja maszynizmu Gillesa Deleuze’a* [w:] „Rozprawy Naukowe” Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, nr 48 Wrocław 2015, s. 80.

czynnie w wewnętrznej walce toczonej z samym sobą, za cenę katonii”⁴⁸. Dramatyczna walka wewnętrzna bohatera, rozkładającego na elementy swoje obolałe, cierpiące ciało i poszukującego w jego organach istoty własnego „ja”, a jednocześnie całkowita izolacja od świata, katatoniczne „zamknięcie” na rzeczywistość zewnętrzną sprawiają, że przytoczony cytat z *Tysiąc plateau* jest adekwatnym podsumowaniem kondycji bohatera tej jednej z najważniejszych ukraińskich powieści pierwszego dziesięciolecia niepodległości.

Opisy fizycznego cierpienia, którego Wozzeck doświadcza właściwie bez przerwy, są w utworze niezwykle długie i drobiazgowe. Ograniczę się do przytoczenia kilku cytatów, będą one dość obszerne, aby podkreślić wagę, jaką autor nadaje motywom bólu:

„Ból powrócił w nocy. [...] Znowu trzeba będzie cierpieć aż do rana. [...] Najlepiej było leżeć w bezruchu, ale bezruch także stawał się nie do zniesienia, a do tego wiedział, że wcześniej czy później trzeba będzie wstać za małą potrzebą. [...] Wypełznął więc z łóżka, starając się nie podnosić głowy i tak, zgięty w pół, ruszył do ubikacji. Zamiast zwykłych czterech teraz musiał zrobić osiem kroków. Każdy z nich wyzwał nową falę bólu”⁴⁹.

I dalej: „Uświadomił sobie, że klęczy z głową opartą o muszlę klozetową. [...] Ból zastępował mu w tej chwili cały świat. Cały świat był bólem”⁵⁰. Chroniczny ból intensyfikuje świadomość istnienia własnego ciała, sprawia, że refleksja bohatera ogranicza się do poziomu somatycznego, oddaje się on mianowicie analizie i klasyfikacji rodzajów doznawanego cierpienia, wyszczególnia typy bólu i opisuje je detalicznie, hierarchizując od najsłabszego do najbardziej bezlitosnego:

„Znał wiele postaci bólu, ale tylko trzy z nich podlegały klasyfikacji. [...]. Pierwszy koncentrował się w okolicach łuków brwiowych. Był to ból o, można rzecz, charakterze lokalnym – zajmował zaledwie centymetr sześcienny mózgu – co sprawiało, że był tym bardziej dotkliwy: zdawało się bowiem, że obolałe

⁴⁸ G. Deleuze, F. Guattari, *Tysiąc plateau*, Warszawa 2015, s. 180.

⁴⁹ J. Izdryk, *Wozzeck*, tłum. Ola Hnatiuk, Lidia Stefanowska, Warszawa 1998, s. 6.

⁵⁰ Ibidem, s. 6/7.

miejsce można uchwycić palcami i wyciągnąć z głowy, jak się wyjmuje drzazgę z opuszka palca. Było to jednak złudzenie. Choć ból tkwił niezbyt głęboko, gdzieś pod samą kością, to czaszka jednak stanowiła dlań niezawodną osłonę”⁵¹.

Wzmózona chorobą świadomość ciała powoduje, że to właśnie ono staje się rdzeniem, źródłem i miejscem poszukiwania tożsamości. Cytowana już Iwona Boruszkowska zauważa, że „bohater rozpaczliwie poszukuje własnego ja, rozkładając swoje ciało, defragmentując je do najmniejszych części”⁵². Rzeczywiście, dezintegracja psychiczna Wozzecka objawia również w sposobie, w jaki postrzega on własne ciało, dzieląc je na fragmenty i wsłuchując w pracę obolałych organów wewnętrznych. Bohater to jednostka pozbawiona poczucia integralności, szukająca „siebie” w meandrach jelit, żył, połączeń nerwowych, zwojów mózgu: „Poszukując ja we wnętrzu własnej czaszki [...] z nadzieją ogarniałeś spojrzeniem cały mózg”⁵³. Jednak, w tych badanych po kolei fragmentach ciała niemożliwe jest znalezienie jakiegokolwiek namiastki osobowości, jakiejś fundamentalnej podstawy własnego „ja”, które pozwoliłoby na budowanie obrazu samego siebie. Wozzeck natrafia jedynie na pustkę:

„w korę, w głęb i w dół, w przeróżnych miejscach pobierałeś próbki delikatnego gruntu, analizowałeś je coraz bardziej starannie, precyzyjnie i doskonale; już nie mogłeś obejść się bez soczewek i mikroskopów; oto na pierwszym planie pojawiły się neurony, synapsy, askony i dendryty. [...] lecz wysiłki te były daremne, bo po pokonaniu ostatniej przeszkody natrafiłeś w końcu na jedno wielkie niepodzielne i nie istniejące Nic”⁵⁴.

Ostatecznie bohater dokonuje redukcji samego siebie, stwierdzając: „zarzuciwszy daremne poszukiwania ja oraz opisane wyżej wyprawy do wnętrza, zwykłeś ograniczać ja do powierzchni własnego ciała. [...]”⁵⁵.

⁵¹ Ibidem, s. 7.

⁵² I. Boruszkowska, *Płynna Cieleśność*, op. cit., s. 657.

⁵³ J. Izdryk, *Wozzeck*, op.cit., s. 10.

⁵⁴ Ibidem, s. 11.

⁵⁵ Ibidem, s.11/12.

Ta autoredukcja, pozbawienie siebie samego osobowości, ograniczenie swojego istnienia do cierpiącego ciała sprawia jednocześnie, że choroba Wozzecka staje się jedyną treścią jego życia i to treścią paradoksalnie sensowną, nadającą egzystencji znaczenie i bardzo ją upraszczającą. Choroba zwalnia ostatecznie od konieczności myślenia, poszukiwania tożsamości, wyboru. Bohater podkreśla, że choroba znosi „parszywy problem samoidentyfikacji, [...]”⁵⁶. Dalej zaś czytamy:

„Choroba [...] dawała Wozzeckowi to, czego nie dawało mu nic oprócz niej: sens. [...] Ból odbierał mu swobodę działania, swobodę ruchu, swobodę wyboru w końcu. Podczas ataków Wozzeck nie panował nad sobą [...], a zatem [...] nie miał również wątpliwości, [...] takie życie było nadwyzczaj proste”⁵⁷.

Dlatego bohater określa je jako prawdziwe, gdyż życie jako takie jest – według jego opinii, „czymś absolutnie nie do zniesienia”⁵⁸.

W przeciwieństwie do Oksany Zabużko, Jurij Izdryk nie rozważa przyczyn rozpadu psychofizycznego swego bohatera, nie formułuje diagnoz, nie wskazuje na traumatyczne dziedzictwo, leżące u źródeł jego tragicznej kondycji. A jednak – jak pisze Iwona Boruszkowska: „bierność, niezdolność do czynu i płynna tożsamość [bohaterów Izdryka M.Z] naznaczone są przemocą faktyczną i kulturową nieistniejącego już imperium”⁵⁹. Opresyjna przeszłość znajduje kontynuację w zdegenerowanej terażniejszości. A cielesny i mentalny rozpad jest rozpaczliwym buntem, gdyż: „dopiero cielesna dezintegracja gwarantuje ucieczkę od wielopoziomowej kontroli społecznej”⁶⁰. Powieść Izdryka koresponduje z postmodernistycznym rozumieniem ciała i tożsamości jako kategorii „płynnych”, jednocześnie, odpowiadając specyfice ukraińskiego postmodernizmu, stanowi

⁵⁶ Ibidem, s. 15.

⁵⁷ Ibidem, s. 14.

⁵⁸ Ibidem, s. 16.

⁵⁹ I. Boruszkowska, *Płynna Cieleśność*. Op.cit., s. 661.

⁶⁰ Ze wstępu do książki *Corpus delicti, rozkoszne ciało. Szkice nie tylko z socjologii ciała*, red. Ewa Banaszak, Paweł Czajkowski, Warszawa 2010, s. 7.

cios skierowany w konstrukty ideologiczne totalitaryzmu w wydaniu radzieckim⁶¹.

Proponowany przez autora portret chorego antybohatera stanowi rodzaj dekonstrukcji zarówno socrealistycznego kanonu i zakodowanych w nim treści, zgodnie z którymi choroba była: „symptodem [...] czegoś, co należy w sposób kategoryczny i przykładowy ukarać”⁶², jak i modelu bohatera-patrioty, działacza o sprawę narodową, utrwalonego w tradycji ukraińskiego romantyzmu i pozytywizmu. Ciała chore w czasach realizmu socjalistycznego były jednoznacznie eliminowane ze sfery widzialności, zdrowie fizyczne i psychiczne stanowiło bowiem synonim szczęścia i dobrobytu społeczeństwa radzieckiego⁶³. Zarówno „ciało socrealistyczne”, jak i „ciało narodnickie”, było też wyłącznie „ciałem publicznym”, wypełniającym przypisaną mu rolę i misję społeczną. Somatyczna sfera życia stanowiła, jednym słowem, „wcielenie” określonego mitu: narodowego, politycznego, społecznego, ideologicznego. Ciało i osobowość Wozzecka stanowią drastyczne zaprzeczenie tej tradycji, wykreowana przez Izdryka postać nie nadaje się do życia społecznego, zaprzecza ideałom zdrowia, zaangażowania „użyteczności” dla jakiegokolwiek sprawy, ale jest też rozpaczliwym wołaniem o wytyczne dla nowej autoidentyfikacji, pozostawionym bez odpowiedzi pytaniem o źródła własnej tożsamości i drogi do jej odkrywania.

Wozzeck jest tekstem intelektualnym, a jego analiza może przebiegać na wielu płaszczyznach⁶⁴. Ciekawe są strategie narracyjne i inter-

⁶¹ O specyfice ukraińskiego postmodernizmu, o problemach z definicją i cechami ukraińskiego postmodernizmu patrz między innymi: M. Mościszko, *Jurij Izdryk i fenomen stanisławowski – postmoderniści czy spostmodernizowana awangarda* [w:] „Slavia Orientalis”, Tom LXV, 4/2016, s. 721–731.

⁶² A. Matusiak, *Technologia polityczna (chorego) ciała, czyli zaproszenie na egzekucję człowieka zbuntowanego w Sanatoryjnej zonie Mykoły Chwyłowego* [w:] „Slavia Orientalis” 58 (4)/2009, s. 417–438.

⁶³ Ye. Herman, *Tilo yak khudozhnii ob'iekt v dyskursi kuratorskykh vystavok suchasnoho mystetstva Ukrainy* [v:] „Teoriia mystetstva”, 4/2015, s. 29–33.

⁶⁴ O licznych nawiązaniach do prozy ukraińskiej w powieści Izdryka pisze: N. Kozachuk, *Roman Votstsek Yu. Izdryka: postmoderni chy intelektualnyi?* [v:] „Pytannia literaturoznavstva”, 75/2008, c. 97–102.

tekstualne nawiązania do łączących się z postacią Wozzecka tekstów kultury, nie mniej inspirujące jest poszukiwanie w tekście śladów ponowoczesnych koncepcji cielesności, o których pobieżnie wspominałam wcześniej. W ramach mojego tekstu istotny jest jednak przede wszystkim obraz choroby i związane z nim społeczne i kulturowe konteksty.

Zakończenie

Marko Andrejczyk podkreśla, że choroba fizyczna i psychiczna stanowi motyw przewodni większości utworów ukraińskiego pokolenia pisarzy lat osiemdziesiątych⁶⁵. Dezintegracja psychosomatyczna bohatera, będącego najczęściej wcieleniem postradzieckiego ukraińskiego intelektualisty, jego liczne nałogi, choroby, niezdolność do normalnego funkcjonowania, stanowią – zdaniem autora – reakcję na dominujący do lat dziewięćdziesiątych obraz pomnikowego radzieckiego bohatera literackiego, człowieka w pełni zdrowego i „użytecznego społecznie”. Dla prozy Oksany Zabuzko, Jurija Izdryka, a także wielu innych pisarzy, o których nie wspominałam w tekście, takich jak: Jurij Andruchowycz, Wołodymyr Dibrowa, Kostantyn Moskałecz czy Jurij Gudź, charakterystyczny jest nowy, „posttotalitarny” typ bohatera, dla kondycji którego kluczowy jest aspekt malady.

W prozie nowego tysiąclecia motyw chorego ciała i jego związków z doświadczeniami historycznymi pozostaje aktualny. Przykładem tego może być jedna z najgłośniejszych powieści ostatnich dwóch dekad – *Słodka Darusia* Marii Matios (2003). Tamara Hundorowa podkreśla, że również we współczesnej ukraińskiej prozie, pisanej przez młode pokolenie autorów, debiutujących w latach dwutysięcznych „wyjątkowo aktualny pozostaje symptom chorego ciała, w którym procesy somatyczne i psychiczne bezpośrednio odzwierciedlają anomalia społeczne”⁶⁶. Rzeczywiście w prozie młodszych

⁶⁵ M. Andrejczyk, *Intelektual yak heroji ukraińskoi prozy 90-kih rokiv XX st.*, Lviv 2014, s. 152.

⁶⁶ T. Hundorowa, *Ciało, choroba i kicz: melancholijne sublimacje we współczesnej ukraińskiej prozie młodzieżowej* [w:] *Wielkie tematy w literaturach słowiańskich*.

autorów, takich jak debiutujące na początku nowego tysiąclecia Sofija Andruchowycz, Irena Karpa, Tania Maljarczuk i inni, problematyka maladyzna odgrywa znaczną rolę. Młodzi pisarze i pisarki częściowo kontynuują wątki zapoczątkowane w latach dziewięćdziesiątych, nadając jednocześnie metaforom choroby nowych wymiarów, odpowiadających problemom współczesnego społeczeństwa⁶⁷.

Zarówno Oksana Zabużko, jak i Jurij Izdryk uchodzą dziś za „klasyków” ukraińskiej niepodległej prozy, są autorami rozpoznawalnymi zarówno w Ukrainie, jak i poza jej granicami, szczególnie w Polsce. Dotyczy to zwłaszcza Oksany Zabużko, która za sprawą powieści *Badania terenowe nad ukraińskim seksem* zyskała sławę skandalistki i burzycielki tradycyjnych wartości. O rezonansie, jaki wywołała powieść, oraz o jej znaczeniu dla ukraińskojęzycznego czytelnika świadczy choćby to, że została okrzyknięta „pierwszym ukraińskim bestsellerem”⁶⁸. Chociaż część krytyków odniosła się do tego utworu negatywnie, popularność wśród czytelników może świadczyć nie tylko o zrozumieniu, ale również o swego rodzaju identyfikowaniu się z doświadczeniem opisanym przez autorkę. O podobnej popularności nie można mówić w przypadku Jurja Izdryka. Jego skomplikowana, pozbawiona wątku fabularnego, trudna w odbiorze proza jest zjawiskiem zdecydowanie elitarnym i w związku z tym nie wywołującym szerszego społecznego rezonansu. Warto również zauważyć, że o ile Zabużko, choć kreuje obraz bohaterki-intelektualistki, odwołuje się w swoim tekście do doświadczenia uniwersalnego, gdyż łączącego osobiste, intymne doświadczenia jednostki z dziedzictwem politycznej opresji – co dotyczy w zasadzie niemal każdego przedstawiciela społeczeństw poradzieckich, o tyle Jurij Izdryk kreuje bohatera patologicznego, chorego psychicznie, cechującego się rozbiciem osobowości, a więc

Ciało, „Slavica Wratislaviensia” CLIII, red. A. Matusiak, Wrocław 2011, s. 57.

⁶⁷ T. Hundorova, *Tranzytna kultura*, Kyiv 2013, s. 155.

⁶⁸ A. M. Okara, *Zapysky kyivskoi doktora Faust* [v:] „Ukrainskyi Vybir”, 1997, No. 5–6 (19–20), s. 11–13.

jednostkę, doświadczenie której trudno przenieść w szerszy kontekst relacji społecznych.

References

- Aheieva Vira, *Zhinochyi prostir. Feministychnyi dyskurs ukrainskoho modernizmu*, Kyiv 2008, s. 21.
- Andreichyk Marko, *Intelektual yak heroi ukrainskoi prozy 90-kh rokiv XX st.*, Lviv 2014.
- Betko Iryna, *Yak tilo slovom stado: mifolohiia tilesnosti v ukrainskii postmodernii prozi* [w:] *Wielkie tematy w literaturach słowiańskich*, „Slavica Wratislaviensia” CLIII, Wrocław 2011, s. 643–653.
- Boruszkowska Iwona, *Defekty. Literackie aut/pato/grafie – szkice*, Kraków 2016.
- Boruszkowska Iwona, *Płynna Cieleśność. Ciało męskiego podmiotu w prozie Jurija Izdryka* [w:] *Wielkie tematy w literaturach słowiańskich*, „Slavica Wratislaviensia” CLIII, Wrocław 2011, s. 654–662.
- Boruszkowska Iwona, *Mapowanie apokalipsy – pustka i ślad czarnobylskiej zony w narracjach poczarnobylskich* [w:] *Po Czarnobylu. Miejsce katastrofy w dyskursie współczesnej humanistyki*, red. Iwona Boruszkowska, Katarzyna Glinianowicz, Aleksandra Grzemska, Paweł Krupa, Kraków 2017, s. 80–90.
- Corpus delicti, rozkoszne ciało. Szkice nie tylko z socjologii ciała*, red. Ewa Banaszak, Paweł Czajkowski, Warszawa 2010.
- Czerniak Stanisław, *Odwołania do ludzkiej cieleśności w antropologii filozoficznej XX wieku. Próba syntetycznego komentarza*, [w:] *Ucieleśnienia. Ciało w zwierciadle współczesnej humanistyki*, red. Anna Wieczorkiewicz, Joanna Bator, Warszawa 2007, s. 19–35.
- Chervonyk Olena, *Lehitymizovane zhinoche tilo* [v:] KORYDOR <http://www.korydor.in.ua/ua/opinions/zabuzhko-pislia-tretioho-dzvinka-vhid-zaboronajetsia.html>
- Deleuze Gilles, Guattari Félix, *Tysiąc plateau*, Warszawa 2015.
- Gurczyńska-Sady Katarzyna, *Człowiek jako słowo i ciało. W poszukiwaniu nowej koncepcji podmiotu*, Kraków 2013.
- Herman Yelyzaveta, *Tilo yak khudozhnii obiekt v dyskursi kuratorskykh vystavok suchasnoho mystetstva Ukrainy* [v:] „Teoriia mystetstva”, 4/2015, s. 29–33.
- Hundorowa Tamara, *Ciało, choroba i kicz: melancholijne sublimacje we współczesnej ukraińskiej prozie młodzieżowej* [w:] *Wielkie tematy w literaturach słowiańskich. Ciało*, „Slavica Wratislaviensia” CLIII, red. A. Matusiak, Wrocław 2011, s. 55–71.
- Hundorova Tamara, *Post-Chornobyl: transgresii katastrofizmu i suchasna ukrainska kultura* [v:] *Ukrainski transgresii XX–XXI st. Zvilnyty maibutnie vid mynuloho?*

- Zvilnyty mynule vid maibutnoho?, red. Agneshka Matusiak, Vrotslav-Lviv 2012, s. 190–211.
- Hundorova Tamara, *Tranzytna kultura*, Kyiv 2013.
- Hundorova Tamara, *Pisliachornobylska biblioteka. Ukrainskyi literaturnyi postmodernizm*, Kyiv 2013.
- Hundorova Tamara, *Czarnobyl, nuklearna apokalipsa i postmodernizm* [w:] „Teksty Drugie” 6 (150)/2014, s., 249-263
- Izdryk Jurij, *Wozzeck*, tłum. Ola Hnatiuk, Lidia Stefanowska, Warszawa 1998.
- Kałuża Maciej, *Choroba jako metafora w kontekście wykluczenia. Wariacje na temat metaforyzacji choroby w eseistyce Susan Sontag i Dżumie Alberta Camusa* [w:] *Wykluczenia*, red. Joanna Hańderek, Natalia Kućma, Kraków 2017, s. 231–243.
- Kharchuk Roksana, *Suchasna ukrainska proza. Postmodernyi period*, Kyiv 2008.
- Kosarieva Halyna, *Votstsek Yu. Izdryka yak literaturnyi i virtualnyi tekst kriz pryzmu postmodernistskoi tilesnosti* [v:] „Naukovi pratsi. Filolohiia. Literaturaoznastvo”, Mykolaiv, 247/2015, s.120–125.
- Libera Zbigniew, *Antropologia ciała*, [w:] *Doświadczane, opisywane, symboliczne. Ciało w dyskursach kulturowych*, red. Katarzyna Łęcka-Bąk, Magdalena Sztandra, Opole 2008, s.11–25.
- Mackiewicz Wojciech, *Koncepcja maszynizmu Gillesa Deleuze’a*, [w:] „Rozprawy Naukowe” Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, 48/2015, s 76–86.
- Matusiak Agnieszka, *Technologia polityczna (chorego) ciała, czyli zaproszenie na egzekucję człowieka zbuntowanego w Sanatoryjnej zonie Mykoły Chwyłowego* [w:] „Slavia Orientalis” 58 (4)/2009, 417–438.
- Merleau-Ponty Marcel, *Fenomenologia percepcji*, tłum. Małgorzata Kowalska, Jacek Migasiński, Warszawa 2001.
- Mościszko Mateusz, *Jurij Izdryk i fenomen stanisławowski – postmoderniści czy „spostmodernizowana” awangarda?* [w:] „Slavia Orientalis” LXV, 4/2016, s. 721–731.
- Nowacki Albert, *Oswoić nową rzeczywistość. Kierunki poszukiwań współczesnej literatury ukraińskiej* [w:] *Ukrainski transgresii XX–XXI st. Zvilnyty mynule vid mynuloho? Zvilnyty mynule vid maibutnoho? Kultura – Istorii – Polityka*, red. Agnieszka Matusiak, Wrocław 2012, c. 228–239.
- Okara Andrii M., *Zapysky kyivskoi doktora Fausta*, [v:] „Ukrainskyi Vybir”, 1997, No. 5–6 (19–20), s. 11–13.
- Olechowska Paulina, *Kobieta-emocje, refleksje, świadomość. Narracja procesu. Specyfika dyskursu feministycznego we współczesnej literaturze ukraińskiej*, [w:] *Kobieta we współczesnej kulturze ukraińskiej*, red. Katarzyna Jakubowska-Krawczyk, Warszawa 2013, s. 72–84.
- Ukraiński palimpsest. Oksana Zabużko w rozmowie z Izą Chruślińską*, Wrocław 2013.

Zabużko Oksana, *Badania terenowe nad ukraińskim seksem*, tłum. Katarzyna Kotyńska, Warszawa 2003.

Zambrzycka Marta, *Narracje maladyczne w ukraińskiej literaturze popularnej. Wybrane przykłady*, Warszawa 2022.

Olena Bondareva

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7126-452X>

Неможливість музики війни: трагедія захисників Азовсталі у драмі Інни Гончарової „Трубач”

The Impossibility of War Music: The Tragedy of the Defenders of Azovstal in Inna Goncharova's Drama *The Trumpeter*

Abstract

The article is devoted to Inna Goncharova's play *The Trumpeter*, created immediately after the wounded fighters of the Azov regiment, who held the defence from March 18 to May 20, 2022, in the occupied Ukrainian Mariupol, stopped resisting and surrendered as prisoners. The author created a text designed for one actor for the Kyiv non-governmental theatre MaskamRad. In the centre of her work is a musician from a military band, who got into the war quite by accident. In the play, there is a full-fledged aesthetic development of the closed space of the dungeon of the Azovstal industrial enterprise, where the defenders of Mariupol and civilians are located. However, this space ceases to be safe for people, against whom combat aircraft and powerful artillery are continuously used, so the play has an incessant explosive soundtrack, which the protagonist tries to translate into music to create a Symphony of War: for him as a man of art, who does not know much about geopolitics, it is almost the only way to understand this war and one's place in it. But in truth, it turns out that it is impossible to create a symphony from the destructive reality, from the blood and the suffering of Ukrainians. The common existence of people in the basements of Azovstal activates their communication – it turns out that, having spent so much time together, they know practically nothing about each other. Instead, the impromptu symphonic overture comes from the protagonist's warm memories of his native city of Kyiv, where his interlocutor has never been. It is important that the play shows the Azovians as people of different nationalities, who consider themselves Ukrainians at the level of citizenship, not ethnicity, which refutes the key thesis of Russian propaganda about the Nazis-Azovs. Plays such as *The Trumpeter* must be translated into various languages and staged in various countries of the world, because hundreds

of Azov citizens are still waiting for their release from Russian captivity, and so far no international organization has been allowed to the site of the execution of prisoners from the Azov regiment by the Russians in the Olenivka penal colony. I hope that the play will attract attention outside of Ukraine, and its staging will contribute to international support for the need to liberate these Ukrainian heroes.

Keywords: Inna Goncharova, *The Trumpeter*, war, Mariupol, monodrama, memory, Ukrainian identity.

Сучасна українська драматургія майже блискавично відреагувала на трагедію українського міста Маріуполь, у якому навесні 2022 року росіяни чинили масовий геноцид цивільних містян, завдаючи прицільних артилерійських та ракетних ударів по житлових кварталах, лікарнях, об'єктах, де переховувалася велика кількість людей – переважно жінок та дітей. Серед драматургічних текстів про Маріуполь є документальні драми, створені за свідченнями очевидців подій, яким удалося вирватися з обложеного міста та переїхати або в міста на заході України, або ж узагалі до європейських країн: це насамперед п'єси Андрія Бондаренка „Місто Марії: щоденники облоги” – на основі інтерв'ю з двома сестрами, які евакуювалися на Львівщину; Тетяни Киценко „Все лишилось в Маріуполі” – за матеріалами розмов із маріупольцями-переселенцями на Київщині, Катерини Пенькової „Марафон «російська рулетка»” – достовірна історія української біженки з дітьми, якій ця драматургія допомагала у Варшаві. Багатогодинні записи розмов із акторами Маріупольського драмтеатру, які продовжили театральну справу в Ужгороді, стали основним матеріалом п'єси Олександра Гавроша „Маріупольська драма”. Так само Неда Неждана, працюючи над п'єсою „Закрите небо”, провела у Чернівцях дуже багато розмов із біженцями-маріупольцями, проте створила вже не документальний, а повністю художній текст, у якому конкретний фактографічний матеріал препаровано та узагальнено. Із переосмислення трагедії Маріупольського драмтеатру виростає театральна імпровізація Ігоря та Люби Липовських

„День розбомбленого театру”, із усвідомлення загальної трагедії знищеного Маріуполя як метафори Мертвого Міста – п’єси-параболи Олександра Вітра „Пригадати майбутнє” та Олега Михайлова „Море залишиться”, із розмислів про долю дітей і тварин у цьому знищеному місті – драми Ірини Феофанової „Десять кілометрів” та Крістіни Багаєвої „Нас (не) кинули”.

Частину драматургічних творів про Маріуполь автори створюють як сеанси колективної терапії, що ми бачимо в п’єсах Неди Нежданої „Закрите небо”, Марини Пінчук „Маріуполь #надія_на_світанок”, Олексія Гнатюка „Обличчя кольору війна”. Ще є велика кількість п’єс 2022–2023 рр., у яких трагедію Маріуполя вписано в інші фатальні події повномасштабної російської агресії проти України – ідеться про тексти Олени Астасьєвої „Словник емоцій воєнного часу”, Андрія Бондаренка „Синдром уцілілого”, Наталки Ворожбит „Зелені коридори”, Алекс Вуд „Частини нашого тіла”, Ірини Гарець „Садити яблуні”, „Онкорашка”, Віталія Карабаня „How are you”, Ольги Князевої „Чи зможуть українці говорити з росіянами”, Ольги Мацюпи „Уламки і пазли”, „Цвітіння”, Людмили Тимошенко „Фокус-покус”.

Осібнo з-поміж названих вище текстів стоїть п’єса Інни Гончарової „Трубач”, присвячена подіям всередині підвалів Азовсталі, де в повній безвиході перебувають поранені бійці полку Азов та цивільні містяни, які волею обставин опинилися в підземеллі разом із азовцями. Адже в більшості українських п’єс про трагедію Маріуполя дискурс Азовсталі не отримує належної уваги, за винятком фрагментів „Маріупольської драми” Гавроша, де драматург підсвічує допомогу від бійців батальйону „Азов” містянам, які ховаються у споруді театру, та „Все лишилось в Маріуполі” Киценко, де персонажі згадують про трагедію азовців у колонії № 120 окупованої росіянами Оленівки, містечка у Кальміуському районі Донецької області.

При можливості використання кількісно необмеженої масовки у драмі „Трубач” із підвальної темряви наративним променем вихоплено протагоніста – єдиного вцілілого музиканта з колись великого військового оркестру, тож текст оформлено як

монодраму, хоча в ній також звучать ще як мінімум два повноцінні голоси – це поранений кадровий офіцер Коля та цивільна медична сестра Соловейко, яка вміє співати приємним тембром. Є ще безсловесний воїн з позивним Адвокат, який в аптечці має ліки на всяку потребу, якого на очах у реципієнтів поранено і який вмирає на руках у медсестри.

Видавлюючи людей з підвалів Азовсталі, російські агресори безперервно закидали територію підприємства бомбами, ракетами, снарядами різних калібрів, у тому числі і забороненими різними міжнародними конвенціями, – тому в масовці п'єси багато тяжких поранених, яким намагаються надати допомогу ті, хто ближче, а не ті, хто тямить у медицині. Медсестра Соловейко, написана з медицині Азовсталі Пташки (Катерини Поліщук, яку 2023 р. вдалося повернути з російського полону), не встигає надавати допомогу всім, тому дуже радіє, коли хтось іще бере на себе ініціативу та допомагає іншим вижити.

Вигаданий персонаж із позивним Трубач є активним оповідачем, роль якого писалася для одного актора в київському недержавному театрі „МаскамРад”: він розгортає перед реципієнтами власну сповідь та свою взаємодію з іншими персонажами, з якими він разом перебуває в підвалі Азовсталі напередодні вимушеного підняття на поверхню та здачі в російський полон за наказом українського політичного керівництва. Це історія цивільної творчої людини, яка на війні опинилася зовсім випадково, а відтак має не-героїчну біографію (навчання в консерваторії, підробіток на весіллях, несміливе платонічне кохання, композиторське безгрошів'я, зрештою – конкурсний відбір до військового оркестру) та дивну з погляду інших захисників повсякденну поведінку („вони всі дивляться на мене трохи як на божевільного”¹, – засвідчує протагоніст, а кадровий офіцер Коля опікає його, як малу дитину: „Трубач – ну, що з нього візьмеш!”²).

¹ I. Honcharova, *Trubach. Piesa dlia odnogo Aktora i Truby* [v:] *Nenazvana viina: Antolohiia aktualnoi ukrainskoi dramy*, Svit Znan, Kyiv 2023, s. 418.

² Ibid.

Такого вигаданого персонажа поміщено в реальний хроно-топ – Маріуполь, Азовсталь, травень 2022 р. Місце дії у п'єсі прямо не називається, так само як у ній не фігурує назва Маріуполь, проте контекстуально ми бачимо, що за великим підприємством, у підвалах якого переховуються військові та цивільні українці, вгадується Азовсталь, а датування подій травнем 2022 р. узагалі конкретизує та закріплює топографічну прив'язку, приурочену до наказу всім вийти нагору, який азовці отримали від українського військово-політичного керівництва 16 травня 2022 р. Ми також знаємо, що ті українські військові і цивільні, кому вдалося вижити в осаді, покинули місто 16–22 травня 2022 р.

Те, що протагоніст опиняється в центрі подій війни на певній локації, є для нього, як і для бійців у всіх попередніх війнах, „не так зобов'язанням, як шансом стати частиною чогось більшого, ніж я”³, маркує його приналежність до певної спільноти, яка до початку повномасштабного вторгнення для багатьох людей в Україні, не кажучи вже про те, що поза нею, сприймалася контрверсійно завдяки потужній російській пропаганді, яка демонізувала полк Азов, показуючи їх крайніми екстремістами та ледь не злочинцями. Та й навесні 2022 р. частину власних злочинів у Маріуполі росіяни намагалися через пропаганду перекласти на азовців. Загальне ставлення українців до цих воїнів-захисників суттєво змінилося не лише завдяки їхньому героїчному чину в Маріуполі, але й завдяки медійній грамотності командирів-азовців, які постійно стрімили з підвалів Азовсталі, публічно зверталися до українського командування через власні ютуб-канали, комунікували зі звичайними українцями через свої постійні відеозвернення, добірною англійською апелювали до міжнародної спільноти.

Важливість дискурсу про полк Азов після того, як під гарантії від української влади азовці за її наказом здалися в російський полон, із кожним днем лише зростає на тлі того, скільки воїнів

³ S. Yunger, *Plemia. Pro povernennia z viiny ta nalezhnist do spilnoty*, perекlad z anhl., Nash Format, Kyiv 2023, s. 44.

цього полку й досі перебувають там, тож актуальність створеної „за гарячими слідами” п’єси „Трубач” не втрачається, а навпаки, зазнає смислових прирощень, що стало особливо важливим після масової загибелі українських військовополонених в Оленівці. Прикметно, що авторка п’єси показує, як у підвалах Азовсталі перебувають не переконані українські нацисти, а люди різних життєвих покликань та різних національностей. Так, у самого протагоніста батько – єврей, а мама – напівполька, напівукраїнка. Кадровий офіцер Коля народився в Криму, його батько – росіянин, служив у Чорноморському флоті часів СРСР, мама – кримська татарка, родина якої була депортована і вже за незалежної України змогла повернутись у Крим. При цьому Коля вважає себе українцем і добровільно вирушає на захист України від російської навали (йдеться не про одиничні винятки, а про загальну картину, адже протагоніст зауважує, що „у нас таких ціла бригада”⁴).

Присутність Криму у драматургічному дискурсі також є суттєвою, оскільки анексії цієї частини України у сучасних п’єсах України приділено набагато менше уваги, аніж війні на Донбасі. Історія депортації родини Колі суттєво розширює контекст злочинів російського тоталітарного режиму проти корінних народів, що проживали в Україні, створює для молодих кримських татар переконливу мотивацію нової громадянської самоідентифікації. Коля розповідає, що родину його мами під час Другої світової війни було депортовано з Криму до Узбекистану, і що після розвалу СРСР родина прийняла рішення повернутися на свою рідну землю. Під час анексії Криму у 2014 р. Коля приймає свідоме рішення стати українським військовим, щоб повернути назад, в Україну, у свій рідний Крим.

У п’єсі „Трубач” актуалізовано новий для драматургічних творів про війну топос – підземелля, присутній у доволі великій кількості сучасних українських п’єс („Маріупольська драма” Олександра Гавроша, „Тополь М летить на кішку Брошку” Лени

⁴ I. Honcharova, op. cit., s. 421.

Лягушонкової, „Віно” Наталії Ігнат'євої, „Частини нашого тіла” Алекс Вуд, „Я, війна і пластикова граната” Ніни Захоженко, „Космонавти” Ірини Бесченової, „Коли цей день закінчиться” Ірини Феофанової, „Турі-Рурі” Юлії Нечай, „Закрите небо” Неди Нежданої, „В землі” Олени Гапеевої, „Амплуа” Олексія Мінька, „Вертеп” Артема Лебедева). Ніхто з персонажів п'єси не знає, який час доби, „чи настав уже ранок”, бо „у підвалі завжди темно”⁵; люди під землею в оточеному росіянами Маріуполі під постійними авіанальотами та ракетними атаками почуваються беззахисними („Бог давно забув дорогу до нашого підвалу. Або ж ніколи її не знав”⁶), але водночас згадують про кілька відчайдушних спецоперацій українських контррозвідників, які проривалися до азовців на гелікоптерах та скидали їм їжу, воду, медикаменти.

У контексті того, що протагоніст є музикантом та композитором, підземелля стає резонатором, амforoю, яка підсилює відчуття звуку. Багатьом українцям сьогодні достеменно відомо, як звучить війна. Мільйони цивільних людей навчилися розрізняти за звуком, що саме застосовує проти них ворог, і це теж зафіксовано у багатьох сучасних п'єсах („Повітряна тривога” Дена Гуменного, „Несподівано тихо” Олександра Мірошниченка, „Хроніки евакуйованого тіла і загубленої душі” Анни Галас, „(На)дія” Ірини Серебрякової, „24 години 24 лютого” Ніни Захоженко, „А*” Ірини Безчетнової, „Назвати своїми іменами” Тетяни Киценко, „Онкорашка” та „Не про Єнота” Ірини Гарець). Але протагоніст Гончарової має особливий музичний слух і ще не вповні розуміє причини та закономірності цієї війни. Аби розібратися в цьому насамперед для себе, він дослухається до диференційованих звукових рядів масового нищення українців зброєю ворога – і намагається для себе з'ясувати їх походження: „Град – бах, міномент – бух, авіаудар – у-ух, а це просто автоматна черга: та-та-та-та”⁷, „У-у-у-у-х! Ракета чи

⁵ Ibid., s. 421.

⁶ Ibid., s. 420.

⁷ Ibid., s. 418.

бомба?”⁸. Незмовкні міради звуків наповнюють підземелля, інші вже давно не звертають на них уваги, але Трубач постійно відтворює великі звукові ряди з власним ритмом, асонансами та логікою, які прагне в моменті перетворити на ноти, фіксовані в його записнику: „Бах-бах-бух-бух-та-та-та!!!”, „Та-та-та. Бах-бух-бах!”, „Бух-бах, у-ух, та-та-та-та, бах-бух! Бах-Бух-ух! У-ух! У-ух!”, „Бах-бах-бух! Та-та-та!”, „У-ух, у-ух, бх-бах-бух-бах-бах”⁹. Спроба протагоніста написати музику війни – це його особистий шлях до того, аби зрозуміти її логіку, він може це зробити лише через музику. І звучать для нього не лише ворожі знаряддя смерті: Трубач уловлює, що голос медсестри „звучить як музика – dolce”, що важке дихання пораненого Колі має зовсім інший музичний малюнок – *rubato*, а його безсила злість на обставини звучить як плювок – *infuriante*¹⁰.

„У живій культурі, яка мотивує людське мислення та мріяння, природний проект, забезпечений домінантними рефлексами, наддетермінується своєрідним цілепокладанням, що заміняє інстинктивні спонуки”¹¹, тож страхи власного перебування у підвалі Азовсталі протагоніст сублімує у відкритий зовнішньому зору творчий процес, адже він прагне насамперед приборкати свою емоційну розгубленість та написати Симфонію війни:

Симфонія війни. Якщо я її допишу і залишуся живим, щоб аранжувати і зіграти, це буде... бомба. У позитивному сенсі. Якщо це слово має позитивний сенс. Роблю це не заради слави, а щоб зрозуміти. Щоб усвідомити. Природу війни. Її витоки, суть, стриманий низький біль поразки і солодку високу ноту перемоги!¹².

Логіка „музичних” повторів постійних вибухів перегукується з вербальною поведінкою протагоніста, мовби визначає її: він

⁸ Ibid., s. 420.

⁹ Ibid., s. 420, 421, 423, 425, 427.

¹⁰ Ibid., s. 421–422.

¹¹ Zh. Diuran, *Antropolohichni struktury uivnoho*, Vydavnychiy dim „Kyievo-Mohylianska akademiia”, Kyiv 2021, s. 95.

¹² I. Honcharova, op. cit., s. 418–419.

повторює окремі фрази цілими абзацами і сам ловить себе на цьому, зауваживши, що він уже це говорив, – тоді великі фрази звучать як архітектонічний рефрен, як приспів після кожного пісенного куплету. Такий фаховий підхід до демонстрації творчих особливостей свого протагоніста дозволяє авторці п'єси візуалізувати для реципієнтів „глибину антропологічного потрясіння й серйозність виклику, перед яким опинилося суспільство і сама література”¹³, розмірковуючи про щоденні смерті людей як нову буденність.

Свою дивакуватість на тлі інших воїнів протагоніст намагається пояснити саме власною творчою натурою та високою візією майбутнього:

Композитор, Колю. Я – композитор. Ти напевно навіть на хвилину уявити собі не можеш, як-то: бути композитором. Це коли в голові замість літер – ноти, замість фраз – музичні фрази, і навіть у вибухах і стрілянині ти мимоволі намагаєшся знайти формулу гармонії. Щоб написати Симфонію війни для духового оркестру. Духового оркестру нашої бригади, який зазвичай грає на урочистостях і святах¹⁴.

Німецький письменник Вінфрід Георг Зебальд звертає увагу на те, яку роль у піднесенні й краху Німецького райху відіграла музика: „Щоразу, коли йшлося про те, щоб підкреслити важливість моменту, скликали великий оркестр, і режим привласнював собі самоствердний жест символічного фіналу”¹⁵. Наш протагоніст також мріє дожити до перемоги, коли знищений оркестр поповниться новими музикантами і ті натхненно гратимуть його переможну симфонію. Йому здається, що записані ним ноти звучатимуть злагоджено, органічно і натхненно – адже до війни він також писав симфонічну музику для великих і маленьких оркестрів, проте щоразу, коли він намагається відтворити на

¹³ O. Haleta, *Nova slovesnist: ukrainska literatura v antropohichnii perspektyvi*, Vydavnytstvo Ukrainkoho katolytskoho universytetu, Lviv 2023, s. 152.

¹⁴ I. Honcharova, op. cit., s. 420–422.

¹⁵ V. G. Zebald, *Povitriana viina i literatura*, ist publishing, Kharkiv 2023, s. 52.

крихітний блок-флейті фрагменти своєї творчості, симфонія не виходить, звучить лише какофонія, бо з болю й безневинної крові, із жахливих злочинів та знищених життів неможливо створити повноцінну музику – „і дійсно, чому це я так вперто намагаюся створити Симфонію війни, коли цих звуків забагато і без мене...”¹⁶.

Натомість авторка драматургічного тексту створює зовсім іншу ілюзію справжньої симфонії там, де поділ життя на Дім та Війну унаочнюється спогадами протагоніста про дивовижну весну в його рідному Києві. Виявляється, що Дім солдатами будь-якої війни сприймається як „великий матеріал для розмов”: так само, „як інші поділяють власний світ на життя і творчість, світло і темряву, добро і зло, радість і страждання, так само вони ділять своє життя на Дім та Війну”¹⁷. Симфонія Дому звучить у ліричних спогадах протагоніста про місто, в якому ніколи не був його поранений візаві, – про його самотні райони і красиві парки, про дитячу залізницю і консерваторію, про каштани на Хрещатику, „про весну, про жінок у легких сукнях на підборах”¹⁸. Саме під такі розмови у підвалах Азовсталі відбувається формування нової спільноти: адже перед екзистенційною загрозою люди потребують емоційного зв’язку з іншими, тож у „спільноті страждальців” „своєрідна мінлива соціальна утопія надзвичайно втішає середньостатистичну людину”¹⁹.

Вижити! – озивається нам рефреном по завершенні різних мікроепізодів п’єси, і цей рефрен тричі повторюється майже дослівно:

Вижити! Це – головне завдання для кожного з нас, де б ми не були: в підвалі цього клятого промислового монстру, на окупованій території або в районі бойових дій. Ми всі маємо вижити, бо цю війну було

¹⁶ I. Honcharova, op. cit., s. 428.

¹⁷ E. Yunger, *Viina yak vnutrishnie perezhivannia*, perекlad z nim., Stylet i stylos, Kyiv 2022, s. 104.

¹⁸ I. Honcharova, op. cit., s. 422, 424.

¹⁹ S. Yunger, op. cit., s. 55.

задумано ворогом як війну на наше знищення. Якщо ми виживемо, то вже це – велика перемога. Так, я це вже казав... Казав! Але це для нас усіх, хто знаходиться тут, у підвалі, має бути як мантра²⁰.

Питання необхідності збереження життів українців авторка п'єси тісно пов'язує з усвідомленням громадянської приналежності своїх дійових осіб, різних за національностями, але народжених у вільній Україні, тих, для кого „свобода, воля – найбільша цінність”²¹. Вижити вдається далеко не всім, і тому навіть у маленькій моноп'єсі є коротка сцена, коли на руках у медсестри Соловейка помирає важко поранений азовець із позивним Адвокат.

Нова філософія життя і смерті, відкоригована війною, коли все відбувається мовби поза межами реальності та нормальних людських емоцій, демонструє, як у страшних потрясіннях людина нерідко „стикається з браком моральної чутливості, що межує з нелюдністю”²², адже, наприклад, у п'єсі одразу за епізодом смерті Адвоката йде епізод, в якому Коля зізнається Соловейкові в коханні і закохані палко цілуються, а потім медсестра далі йде до поранених допомагати тим, кому ще можна допомогти. Задіяні в передфінальній частині п'єси коди театру створюють необхідну емоційну дистанцію, і протагоніст починає сприймати трагічну реальність „як у театрі, коли штучний дим і штучні вибухи, і все як по нотах”²³:

Інколи мені здається, що весь цей підвал – театральні декорації. І всі ми – актори. Ставимо велику п'єсу про велику війну. Тривають виснажливі репетиції – щоб досягнути найбільшої правдивості. І насправді: Адвокат живий, а Колю не поранено. І мені на ногу не впала арматура. І всі наші з оркестру – теж живі. Просто сховалися за лаштунками до виходу на сцену наприкінці вистави під шквал аплодисментів і вигуків „Браво!”. А потім на біс я зіграю соло на трубі...²⁴

²⁰ I. Honcharova, op. cit., s. 426.

²¹ Ibid., s. 423.

²² V. G. Zebald, op. cit., s. 50.

²³ I. Honcharova, op. cit., s. 427.

²⁴ Ibid., s. 428.

І це міг би бути фінал п'єси, якби не епізод, який потребує закарбування та постійного нагадування світовій спільноті. Фіналом стає виконання наказу командування та вихід великої кількості виснажених, змучених, часто важко поранених азовців на поверхню – аби здатися росіянам під певні гарантії збереження життя та обміну військовополоненими. У п'єсі це крок із безвиході у невідомість, у реаліях нинішньої війни – із безвиході у безвихідь.

Було би дуже правильно, аби такі п'єси, як „Трубач”, були перекладені багатьма мовами та ставилися на сценах різних країн, адже в російському полоні й досі перебувають близько 700–800 азовців, а жодну міжнародну структуру не було допущено на місце страти росіянами полонених з полку Азов у Оленівці. Ми не маємо права замовчувати ці факти, тож дуже сподіваюся, що на п'єсу звернуть увагу і поза межами України.

References

- Diuran Zh., *Antropologichni struktury uivnoho*, perекlad z frants., Vydavnychiy dim „Kyievo-Mohylianska akademiia”, Kyiv 2021.
- Haleta O., *Nova slovesnist: ukrainska literatura v antropologichnii perspektyvi*, Vydavnytstvo Ukrainkoho katolytskoho universytetu, Lviv 2023.
- Honcharova I., *Trubach. Piesa dlia odnogo Aktora i Truby* [v:] *Nenazvana viina: Antolohiia aktualnoi ukrainskoi dramy*, Svit Znan, Kyiv 2023, s. 417–432.
- Yunger E., *Viina yak vnutrishnie perezhyvannia*, perекlad z nim., Stylet i stylos, Kyiv 2022.
- Yunger S., *Plemia. Pro povnennia z viiny ta nalezhnist do spilnoty*, perекlad z anhl., Nash Format, Kyiv 2023.
- Zebald V. G., *Povitriana viina i literatura*, ist publishing, Kharkiv 2023.

VI. Artykuły recenzyjne

Tetiana Kachak

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6863-1736>

Ukrainian Canadian Children's Historical Fiction in the Interpretation of Mateusz Świetlicki

Review of the book: Świetlicki Mateusz, *Next-Generation Memory and Ukrainian Canadian Children's Historical Fiction: The Seeds of Memory*, Routledge, New York–London 2023.

Abstract

The review analyzes Mateusz Świetlicki's monograph *Next-Generation Memory and Ukrainian Canadian Children's Historical Fiction: The Seeds of Memory* (2023). The author's impressive corpus of anglophone Ukrainian Canadian children's historical fiction consists of 41 texts published between 1991 and 2021, including novels, novellas, picture books, short stories, and graphic novels. As it will be shown, the scientist describes the specifics of historical literature for young readers, considering both the combination of historical truth and fiction and the peculiarities of receptive poetics aimed at actualizing the child reader's "sense of personal identity".

The claim is made that Mateusz Świetlicki's book monograph is not only an important contribution to the study of Ukrainian Canadian and Canadian children's literature, highlighting the history of Ukraine and the relations of Ukrainians with other peoples in Canada, but also a fascinating story about how reading, imagining, and reimagining history can lead to the formation of beyond-textual next-generation memory.

Finally, as shall be argued, Świetlicki demonstrates that historical novels may help young readers understand the complexity of the Ukrainian past and present. The cultural memory of the Red Terror, the Holodomor, the Holocaust, the Second World War, as well as the current war, the genocide of Ukrainians committed by Putin and the Russian army, must be preserved, so that future generations understand the value of freedom, diversity, tolerance, and democracy that have to become a priority of every nation and state in order not to give a chance to wars, genocides, and Nazism.

Keywords: Mateusz Świetlicki, Ukrainian Canadian children, historical fiction, interpretation, next-generation memory.

Mateusz Świetlicki is a researcher of literature for children and youth, who frequently experiments with new theoretical concepts and approaches and uses the tools of interdisciplinary studies. He has broad erudition and experience in studying the literature of various nations, including Ukraine, Canada, the USA, and Poland. Notably, he often chooses unstudied or little-studied texts as his subject of analysis, thoroughly and comprehensively revealing current topics and problems. His ability to interpret the books' meaning and consider their socio-cultural, historical, and other possible contexts is astounding. Świetlicki offers a fresh and cohesive take on literary phenomena by juxtaposing the objects of analysis and supporting his reasoning with the results of other scholars' research, expressing his critical remarks, and building sound logical schemes of reasoning and assessment.

Świetlicki's work has brought Ukrainian children's literature and Ukraine's history and culture more generally to the attention of the Western world and presented it as a full-fledged object of European and North American research discourses. In this regard, his latest book monograph entitled *Next-Generation Memory and Ukrainian Canadian Children's Historical Fiction: The Seeds of Memory* is indicative. It was issued in Routledge's *Children's Literature and Culture* series in 2023. Świetlicki's impressive corpus of anglophone Ukrainian Canadian children's historical fiction consists of 41 texts published between 1991 and 2021, including novels, novellas, picturebooks, short stories, and graphic novels.

The touching story about Świetlicki's family in the preface emotionally prepares the reader to understand the problems of memory, stories about the past, the connections between generations, the descendants' understanding of the complex realities that befell their ancestors and shaped them both as individuals and as bearers of national culture, traditions, and memory.

Such acknowledgments emphasize Świetlicki's profound understanding of his research topic and give grounds for asserting that he is not just researching the chosen problem, but is also, in a certain way, experiencing it in a personal, associative dimension. Now we understand why the poignant quotes from L.M. Montgomery's novels accompany each chapter and what role the love of reading plays in the process of developing self-awareness and self-realization of an individual. The openness and authenticity of writing are essential features not only of artistic texts, but also of scholarly communication; they are vital to understand the author's intentions.

Compositionally, the book is well-structured – it consists of an introduction, five well-researched chapters, a conclusion, an appendix, and an index. In the *Introduction*, Świetlicki explains the book's title and outlines the subject and object of the analysis. The basis of his research concept is that “historical fiction for young people attempts to communicate cultural memory from one generation to the next”, and in the process of reading it, non-textual memory is formed in the recipients. It is logical that Świetlicki operates with such concepts as Marianne Hirsch's “postmemory”,¹ Alison Landsberg's “prosthetic memory”,² and Anastasia Ulanowicz's “second-generation memory”,³ as well as Jan Assmann's, Maurice Halbwachs, and Astrid Erll's “cultural memory”.⁴

Świetlicki is right when he claims that anglophone historical fiction is of remarkable importance in the transcultural transfer of

¹ M. Hirsch, “The Generation of Postmemory”, *Poetics Today*, vol. 29, no. 1, 2008, pp. 103–128.

² A. Landsberg, *Prosthetic Memory: The Transformation of American Remembrance in the Age of Mass Culture*, Columbia University Press, New York 2004.

³ A. Ulanowicz, *Second-Generation Memory and Contemporary Children's Literature: Ghost Images*, Routledge, New York–London 2013.

⁴ J. Assmann, “Collective Memory and Cultural Identity”, transl. J. Czaplicka, *New German Critique*, no. 65, *Cultural History/Cultural Studies* (Spring–Summer), 1995, pp. 125–133. M. Halbwachs, *On Collective Memory*, ed., transl., and with an introduction by L. A. Coser, University of Chicago Press, Chicago 1992. A. Erll, “Cultural Memory Studies: An Introduction”, [in:] *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, ed. A. Erll and A. Nünning, with S. B. Young, De Gruyter, Berlin–New York 2008, pp. 1–15.

next-generation memory and historical discourses. Ukrainian Canadian children's literature is also aimed at recreating the culture of memory, "to introduce untold Ukrainian voices to Canadian history and cultural memory",⁵ to represent historical traumas and tackle the complex Ukrainian–Anglo-Canadian, Ukrainian–Indigenous, Ukrainian–Jewish, Ukrainian–Polish, and Ukrainian–Mennonite relations. Indeed, "in order to survive, cultural memory has to be told/written and repeated/read".⁶

Świetlicki describes the specifics of historical literature for young readers, considering both the combination of historical truth and fiction and the peculiarities of receptive poetics aimed at actualizing the child reader's "sense of personal identity" (Miriam Verena Richter⁷ also writes about this). He does not reject these books' cognitive and educational potential, making reference to the works of Perry Nodelman, Mavis Reimer, Hans Heino Ewers, Peter Hunt, Maria Nikolajeva, Carole Scott, and other researchers of this segment of literature. Świetlicki emphasizes careful disclosure of topics that are difficult for children to understand, the ones that discuss cruelty and atrocity, such as the Holocaust or the Holodomor. He considers it unacceptable to misinform young readers and to distort historical events because "authors always shape the next-generation memory they want to be transmitted through their books".⁸

As he notes, in the case of Canadian literature, one should consider concepts such as "Canadian multiculturalism" and Canada as a cultural mosaic or, to use Janice Kulyk Keefer language, a kaleidoscope. It is encouraging that Świetlicki does not limit himself to studying political and national memory, but also pays attention to gender, aesthetic, and discursive types.

⁵ M. Świetlicki, *Next-Generation Memory and Ukrainian Canadian Children's Historical Fiction: The Seeds of Memory*, Routledge, New York–London 2023, p. 4.

⁶ *Ibid.*, p. 6.

⁷ M. V. Richter, *Creating the National Mosaic: Multiculturalism in Canadian Children's Literature from 1950 to 1994*, Rodopi, Amsterdam–New York 2011, p. 25.

⁸ M. Świetlicki, *Next-Generation Memory...*, p. 9.

The historical tour offered by the author, together with a brief explanation of the realities of Ukraine before the First World War, in the interwar period, under the occupation of the Nazis and the Soviet government, are very relevant. Świetlicki describes in detail the waves of emigration of Ukrainians to Canada and provides statistical data. He also emphasizes the contradictory and subjective interpretations of the presence of Ukrainians and their relations with other ethnic groups, and gives a critical assessment of the anglophone research, in particular *Representing the Holocaust in Children's Literature* by Lydia Kokkola and *Tolerance Discourse and Young Adult Holocaust Literature* by Rachel Dean-Ruzicka.

Following Michael Rothberg, Świetlicki emphasizes that “instead of fighting memory wars and sticking to the simple victim-oppressor binary”, one must “consider memory as multidirectional: as subject to ongoing negotiation, cross-referencing, and borrowing; as productive and not private”.⁹

Świetlicki outlines the political conditions that contributed to the development of the literature of Canadian Ukrainians and the preservation and multiplication of their national traditions and cultural heritage. At the same time, he notes the marginality of studies of Ukrainian Canadian literature in English and affirms the relevance of its reading and interpretation.

Świetlicki devotes the first chapter, entitled “Land of All Colors and Races? Canadian Cossacks, Indigenous Peoples, and the Myth of the Founding Fathers of the Prairies”, to the analysis of Larry Warwaruk's middle-grade novel *Andrei and the Snow Walker* (2002), its companion novel *Brovko's Amazing Journey* (2013), and Laura Langston's award-winning *Lesia's Dream* (2003), all of which describe emigration from Western Ukraine to the Canadian prairies at the turn of the 20th century. He also mentions Marsha Forchuk Skrypuch's popular *Prisoners in the Promised Land: The Ukrainian Internment Diary of Anya Soloniuk* (2007) and Marion Mutala's *Kokhum's Babushka: A Magical Métis/Ukrainian Tale* (2017). In

⁹ Ibid., p. 15–16.

a very interesting and deep way, Świetlicki reveals the authors' artistic retransmission of the similarities and differences between the first Ukrainian immigrants and the Indigenous Peoples, the articulation of the idea of the development of the prairies and "the process of turning the new country into home".¹⁰

The comparison of the works of Warwaruk and Langston prompts Świetlicki to draw conclusions about the stereotypical or non-stereotypical character of their views on Ukrainians and the historical accuracy of their books for children. The cross-reading approach makes it possible to follow in parallel two artistic versions of the symbolic transmission of the "seeds of memory" about the old country, which the emigrants had been forced to leave, and the artistic depiction of their different life stories in Canada. Not only events and episodes of the plot are examined by Świetlicki, but also narrative types, characters of the main heroes, models of their behaviour, and genre features of the works, which he explains through the prism of the specifics of literature addressed to children.

Świetlicki follows the stories of immigrants step by step, comparing the descriptions of their journey to Canada. The researcher assigns a specific role to the semantics of landscapes, how the main characters perceive the area, and how new topoi are associated with the Ukrainian nature of the native land. In the end, he concludes that in the analyzed novels, the Canadian prairies appear "as a vast promised land, a simulacrum of Ukraine where Ukrainian Canadian Cossacks can finally be free".¹¹

Next-Generation Memory and Ukrainian Canadian Children's Historical Fiction: The Seeds of Memory also considers how writers implement the myth of the founding fathers of the Canadian prairies in their texts. Using the example of Andrei's friendship with Gabriel in Warwaruk's novel, Świetlicki notes the cultural traditions that bring Ukrainians closer to the Métis. At the same time, he points to the details that indicate the assimilation of immigrants and

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid., p. 61.

the gradual detachment from “the Old Country”. In his reading of Skrypuch’s popular novel *Prisoners in the Promised Land*, he singles out and explains the episode with the gifts exchanged by Anya Solonyuk and the Pigokan lady. Finally, in *Kokhum’s Babushka*, an interesting but little-known picture book by Mutala, he points out the customs and traditions that bring Ukrainians and Métis closer. At the same time, however, he notes certain manifestations of hostility and racism in the behaviour of individual characters in the analyzed texts.

Świetlicki decodes the images-symbols of Ukrainianness as multifaceted phenomena, taking into account the results of historical and literary studies, in particular, the image of the Cossack, which “became one of the key symbols of Ukrainian Canadian identity”,¹² and in literature it has been used as a transcultural trope. He notes that in *Andrei and the Snow Walker*, Ukrainians emerge as the descendants of the Cossacks and the Scythians. Interestingly, another symbol is the image of the kobzar, which Warwaruk describes in the novel *Brovko’s Amazing Journey*. Świetlicki’s observations and analogies regarding the images of the Snow Walker and the Holy one are of particular significance.

The first chapter of *Next-Generation Memory and Ukrainian Canadian Children’s Historical Fiction: The Seeds of Memory* also points to the image of a family relic – the Bible – as a key image-symbol that connects the main character in Langston’s *Lesia’s Dream* to Ukrainian cultural traditions and beliefs and help her become the bearer of memory. Lesia, the novel’s central character, receives a Bible from her grandmother Nadia before going to Canada. Finally, in the novel’s last chapter, old Lesia hands it over to her own great-granddaughter, Laisha. Świetlicki very rightly interprets the transmission of the Bible as “the symbolic marking of Lesia as the guardian of traditions, values, and memory”.¹³

The Bible is a token of the symbolic seeds of memory, just like the Scythian cup in the novels by Warwaruk. Both the Bible and

¹² Ibid., p. 36

¹³ Ibid., p. 43.

the Scythian cup “belong to Ukraine” and are eventually returned to the Motherland. It is natural that in works for children there are charms, magic, fairy tales, personification, and belief in supernatural forces.

In important historical and cultural digressions, Świetlicki explains in more detail the events that led to certain historical and social phenomena. For example, he mentions the ban on the Ukrainian language, the role of Taras Shevchenko’s literature and creativity in the creation of the Ukrainian state, the development of the Cossacks and the activities of Hetman Dmytro Vyshnevetskyi, and the persecution of kobzars in Soviet times, among others. Notably, Świetlicki relies on the research of authoritative historians (Timothy Snyder, Frances Swyripa, Norman Davies, Anne Applebaum, Jaroslav Hrycak and others) and literary experts (Oksana Zabuzhko, George Grabowicz, Vitaly Chernetsky and others).

The second chapter introduces the readers to the theme of Ukrainians as enemy aliens during the First World War and the Canadian First World War Internment. Here Świetlicki studies several texts, including the picture book *Silver Threads* (1996) by Skrypuch and Michael Martchenko, Skrypuch’s novel *Prisoners in the Promised Land: The Ukrainian Internment Diary of Anya Soloniuk*, Glen Huser’s *Firebird* (2020), Pam Clark’s *Kalyna* (2016), and the graphic novel *Enemy Alien: A True Story of Life Behind Barbed Wire* (2020) by Kassandra Luciuk and Nicole Marie Burton. Świetlicki undertakes research on the internment, which seemed to be practically erased from the Canadian mnemonic discourse and public consciousness for decades. It has begun to be covered by Canadian Ukrainians in historical literature for children, so that the transmission of next-generation memory of the internment to children born more than 100 years after the end of the Great War is possible. The analysis of the artistic representation of the topic is preceded by Świetlicki’s comment on the attitude to the question of internment before and after the approval of Bill C-331.

Świetlicki highly appreciates the role of the first picture book on this topic, *Silver Threads* by Skrypuch and Martchenko, as well as

Skrypuch's other three texts. It is not by chance that he emphasizes the writer's biographical facts, which show her interest in the history of Ukrainian immigrants in Canada and motivate her to artistically broadcast her grandfather's experiences, including his stay in an internment camp.

In his interpretation of the *Silver Threads*, Świetlicki introduces the plot and singles out the fable elements that ensure a happy ending. However, he notes that the main mission of Skrypuch's book is to incorporate the internment into the Canadian collective memory. Notably, Świetlicki analyzes the verbal and visual components of the book to determine how well Skrypuch and Martchenko managed to achieve this goal. Moreover, he describes how the picture book was received by the readers and used by teachers.

He traces the dynamics of interest in the internment in literary and non-literary circles of Canada, which has been growing significantly since 2008, and proves that the role of Skrypuch's novel *Prisoners in the Promised Land*, published in the *Dear Canada* series, has been crucial.

It is worth noting that Świetlicki is a very attentive reader who deeply understands the content of the texts he analyzes, paying attention to paratexts, illustrations, photographs, and book design. He analyzes the image of Anya from Skrypuch's *Prisoners in the Promised Land* through her ideas, drawings, notes, as well as her emotional experience of moving to Canada, adapting to the Canadian way of life, and realizing that she is not Galician but Ukrainian. These observations are highlighted in the context of comparing the works of Skrypuch and Huser.

Another important problem that Świetlicki studies is the writers' depiction of the assimilation of Ukrainian immigrants, especially because of the increasing hostility and discrimination they were facing. He describes in great detail the markers of assimilation – the rejection of Ukrainian clothes, food, language, which expressed their identity, nationality, and ethnicity.

The cross-sectional readings of Skrypuch's *Prisoners in the Promised Land*, Clark's *Kalyna*, and Huser's *Firebird* allows Świetlicki to

compare different writers' depictions of internment camps, prisoner life, and the Anglo-Canadian exploitation of internees. He makes important points about how writers convey the idea of "forgiveness and reconciliation between Anglo-Canadians and Ukrainian Canadians and point to the need to commemorate the past".¹⁴

The third chapter, entitled "Canadian Pysanky and the Survival of the Seeds of Memory", is devoted to femininity, motherhood, fertility, and their connection to national identity, memory, and the preservation of traditions and customs of Ukrainian immigrants. In addition to the novels mentioned in the previous chapters of the monograph, Świetlicki carefully analyzes Gloria Kupchenko Frolick's *Anna Veryha* (1992). He notes that the episode of gifting a pysanka, a symbol of fertility and an emblem of Ukrainianness, appears in many Ukrainian Canadian texts, and at the same time, it is a symbol of passing on memory to future generations.

In a comparative analysis of Langston's *Lesia's Dream* and *Anna Veryha* by Kupchenko Frolick, Świetlicki examines the role of women as bearers of the seeds of memory – the writers' portrayal of their behaviour in relation to gender norms. Świetlicki claims and proves with the examples of selected episodes that the main characters of Ukrainian Canadian children's historical fiction are "not only bearers of the nation, but also progressive agents".¹⁵ He sees a distinct difference between the representatives of different generations: "grandmothers, who embody conservative values of continuity", are "the custodians of traditions"¹⁶ and the symbolic guardians of cultural memory and traditional gender roles,¹⁷ whereas young girls are "more progressive, but potentially, less Ukrainian, independent women".¹⁸

¹⁴ Ibid., p. 97.

¹⁵ Ibid., p. 107.

¹⁶ F. Swyrypa, "Wedded to the Cause: Ukrainian-Canadian Women", [in:] *Canada's Ukrainians: Negotiating an Identity*, ed. L. Y. Luciuk and S. Hryniuk, University of Toronto Press, Toronto 1991, p. 217.

¹⁷ M. Świetlicki, *Next-Generation Memory...*, p. 110.

¹⁸ Ibid., p. 108.

It is noteworthy that the transfer of individual and cultural memory to the descendants, as well as national traditions and customs, was the duty of mothers and grandmothers. Moreover, it is often connected with religious customs, in particular, the celebration of Easter and preparing Ukrainian Easter eggs, an Easter basket, Christmas celebrations, and preparation of the traditional twelve Christmas Eve dishes. This is also related to the transmission of the rich heritage of ethnic symbols, the Ukrainian clothes that are attributes of Ukrainianness and femininity: a handkerchief, a vyshyvanka, a women's traditional belt. Given that we are talking about works addressed to children, which are characterized by a fairy-tale aura and adventure-filled plot, in some works these attributes also perform a magical function (transfer in time, amulet for a child, etc.). This is clearly noted by Świetlicki.

Notably, Świetlicki very carefully interprets the relationships between women of different generations and he studies the themes of marriage (especially in Warwaruk's novels), fertility and childbirth. He also notes the patriarchal patterns of behaviour prescribed in most of the texts. But at the same time, the analysis of the behaviour patterns of young heroines shows that the younger generation of girls choose assimilation, rebel against patriarchal stereotypes, and want to learn, be independent, and successful (for example, Dotsia from *Anna Veryha*). They represent the *Nasha Meri* stereotype (cf. Swyripa). But here, too, not everything is clear, as evidenced by the comparison and contrast of the character, behaviour, actions, and life choices of Anna and Dotsia from Kupchenko Frolick's book or Lesia and Minnie from Langston's novel.

In the fourth chapter, Świetlicki analyzes books about the Red Terror, Stalin's collectivization and the Holodomor of 1932–1933, written by authors of Ukrainian (Mutala, Gal, Skrypuch), Mennonite (Dueck), and German (Goldstone) origin. It is worth mentioning that this chapter fulfils an important mission – to critically evaluate the narratives which contain subjective and one-sided interpretations of little-known facts from Eastern European history and a negative interpretation of the experience of ethnic Ukrainians (as, for example,

in Barbara Smucker's Canadian classic *Days of Terror*), to point to the historical truth and to show which books convey it.

Świetlicki's truthful position and the chosen metaphor of the "plague" to denote the Soviet ideology as a spreading plague stigmatizing the victims of Lenin's so-called Red Terror, Stalin's collectivization and, most importantly, the Great Famine of 1932–1933, are impressive. He offers a broad historical and socio-cultural context, which emphasizes the ability to understand the literature about the Holodomor – a theme on which he has published extensively – even by those readers who have never heard about this genocide. Świetlicki introduces the historical background of the Holodomor, collectivization and the statistical data of Stalin's genocide of Ukrainians, and proves that the Great Famine of 1932–1933 has become a fundamental part of Ukrainian Canadian memory politics. However, it has not been sufficiently represented in anglophone literature. Moreover, this topic was also banned in Ukraine until 1991. But after the successful debunking of Soviet myths, propaganda and disinformation in the 1980s, the situation has changed.

Świetlicki compares the narratives about Mennonite migrants in Barbara Smucker's *Days of Terror* (2008) and Adele Dueck's *Nettie's Journey* (2005) with the Ukrainian migrants in the aforementioned novels by Langston and Warwaruk. It is clear that he questions the validity of the image of Ukrainians "only as nameless peasants and anarchist bandits" in Dueck's novel *Nettie's Journey*. In his opinion, it does not add quality to historical fiction, similarly to the counterproductive comparisons of the Holodomor to the Holocaust.

Demonstrating the mnemonic potential of Canadian historical literature, Świetlicki positively evaluates Gabriele Goldstone's *The Kulak's Daughter* (2009) about the life of a Ukrainian village before the Holodomor (between 1929 and 1931) and the tragic fate of a family that suffered from Stalinist repressions. However, he critically studies the updated version of this novel, *Red Stone*, and identifies the conclusions drawn later in the *Broken Stone* about the Red Terror of the Soviet regime and the power of Stalin's propaganda.

Świetlicki also emphasizes the fact that “writing about her mother’s traumatic childhood, Goldstone explores her own heritage and works through posttrauma”.¹⁹

In this chapter, Świetlicki also examines the depiction of the famine in the picture book *Enough* (2000) by Marsha Forchuk Skrypuch and Michael Martchenko and a short epistolary novel *My Dearest Dido: The Holodomor Story* by Marion Mutala. Regarding the latter, he notes several problematic aspects, in particular historical inaccuracies and the questionable narrative choices. Instead, he highly appreciates the novel *Philipovna: Daughter of Sorrow* (2019) by Valentina Gal, which was inspired by the story of Gal’s mother’s childhood, and may become the source of next-generation memory about the Holodomor for the young readers.

As for the fifth section of the monograph, entitled “Survivors, Oppressors, Implicated Subjects, and Entangled Bystanders. The Second World War and the Holocaust”, it is interesting, complex in terms of content, contradictory in some statements regarding the Ukrainian national struggle for independence, but dynamic in the presentation of reasoning and analysis of the works. Based on the example of the analysis of eight books, in particular seven Skrypuch’s Second World War novels and *Louder Than Words* (2020) by Kathy Kacer, using a transcultural perspective, Świetlicki claims that “contemporary historical fiction enables the transfer of next-generation memory, which challenges the victim-oppressor binary by showing the implicated position(s) of Eastern Europeans during the Second World War”.²⁰ He explains thoroughly Ukraine’s situation during the Second World War and demonstrates the role of the Holocaust in the Ukrainian Canadian mnemonic discourse since the mid-twentieth century.

The value of this chapter lies both in the coverage of a new topic and in the fact that Świetlicki is the first literary critic to carefully read Skrypuch’s *Hope’s War* (2001) and her two Second World War

¹⁹ Ibid., p. 148.

²⁰ Ibid., p. 169.

trilogies,²¹ and to study the depiction of Ukrainian displaced persons (DPs), the underground operations of Ukrainian Insurgent Army (UPA), Jewish–Ukrainian relations, the Holocaust, and the presentation of the Ukrainian Righteous Among Nations. I agree with Świetlicki’s opinion that these works play an important role in passing on memory to future generations, in particular, about the traumatic experiences of many Ukrainians. These novels “challenge the anti-Semitic generalizations attributed to Ukrainians in North America without withholding information about the instances of collaboration from the reader or being overly didactic”.²² They also show how Canada emerges as the only place where Skrypuch’s protagonists can find peace.

The analysis of Kacer’s *Louder Than Words* articulates another version of the artistic display of Ukrainian–Jewish relations and the Second World War in Canadian literature. A comparison of the two authors emphasizes the ambiguity of the interpretation of a complex topic in Ukrainian Canadian children’s literature.

In the process of analysis of the novels by Skrypuch and Kacer, Świetlicki considers the potential risks of oversimplifications, misinformation, historical inaccuracies, and infantilization in children’s Holocaust fiction. His conclusions regarding the artistic features of historical adventure prose for children are reasoned and valid.

Mateusz Świetlicki’s book monograph is not only an important contribution to the study of Ukrainian Canadian and Canadian children’s literature, highlighting the history of Ukraine and the relations of Ukrainians with other peoples in Canada, but also a fascinating story about how reading, imagining, and reimagining history can lead to the formation of beyond-textual next-generation memory.

Świetlicki demonstrates that historical novels may help young readers understand the complexity of the Ukrainian past and present.

²¹ *Don’t Tell the Enemy* (2017), *Trapped in Hitler’s Web* (2020), *Traitors Among Us* (2021), *Stolen Child* (2010), *Making Bombs for Hitler* (2012) and *Underground Soldier* (2014).

²² *Ibid.*, p. 21.

The cultural memory of the Red Terror, the Holodomor, the Holocaust, the Second World War, as well as the current war, the genocide of Ukrainians committed by Putin and the Russian army, must be preserved, so that future generations understand the value of freedom, diversity, tolerance and democracy that have to become a priority of every nation and state in order not to give a chance to wars, genocides and Nazism.

References

- Richter, M. V., *Creating the National Mosaic: Multiculturalism in Canadian Children's Literature from 1950 to 1994*, Rodopi, Amsterdam–New York 2011.
- Swyripa, F., “Wedded to the Cause: Ukrainian-Canadian Women”, *Canada's Ukrainians: Negotiating an Identity*, ed. L. Y. Luciuk and S. Hryniuk, University of Toronto Press, Toronto 1991, pp. 238–253.
- Świetlicki M., *Next-Generation Memory and Ukrainian Canadian Children's Historical Fiction: The Seeds of Memory*, Routledge, New York–London 2023.

Ihor Nabytovych

Maria Curie-Skłodowska University, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9453-158X>

На підступах до безодні життєтворчості Олеся Ульяненка

On the Approaches to the Vast Realm of Oles Ulyanenko's Creative Works

Abstract

This review article analyzes the monographic work *Między apokalipsą a melancholią. Oleś Ulyanenko – twórczość, konteksty, wspomnienia*, published by the publishing house of Adam Mickiewicz University in Poznań. It is a joint study of Ukrainian and Polish literary experts. The authors of the collective monograph are Anna Horniatko-Shumilovich, Mazhanna Kuchynska, Przemyslaw Lis-Markevich, Yaroslav Polishchuk and Oksana Pukhonska. Scholars study the work of Oles Ulyanenko as a unique artistic and social phenomenon in the Ukrainian culture and writing, as well as, more broadly, in Slavic literature and writing in general.

Keywords: Oles Ulyanenko, controversial figure, allegorism, tenderness despite cruelty.

2023 року у видавництві Університету імені Адама Міцкевича в Познані з'явилася друком монографія „Między apokalipsą a melancholią. Oleś Ulyanenko – twórczość, konteksty, wspomnienia” („Між апокаліпсисом та меланхолією. Олесь Ульяненко – творчість, контексти, спогади”), присвячена творчій постаті українського мистця. Це спільне дослідження українських та польських літературознавців Анни Горнятко-Шумилович, Мажанни Кучинської, Пшемислава Ліса-Маркевича, Ярослава Поліщука та Оксани Пухонської. У вступі зазначено, що видання – це „наукова

рефлексія над постаттю і творчістю Олеся Ульяненка – як унікального мистецького та суспільного явища в українській культурі та письменстві, а також ширше – у літературах слов'янських і письменстві загалом, у контексті репрезентованого ним нурту – *noir...*¹.

Поява монографії пов'язана зі зростанням зацікавлення творчістю письменника в Польщі та інших країнах Європи. Така друга хвиля рецепції спадщини Олеся Ульяненка доволі симптоматична, адже відбувається перечитування його раніше опублікованих, проте недооцінених свого часу художніх текстів. До речі, саме в Познані у 2022–2023 роках завдяки видавництву Товариства імені Івана Франка в Познані (директор цього товариства і перекладач Пшемислав Ліс-Маркевіч – один із авторів дослідження) було здійснено унікальну працю: перекладено та опубліковано дві книжки вибраних творів письменника – „*Stalinka. Następcą Szatana*” (2023) та „*Kwiaty Sodomy*” (2023), які вперше ознайомлюють польського читача з цим неординарним талантом.

Ульяненко сьогодні – одна з найконтroversійніших постатей в українському письменстві часів відновленої незалежності. Критик Євген Баран зауважував, що життя він пізнав уповні – з п'ятнадцяти літ мандрував світами, захоплювався шаманством у снігах Якутії, волочився, служив у Східній Німеччині, набув афганського досвіду, жив як безхатько. Літературознавець твердить, що цей мистець усе свідоме життя впевнено й цілеспрямовано вбивав себе, а „читання творів такого письменника спустошує. Бо не кожен може чинити опір світові, який метастазами проникає в тебе й залишає єдиний вихід – внутрішню зневагу до всього, що є людиною. Не кожен зуміє відчутти й межу, за якою починається захоплення всім, що є людиною...”².

¹ A. Horniatko-Szumilowicz, M. Kuczyńska, P. Lis-Markiewicz, J. Poliszczuk, O. Puchonska, *Między apokalipsą a melancholią. Oleś Ulianenko – twórczość, konteksty, wspomnienia*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2023, s. 8.

² Ye. Baran, *Samospalennia yak peremoha* [v:] „Literaturna Ukraina”, 2010, 2 veresnia.

Свідченням зацікавлення творчістю Ульяненка є публікація Олега Солов'я „Речник Апокаліпси (До розуміння творчої місії Олесья Ульяненка): Статті, рецензії, есеї”, яка є зібранням статей, рецензій, есеїв, написаних автором за останнє десятиліття. О. Соловей переконаний, що Ульяненко – „письменник, без перебільшення, унікальний”; його герої

є анітрохи нереалістичні, чим і знецілюють та знесилоють читача, вихованого передовсім на сучасному сюжетному примітиві, – як російського, так і вітчизняного вже розливу. Здебільшого його герої є фігурами підкреслено алегоричними; до того ж, із помітним символічним шлейфом, що тягне за собою клуби різноманітних асоціацій – від біблійних до власне артефактів нашого невеселого часу. Герої Ульяненка в жодному разі не індивідуалізовані, – най читача не введуть ув оману навіть розлогі портретні характеристики, що іноді розкручуються впродовж усього твору подібно спіралі...³

Перша частина монографії „Між апокаліпсисом та меланхолією” – „Творчість, контексти” – відкривається студією Ярослава Поліщука „Апокаліпис і меланхолія”. Автор роздумує над долею і вибором авторського світобачення та власного творчого шляху українських письменників, що прийшли в літературу в 1980-х. Дослідник бачить зародження Ульяненкової поетики в культурі схилку й занепаду імперського панування росіян, формуванням чорної естетики (особливо в фільмографії), яка віддзеркалювала деморалізацію суспільства, його регрес і зневіру – на фоні економічних негараздів, пробудження національних рухів, політичних тектонічних зрушень. Ярослав Поліщук зауважує:

Займаючись феноменом Олесья Ульяненка, варто оцінити органічний зв'язок письменника з добою, у якій він реалізував свої літературні здібності. Йдеться про переломний період, який вказує на обмеженість однієї культурної матриці, але водночас відкриває простір для створення інших, альтернативних моделей. З одного боку, виявляє повну профанацію

³ О. Solovei, *Rechnyk Apokalipsy (Do rozuminnia tvorchoi misii Olesia Uliianenka): statti, recenzii, esei*, Prostir Literatry, Voronovytsia 2022, s. 7.

офіційної літератури, сформованої в руслі соціалістичного реалізму: через штучність і закостенілість мови така література знецінювалася в очах читача, а із втратою держави, яка їй сприяла, вона була також позбавлена фінансової підтримки. Молоді ж письменники, що дебютували у 1980-х, цю культурну дезорієнтацію досить гостро відчули на власному прикладі. Вони не бачили можливості доєднатися до повністю сформованого і досі консервативного літературного канону...⁴

Аналізуючи творчість О. Ульяненка в контексті його доби, автор приходять до переконання про особливе місце мистця в українському письменстві межі ХХ та ХХІ століть: для нього „характерна для зламу епох атмосфера повної деградації з апокаліптичним відтінком окреслила специфічний погляд на світ і людину. Це, по суті, погляд песимістичний, генеза якого пов’язана з цілковитим розчаруванням особистості, сформованої радянщиною, яка виявилася досвідом *profanum*, жалюгідним, відсталим і безперспективним...”⁵. Незважаючи на реалізм із домінантами брутальності в його художньому світі, Ульяненко усе ж намагається шукати й позитивні вартості. Однак у творчому універсумі письменника „кризова ситуація є специфічною тому, що, незважаючи на найжорсткішу та найрадикальнішу критику реалій, не передбачає виходу за межі дискурсу”⁶. Його герої „опиняються у замкнутому колі, позначеному життєвими обставинами. Вони діють у герметичному світі, з якого немає виходу, а тому – більш-менш чітко усвідомлюють, що кинуті напризволяще. Здається, вони потрапили в пастку, з якої немає виходу, хоча самі не бажають його шукати, уражені страшною хворобою морального занепаду – хворобою, яка охоплює усе це середовище”⁷. Загалом же, хоча твори письменника і „сповнені образів потворності та слабкості, але це не затьмарює їх позитивних цінностей. Відображаючи сумні й похмурі реалії кризових

⁴ *Między apokalipsą a melancholią...*, op. cit., s. 15.

⁵ *Ibid.*, s. 22.

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*, s. 25.

часів, письменник звертається до гуманістичних почуттів, звертається до загальнолюдських цінностей, за якими тужать його герої⁸. Поетика *poir* дозволила мистцеві виразити світоглядні патерни, що закладені були в часи поневоленого розуму й анархії схилку імперії, її розкладу й занепаду, задекларувати естетику бридоти цього життя, означити його тривання в сучасності.

Анна Горнятко-Шумилович в есеї „І хочу це зробити... Убити – вступивши в милосердя...». Причинки до розважань про ніжність попри жорстокість у «малій прозі» Олеся Ульяненка” намагається знайти особливий, сказати б, парадоксальний ключ студій над малою прозою Ульяненка – крізь призму ніжності для екзистенції його героїв, що живуть у розшматованому внутрішньо та здеморалізованому зовнішньо апокаліптичному світі. Дослідниця твердить, що „безпрецедентне протистояння ніжності з жорстокістю, з якого, незважаючи на непоправні моральні та фізичні втрати, ніжність виходить переможцем, є домінантою в побудові усіх творів Ульяненка”⁹; при цьому ніжність у його прозі делікатно переплітається з демонстративною жорстокістю „не тільки на рівні сюжетних ліній, характеристик персонажів чи мовного шару, але також, і, мабуть, насамперед, у сфері філософсько-містичного мислення. Незважаючи на жорстокі метафори, романи Ульяненка залишають надію”¹⁰. Письменник шукає виходів із цих лабіринтів життя і людської психіки, показує їх, і це

продиктовано вірою автора в настання кращого майбутнього. І навіть якщо в ньому не вказано, з якого боку прийде порятунок, це все одно є найкращим доказом того, що наміром Ульяненка було не похизуватися жорстокістю, а дати метафору занурення України в анархію, виявити негативні явища, щоб усвідомити їх, хоча вони не є ні приємними, ні неприємними, а потім усунути їх. Бо, попри все, в епіцентрі його прози – безкомпромісна боротьба за Людину¹¹.

⁸ Ibid., s. 42.

⁹ Ibid., s. 66.

¹⁰ Ibid., s. 66.

¹¹ Ibid., s. 66–67.

Оксана Пухонська у розділі „Травма тоталітарної свідомості в повісті Олеся Ульяненка «Сталінка»” наголошує на влучності зображення письменником руйнівних наслідків тоталітарного радянського минулого, яке спричинило цілковиту деморалізацію українців. Пшемислав Ліс-Маркевіч аналізує повість „Квіти Содому” як приклад української прози *noir*, відзначаючи при тому специфіку „чорнухи”, що аж ніяк не є сліпим наслідуванням популярного жанру західної белетристики. Мажанна Кучинська вдається до несподіваного порівняльного дослідження: вона зіставляє болгарський варіант *noir* з українським. На цій підставі дослідниця висловлює низку слушних міркувань про своєрідність слов’янської „чорної” прози.

У другій частині монографії вміщено спогади про письменника Михайла Слабошпицького, Павла Вольвача, Ігоря Островського. Ця частина посвячує читача в таємниці творчої особистості письменника, зокрема містить його автентичні самооцінки, висловлені в кількох відвертих інтерв’ю. Варто додати, що частина матеріалів має ексклюзивний характер, бо досі не публікувалася.

У монографії подано докладну бібліографію творчості автора „Сталінки”, опрацьовану Я. Поліщуком та О. Пухонською, що обіймає не лише монографії та статті українських учених, а й статті, опубліковані за кордоном (у Польщі, Чехії). У книжці вміщено також цілу серію світлин із приватного архіву письменника. Підсумовуючи, варто зауважити, що колективна монографія дає фаховий і різнобічний аналіз творчості Олеся Ульяненка, особливо важливий для польського читача, який уперше відкриє цього автора для себе.

References

- Baran Ye., *Samospalennia yak peremoha* [v:] „Literaturna Ukraina”, 2010, 2 veresia.
- Horniatko-Szumilowicz A., Kuczyńska M., Lis-Markiewicz P., Poliszczuk J., Puchonska O., *Między apokalipsą a melancholią. Ołeś Ulianenko – twórczość*,

konteksty, wspomnienia, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2023.

Solovei O., *Rechnyk Apokalipsy (Do rozuminnia tvorchoi misii Olesia Ulianenka): statti, recenzii, esei*, Prostir Literatury, Voronovytsia 2022.

VII. Varia

Olha Shchelkunova

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0030-3592>

Polish-Ukrainian Studies: Traditions and Innovations

Abstract

This article presents a thematic analysis and synthesis encompassing the breadth of topics covered in the *Polish-Ukrainian Studies* journal. Offering a comprehensive overview of the journal's specifics, the article highlights key topics and underscores the challenges confronting modern academics. Within this frame, a detailed examination is undertaken, scrutinizing significant scientific discoveries and achievements by prominent Ukrainian and Polish researchers. The article strategically places emphasis on the pivotal role of the journal in fostering the popularization and continuous advancement of humanist disciplines. Beyond the examination of the journal's previous and current state, the article looks ahead to articulate the prospects and future trajectories for *Polish-Ukrainian Studies*. This forward-looking approach not only forecasts potential developments, but also underscores the journal's enduring impact on the broader landscape of philosophy, history and culture.

Keywords: *Polish-Ukrainian Studies*, Ukrainian literature, Polish literature, intercultural experience, history, philosophy, historiography, analysis, synthesis.

The humanities serve as indispensable resource for elucidating the complex dynamics inherent in the relationship between individuals and their surroundings. Disciplines encompassing literature, history, philosophy and cultural studies function as invaluable instruments for acquiring nuanced insights into the diverse cultural and historical trajectories of nations. These fields of knowledge facilitate an appreciation of cultural distinctiveness and the preservation of

traditions originating from diverse backgrounds. The evolution of the humanities provides societies with a platform to observe their distinctive historical roots, explore the reciprocal interactions and influences among varied cultures, and contribute collectively to the safeguarding of the historical heritage of all communities. The achievements within the humanities empower individuals to immerse themselves in alternative conceptual realms, discern hitherto undisclosed facets of history and broaden intellectual horizons, thereby cultivating a more enriched tapestry of shared human experiences.

Within this framework *Polish-Ukrainian Studies* journal, first published in 2014, assumes a pivotal role in the advancement of the humanities. For the past decade, it has been a platform where eminent scholars in the field of humanities tirelessly advance cultural ideas, preserving, popularizing and disseminating cultural traditions. Their concerted efforts are aimed at enriching common understanding of various facets of cultural heritage and forging strong connections between past, present and future. These prominent personalities make significant contributions to the scholarly community by presenting unique research approaches to the analysis of cultural phenomena in their articles. Their works not only contribute to academic progress, but also serve as a vital source of inspiration for those seeking to comprehend and appreciate the multifaceted nature of cultural heritage.

The journal is distinguished by its international and interdisciplinary orientation, emphasizing theoretical and applied research within the realms of philology, philosophy and history. Published articles are underpinned by an extensive foundation of comparative cross-cultural information. Positioned as a scholarly platform, the journal seeks to foster novel and influential contributions, firmly grounded in a rigorous comparative analysis of the mutual relationships between Ukrainian and Polish cultures.

The mission of *Polish-Ukrainian Studies* is dedicated to the convergence of research endeavours and to the establishment of scholarly connections for the advancement of scientific discourse pertaining to relevant issues within Polish-Ukrainian humanist sciences. Moreover, it seeks to cultivate discourse and enhance the

dissemination of knowledge in these domains, with a particular emphasis on providing open access to published articles. The journal is also directed towards the examination of contemporary regional issues within an expansive range of topics.

The primary objectives of the journal revolve around crafting innovative perspectives through scientific methodologies and academic discourse, accommodating diverse viewpoints. Its overarching goal is to publish, present and disseminate scholarly works authored by individuals from Poland, Ukraine and other international contributors. The journal also facilitates professional communication among a wide spectrum of researchers and specialists across various fields within the humanities, nurturing both conceptual and empirical discussions on theoretical and applied aspects of academic research. Actively contributing to the progress of research across diverse knowledge domains, the journal provides a global platform for readers to engage with current scientific research and developments. In addition to this, *Polish-Ukrainian Studies* play a pivotal role in keeping the scientific and professional community abreast of ongoing publications and research projects, establishing and fortifying scholarly communication and connections, and actively engaging researchers in both academic and professional spheres.

The significance of societal issues is consistently articulated not only within academic discourse. Therefore, in addition to the academic audience, the journal is directed towards non-academic readers interested in discussing fundamental challenges of the humanities. With the aim of becoming a platform for a broad discussion, the journal adheres to the open access policy for publications. The entire content of the journal is available to users free of charge. Users are permitted to read, download, copy, distribute, print, search and access full-text articles in the journal without prior permission from the publisher or the author.

The criteria employed for the selection of articles are based on the pertinence and societal interest of the topic, the innovativeness of the proposed ideas, and the scientific credibility of the published articles. The editorial direction of the journal is geared towards

deliberating on the most pressing issues through a respectful and reasoned dialogue, concurrently presenting diverse discourses and research approaches. The decision to publish a given article is contingent upon the editorial board's evaluation, drawing upon the professional opinions of leading scholars in the specific field. This evaluation takes into account such factors as the article's significance, scientific novelty, originality and relevance.

The journal offers an opportunity for publication to PhD students, doctoral candidates, and other researchers, featuring a dedicated section for their work. In all instances, articles undergo publication based on the established criteria and policies of the journal. Authors are provided with the chance to disseminate the results of their scientific research, thereby contributing to the development of scientific communities centred around the investigation of specific topics.

Over a span of ten years, more than a hundred scholars published their achievements in this journal. Some of them include Agnieszka Kryszczyńska, Dawid Bzorek, Grzegorz Kowalski, Jarosław Poliszczuk, Ihor Isichenko, Lesia Mateushkezy, Mariia Moklytsia, Mirosław Nagielski, Mykola Sulyma, Mykola Zhulynskyi, Nataliia Levchenko, Oksana Slipushko, Petro Bilous, Raisa Movchan, Rostyslav Radyshevskyi, Stefan Kozak, Teresa Chynczewska-Hennel, Tetiana Bovsunivska, Tetiana Danyliuk-Tereshchuk, Volodymyr Lytvynov, Walentyna Sobol, Yaroslav Myshanych and many others.

Non-scientific manuscripts are reviewed internally, and each paper is subject to double-blind peer review by the members of the Editorial Board and two anonymous external reviewers. In fact, all scientific and science-oriented articles published in *Polish-Ukrainian Studies* are unique investigations by outstanding Ukrainian and Polish scholars.

The *Polish-Ukrainian Studies* journal is indexed in CEJSH, CEEOL, PBN, POL-index, Index Copernicus, Arianta, ERIH PLUS.¹ The editor-in-chief is Walentyna Sobol (University of Warsaw, Poland), the deputy editor-in-chief is Teresa Chynczewska-Hennel

¹ *Studia Polsko-Ukraińskie*, https://studiapolskoukraińskie.uw.edu.pl/resources/html/cms/EDITORIAL_OFFICE, [30.03.2023].

(University of Białystok, Poland) and the editorial secretaries are Anna Trusz-Mykhailova (University of Warsaw, Poland) and Dawid Bzorek (University of Warsaw, Poland).² Advisory board for literature-oriented papers is composed of Rostyslav Radyshevskyy (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine), Stefan Kozak (University of Warsaw, Poland), Ihor Nabytovych (Maria Curie Skłodowska University in Lublin, Poland), Bohdana Krysa (Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine).³ Historical articles are edited by Frank E. Sysyn (University of Alberta, Canada), Mariusz R. Drozdowski (University of Białystok, Poland), Mirosław Nagielski (University of Warsaw, Poland), Katarzyna Błachowska, (University of Warsaw, Poland).⁴ Philosophical articles are edited by Iryna Bondarevska (National University of Kyiv-Mohyla Academy, Ukraine) and Denis Kaidalov (Charles University, Czech Republic).⁵

The first issue of *Polish-Ukrainian Studies* (2014) is dedicated to the 200th anniversary of Taras Shevchenko (1814–1861) and focuses on insufficiently explored aspects of his life and creativity as well as on the achievements of the Shevchenko Scientific Society, which celebrated its 140th anniversary in 2013.⁶ One section of the journal's first issue is dedicated to Old Ukrainian literature – Medieval literature and Renaissance (Latin language) literature (Y. Myshanych, L. Shevchenko-Savchynska). The “Reviews and Reports” section provides reviews of new academic publications as well as information about the most authoritative academic forum, the XV Congress of Slavists, which took place in August 2013. In the last section, “In memoriam”, tribute is paid to an outstanding historian, professor Vladyslav Serchyk (1935–2014).⁷

² *Studia Polsko-Ukraińskie*, <https://studiapolskoukraińskie.uw.edu.pl/resources/html/cms/MAINPAGE>, [30.03.2023].

³ Ibid.

⁴ Ibid.

⁵ Ibid.

⁶ W. Sobol, “Foreword”, *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 1, 2014, pp. 16–18.

⁷ T. Chynczewska-Hennel, “Władysław Andrzej Serczyk (February 23, 1935 – January 5, 2014)”, *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 1, 2014, p. 259.

The second issue (2015) was released on the 400th anniversary of the Kyiv-Mohyla Academy.⁸ The articles in the field of literary studies are focused on the analysis of Renaissance (Latin language) literature (by L. Shevchenko-Savchynska).⁹ The articles of Iryna Bondarevska, Dawid Bzorek, Oleksandra Trofymuk and Myroslav Trofymuk cover the works of Pylyp Orlyk and Hryhoriy Skovoroda, who had been students of the Kyiv-Mohyla Academy. In historiosophical articles, in particular those written by Stefan Kozak, Iryna Bondarevska, and Mariusz Drozdowski, the subjects of the Christian roots of Old Ukrainian literature and the historical research of the Polish-Lithuanian Commonwealth are analysed.¹⁰ The influence of prominent Ukrainian artists' creativity on intercultural relations is also analysed in this issue. In the journal, Maria Kashuba's article also presents a modern translation of the *Gospel* by Kyrylo Tranquillon-Stavrovetskyi. Several new monographic works by Ukrainian and Polish scholars (articles by Stefan Kozak, Teresa Chynczewska-Hennel, Volodymyr Lytvynov) are also presented. The last section is dedicated to the memory of outstanding scholars, researchers of Ukrainian literature, culture, history of the Polish-Lithuanian Commonwealth, and joint history of Ukraine and Poland. Well-known in academia, these scholars include professor Zbigniew Vujczyk, professor Pavlina Levin, and professor Yaroslav Rozumny.¹¹

The third issue of *Polish-Ukrainian Studies* (2016) is devoted to the anniversaries of Mykhailo Hrushevsky, Lesya Ukrainka and Ivan Franko.¹² Teresa Chynczewska-Hennel organizes and presents to readers the latter's political views on the future development of Rus as well as the response and attitude of Europe, in particular Poland, to the specific course of development of Ukraine at that time. The historiosophical aspect of the works of Ivan Franko is analysed by Stefan Kozak.¹³

⁸ W. Sobol, "Foreword", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 2, 2015, p. 15.

⁹ Ibid.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

¹² W. Sobol, "Foreword", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 3, 2016, p. 19.

¹³ Ibid.

Rostyslav Radyshevskyi, Maria Moklytsia and Sebastian Delura address the creativity of the ideological and thematic spectrum of Lesya Ukrainka's works. The second section of the journal presents articles about the challenges of the Baroque and Romantic eras (articles by Dmytro Drozdovsky, Yulia Gonchar and Olga Novik). The reviews section introduces the reader to the new scientific works of Myroslav Trofymuk (the review by Ludmila Shevchenko-Savchynska), Viktor Brehunenko (review by Mariusz Drozdowski), Kryshtof Petkevych (review by Dawid Bzorek).¹⁴

Teresa Chynczewska-Hennel writes about the English-language journal *Kyiv Mohyla Humanities Journal*. In the "Varia" section, readers can find a detailed report on the plenary meeting of the Shevchenko Scientific Society in Lviv on March 26, 2016 (the article by Walentina Sobol) and Dmytro Drozdovsky's conversation with Mario Vargas Llosa.¹⁵ The last chapter of the journal is dedicated to the memory of professors who devoted their scientific life to the Faculty of Applied Linguistics at the University of Warsaw. The article about professor Anna Dushak (April 4, 1950 – December 25, 2015) is written by her student, Grzegorz Kowalski. Professor Alicja Wołodźko-Butkiewicz recalls the unforgettable colleague René Śliwowski (February 2, 1930 – June 23, 2015).¹⁶

The fourth issue (2017) synthesises literary and historiosophical explorations of the Middle Ages, Renaissance and Baroque. Oksana Slipushko examines the concept of freedom in the context of the Eastern branch of Christianity that was dominant during Kyivan Rus period, and analyses the realization of freedom of will and freedom of personal choice in the Middle Ages through the lens of literary heritage.¹⁷ The union of Polish and Ukrainian cultures by way of carrying out literary and artistic forums, scientific conferences, and literary and memorial museums is considered in Tamara Senina's

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ O. Slipushko, "Freedom as 'freedom of choice' in the outlook of Rus-Kievan medieval writer Ilarion", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 4, 2017, p. 19.

analysis.¹⁸ The aspect of educational and scientific traditions, which virtually ensured full literacy in Rus-Ukraine due to the borrowing and introduction of European practices, is investigated by Volodymyr Biletskyi and Vitaly Biletskyi.¹⁹ The article by Teresa Chynczewska-Hennel is dedicated to the peculiarities of historical and religious Ukrainian-Polish relations, including the reasons for the gradual separation of Ukraine from the Polish-Lithuanian Commonwealth.²⁰ Petro Bilous focuses on the literary and pedagogical work of Vasyl Hryhorovych-Barskyi, who contributed to Ukrainian understanding of the world through his detailed artistic depictions of other territories.²¹ From a philosophical point of view, Iryna Bondarevska examines the concept of knowledge and the substantiation of principles that could provide reasonable meaning to human existence and contribute to the consolidation of society.²² Olha Kharlan explores the problem of interdisciplinary synthesis in literary research, namely the interaction of literature and painting.²³ Vira Prosalova analyses the literary-artistic correlations in the short stories of Mykhailo Yatskov, who, using the medium of literature, presents the works of painters of different eras (Pre-Raphaelites, Expressionists, Symbolists).²⁴ Piotr Krol examines the figure of Pylyp Orlyk, whose power and influence has been treated superficially for a long time.²⁵ Anna Choma-Suwała

¹⁸ T. Senina, “Dialogue of Two Cultures – 2016’. Setting up of Polish-Ukrainian mutual understanding”, *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 4, 2017, p. 233.

¹⁹ V. Biletskyi, V. Biletskyi, “Distinctive traditions of Education and Science in Ukraine-Rus”, *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 4, 2017, p. 51.

²⁰ T. Chynczewska-Hennel, “Ukraine in 17th century – between Poland and Moscow”, *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 4, 2017, p. 69.

²¹ P. Bilous, “Italian holy pictures in the travel notes of Vasyl Grygorovych-Barskyi”, *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 4, 2017, p. 95.

²² I. Bondarevska, “Two concepts of knowledge (Theofan Prokopowich and Hryhorij Skovoroda)”, *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 4, 2017, p. 101.

²³ O. Kharlan, “Still life in painting and literature: time-space features”, *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 4, 2017, p. 117.

²⁴ V. Prosalova, “Literary-Pictorial Correlations in the Prose of Mykhailo Yatskov”, *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 4, 2017, p. 131.

²⁵ P. Krol, “Filip Orlik (1672–1742) and his activity in Polish historiography”, *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 4, 2017, p. 145.

explores the historical novels of artists who present history through the lens of modernity.²⁶ It is important to note that the study of history is extremely relevant in view of the government's ban on printing the true history of the Ukrainian people. The last section is dedicated to the memory of a Polish historian, Janusz Tasbyra (tribute written by Teresa Chynczewska-Hennel)²⁷ and Mykhailo Lesiov (written by Dagmara Nowacka and Albert Nowacki).²⁸

The fifth issue of *Polish-Ukrainian Studies* is dedicated to improving the handling of the Ukrainian Middle Ages, Renaissance and Reformation from a historical perspective. Katarzyna Błachowska analyses the peculiarities of existence and functioning of a separate, western part of Ukraine, which was called Rus (Ruthenia) or Galicia-Volhynia.²⁹ Valerii Zema turns to the literary and religious monuments of the 14th–16th centuries, emphasizing the constant renewal of traditional collections and the emergence of new types of collections (miscellanies as Edificatory Gospel under the influence of *Postylla* by Mikołaj Rey).³⁰ Bohdan Bilous and Petro Bilous explore individual images popular in the Middle Ages, in particular the image of the road, which is a very significant symbol of the spiritual path and the possibility of self-realization, and their transformation in later eras.³¹ Oksana Slipushko and Olha Shchelkunova focus

²⁶ A. Choma-Suwała, "Roman Iwanyczuk – an unforgettable author of historical novels", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 4, 2017, p. 169.

²⁷ T. Chynczewska-Hennel, "Professor Janusz Tazbir (August 5, 1927 – May 3, 2016)", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 4, 2017, p. 241.

²⁸ D. Nowacka, A. Nowacki, "Advocate of Polish-Ukrainian rapprochement Prof. Ph.D. Michał Łeśiów (3/05/1928 – 15/07/2016)", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 4, 2017, p. 249.

²⁹ K. Błachowska, "The Principality of Galicia-Volhynia in the History of Ukraine. Lviv and Kyiv-Lviv perspectives: Izydor Sharanevich, Mykhailo Hrushevsky", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 5, 2018, p. 19.

³⁰ V. Zema, "Ukrainian Edificatory Prose in the Shadow of the Renaissance and the Reformation", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 5, 2018, p. 45.

³¹ B. Bilous, P. Bilous, "Transformation of the Medieval Types of the Road in the Pilgrim Prose of Baroque Epoch", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 5, 2018, p. 33.

on the phenomenon of the natural right of the individual, which is an understudied aspect of the Late Baroque era. Their research opens up additional possibilities and avenues for the integration of national writing into the European context.³² National Enlightenment represents an important aspect of not only artistic and literary, but also social and political significance – the time of authors’ artistic understanding of the idea of man’s natural right in the times of the establishment of serfdom on the territory of Ukraine. Mykola Zhulynskiy emphasizes the impact of European philosophical achievements in the Ukrainian literary context, on the example of the work of Volodymyr Vynnychenko, with the involvement of the ideological keys of the West. Vynnychenko serves as an ambassador for the concept of universal happiness, models of being etc.³³ Volodymyr Biletskyi and Hennadiy Haiko address the problem of the process of formation of Donbass, revisiting the issue of the Ukrainian nature of the territories, where Russia launched a large-scale military invasion back in 2014.³⁴ There are also reviews of Ludmiła Siryk’s monograph *A Desire for Europe. The Literary output of Kiev Neoclassicists* (Anna Choma-Suwała), Tadeusz Srogosz’s *Między wojną a modernizacją. Studia z dziejów kresów południowo-wschodnich Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku* (Teresa Chynczewska-Hennel), Krystyna Czerni’s book *Jerzy Nowosielski w Lublinie* (Katarzyna Jakubowska-Krawczyk). Walentyna Sobol contributes the study *A presentation of an Encyclopedia “Shevchenko Scientific Society”*.³⁵ One of the achievements of the organizers and participants is the bilingual volume *Dialog Dwóch Kultur – Dialogue of Two Cultures* (2016, № XI), which contains conference materials (participants’

³² O. Slipushko, O. Shchelkunova, “Natural Right in the Works of Writer-enlighteners of Late Baroque Epoch”, *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 5, 2018, p. 53.

³³ M. Zhulynskiy, “Volodymyr Vynnychenko: in Search of European Understanding of the Human Psyche”, *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 5, 2018, p. 123.

³⁴ V. Biletskyi, H. Haiko, “Ukrainian Donbass: the History of Formation and Development”, *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 5, 2018, p. 175.

³⁵ *Studia Polsko-Ukraińskie*, <https://studiapolskoukraińskie.uw.edu.pl/resources/html/articlesList?issueId=13771>, [30.03.2023].

articles) and information (photos, drawings and texts) about the most important events.³⁶

In the sixth issue (2019), there are articles about Ukrainian historical national identity (Katarzyna Błachowska)³⁷ as well as about problems of foreign Ukrainian culture and internationality (L. Shevchenko).³⁸ The “Reviews” section presents reviews of significant historical and literary publications in recent years. The last chapter honours the memory of Professor Maryan Bendza (the author of the tribute is Teresa Chynczewska-Hennel)³⁹ and a Ukrainian literary critic, writer, doctor of philological sciences, Professor Leonid Ushkalov (the author is Vira Sulyma).⁴⁰

The first section of **the seventh issue (2020)** includes the analysis of current images of Baroque literature (Svitlana Boyko),⁴¹ as well as of the literature of Romanticism and Realism (Vasyl Pakhareno investigates them taking into account Taras Shevchenko’s creativity).⁴² Marta Kaczmarczyk examines Lesya Ukrainka’s philosophy of life.⁴³ Epistolary heritage and diaries are the focus of a number of scholars – Roman Mnich (“Paradoxes of Existence in Yevhen Malanyuk’s

³⁶ Ibid.

³⁷ K. Błachowska, “Appreciated Principalities of Halych and Halych-Vladimir. Shapes of Ukrainian Statehood in the Middle Ages: Stepan Tomashivsky”, *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 6, 2019, p. 11.

³⁸ L. Shevchenko, “Latin as a Factor in the Creation of a Special Cultural Frontier”, *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 6, 2019, p. 137.

³⁹ T. Chynczewska-Hennel, M. Drozdowski, „Tatjana Tajrova-Jakovleva, *Inkorporacija: Rossijai Ukraina poslie Pierejaslavskoj Rady (1654–1658)*”, *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 6, 2019, p. 211.

⁴⁰ V. Sulyma, “Professor Leonid Ushkalov (November 5, 1956 – February 25, 2019)”, *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 6, 2019, p. 211.

⁴¹ S. Boiko, “Female Images in European Baroque Poetry (Based on the Verses of Ivan Velychkovsky, Danylo Bratkovsky, Robert Herrick, and Andrew Marvell)”, *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 7, 2020, p. 13.

⁴² V. Pakhareno, “The Image of the Author in Taras Shevchenko’s Diary and Stories: The Evolution of Understanding”, *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 7, 2020, p. 38.

⁴³ M. Kaczmarczyk, “Lesia Ukrainka’s Philosophy of Life and Survival as Seen in the Writer’s Personal Memoirs”, *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 7, 2020, pp. 59–78.

Diaries”), Karolina Mosiej-Zambrano (“National Museum of the Holodomor-Genocide in Kiev. A ‘Difficult’ Exhibition”), Mykola Tymoshyk (problematic and thematic range of correspondence in the context of philosophy of personality under emigration, “Ivan Ohiienko’s Unknown Archive from the Period of Polish Emigration: Files, People, Themes (Based on the Archive of Polish Institute of National Remembrance in Warsaw”), Ihor Nabytovych (“The Epistolary Writings of Dariya Vikonska as a Speculum of Creative Existence”).⁴⁴ The section of reviews is represented by the articles of Mariusz R. Drozdowski (“Teresa Chynczewska-Hennel, *One World – Many Colors*”), Tetiana Meizerska (“What is Behind the Boundary Uncertainty? Yaroslav Polishchuk, *Frontyrna identychnist*”), Teresa Chynczewska-Hennel, Mariusz R. Drozdowski (“Jacek Szymala, *Powstanie kozackie 1648–1658. Studium z historii wizualnej*”), Rostyslav Radyshevskiy (“The Great Dream about an Incubator and Golden Chickens. Oleksandr Astafiev, *Dialog literatur*”).⁴⁵ The last chapter is dedicated to the 20th anniversary of the literary and theatrical scientific team “Blue Ship” (“Rocznica 20-lecia Koła Naukowego Literacko-Teatralnego ‘Błękitny Okręt’”).⁴⁶

In 2021, the 150th anniversary of Lesya Ukrainka’s birth was celebrated, and the **eighth issue** of the journal is dedicated to this memorable date. Mariia Moklytsia, Anna Choma-Suwała, Larysa Semeniuk and Tetiana Danyliuk-Tereshchuk analyse the reception of Lesya Ukrainka’s work both in the literary context and within the framework of Polish-Ukrainian intercultural connections and parallels.⁴⁷ The second section of the journal focuses on the theoretical information about the epistolary genre as well as on the analysis of the autobiographical works of Pylyp Orlyk (Walentyna Sobol), Taras Shevchenko (Tetiana Bovsunivska), and Petro Apostol

⁴⁴ *Studia Polsko-Ukraińskie*, <https://studiapolskoukraińskie.uw.edu.pl/resources/html/articlesList?issueId=13769>, [30.03.2023].

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ *Studia Polsko-Ukraińskie*, <https://studiapolskoukraińskie.uw.edu.pl/resources/html/articlesList?issueId=13776>, [30.03.2023].

(Yaroslav Myshanych).⁴⁸ The third section is thematically related to the previous one and deals with the use of personal documents to understand contemporary challenges. Such topics as religion, nationalism and the war in Ukraine are discussed in this issue (Teresa Chynczewska-Hennel, Anna Horniatko-Shumylovych and Eugeniusz Sobol).⁴⁹ The next section, “Ad fontes”, includes articles about history and culture, in particular about visionary writing in the texts of representatives of non-Christian religions as well as about the identification and decryption of secret texts (Valerii Zema and Mykola Krupach).⁵⁰ “Reviews” section includes reviews of books on the research on the history of Ukraine in the first half of the 20th century in modern Polish historiography and on Ukrainian drama of the late 19th and early 20th centuries (Tadeusz Srogosz, Olha Morozova, Mariusz R. Drozdowski, and Yaroslav Polishchuk).⁵¹ “Varia” presents various articles from different fields of humanities, including such topics as Ukrainian immigrants located in Prague, childhood during the crisis of the 20th–21st centuries in the literature and culture of Central and Eastern Europe, and the celebration of the anniversary of Maxym Rylsky at the Institute of Art Studies, Folklore, and Ethnology named after M.T. Rylsky, at the National Academy of Sciences of Ukraine (Ihor Stambol, Larysa Vakhnina, and Myroslava Karatsub).⁵² “In memoriam” section is dedicated to a famous Ukrainian historian, specialist in pre-modern religious culture in Ukraine, Professor Ihor Skochylas.⁵³

The ninth issue (2022) of *Polish-Ukrainian Studies* starts with a foreword and several articles in the section “Ad fontes”.⁵⁴ Numerous other articles discuss such historical figures as Anton

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ *Studia Polsko-Ukraińskie*, <https://studiapolskoukraińskie.uw.edu.pl/resources/html/articlesList?issueId=14673>, [30.03.2023].

Zhdanovich, a Cossack colonel, and develop such topics as the taking of power in the Ukrainian Hetmanate of the 18th century (Mirosław Nagielski).⁵⁵ The next section is dedicated to the analysis of Pylyp Orlyk and Hryhoriy Skovoroda (texts by Walentina Sobol⁵⁶ and Hennadii Noha⁵⁷), two memorable personalities in Ukrainian history. The articles examine the life and contribution of these personalities to Ukrainian culture and history. The third chapter deals with the comparative literary criticism of Polish and Ukrainian works. These articles describe the life and contribution of these authors to Ukrainian culture and history. The articles explore such topics as the narrative of guilt in *Cassandra* by Lesia Ukrainka and the representation of the Jewish pogrom in the works of Mary Konopnytsky and Leonid Pakharevsky (articles by Sofia Varetska, Iryna Kropyvko, Khrystyna Semeryn)⁵⁸. In the fourth section, “Challenges of the 20th–21th centuries”, contemporary problems and challenges faced by Ukraine and Poland are discussed (Teresa Chynczewska-Hennel, Ludmila Tarnashynska, Ihor Stambol, Eugeniusz Sobol).⁵⁹ Other topics researched include Ukrainian motives in the work of Yevgenyush Tkachyshyn-Dytsky, and Ihor Skochylas’ discussion of the concept of Slavia Latina and Slavia Orthodoxa. The “Reviews” section presents “The review of *The righteous soul. Vasyl Bidnov in the memoirs of contemporaries*” by Iurii Mytsyk.⁶⁰ The last section “Varia” contains reports by Julia Roguska (2020) and Dawid Bzorek (2021) on the 2nd and 3rd International Scientific Conferences in the series “Philosophy

⁵⁵ M. Nagielski, “The Cossack colonel Anton Zhdanovych in the light of the diary and correspondence by the Lithuanian Hetman Janusz Radziwiłł”, *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 9, 2022, pp. 17–38.

⁵⁶ W. Sobol, “From the bottom of my heart”, *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 9, 2022, pp. 91–106.

⁵⁷ H. Noha, “The letters by Hryhoriy Skovoroda. Personal in the context of the universal”, *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 9, 2022, pp. 107–121.

⁵⁸ *Studia Polsko-Ukraińskie*, https://www.pl/data/include/cms//Studia_Polsko_Ukraińskie_2022_9.pdf, [30.03.2023].

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Ibid.

of being and survival in ego-documents of Ukrainian writers, painters and filmmakers”.⁶¹

The tenth issue (2023) of *Polish-Ukrainian Studies* annual journal includes “Ad Fontes” section, literary-comparative studies on Ukrainian-Polish contacts, investigations about the war and the violence, as well as reviews and articles dedicated to the memory of outstanding cultural figures. The first section deals with issues of law, power, faith and religion during the time of Kyivan Rus (article by Oksana Slipushko). Valeriy Zemlya examines Hryhorii Tsamblak as an important historical personality of the 15th–16th centuries.⁶² Attention is drawn to the roots of Russian historical expansionist policy towards Ukraine by Nataliia Drobiazko,⁶³ based on the political activity of Pylyp Orlyk. Namely, thanks to him and his son Hryhoriy, the issue of freeing the “Cossack nation” from Russian oppression was raised in European countries in the 18th century. Dawid Bzorek also raises the issue of liberating Left-Bank and Right-Bank Ukraine from Russian oppression.⁶⁴ The second section, devoted to Ukrainian–Polish contacts, examines Walentina Sobol’s Polish translations of Hryhoriy Skovoroda creativity. Anatoliy Tkachenko considers the problem of difficulties in translating original texts, specifically, adequate artistic transformation of the original (translation and adaptation).⁶⁵ L. Shevchenko-Savchynska raises the issue of Latin creative work and its perception by European representatives in the context of historical tradition.⁶⁶ The next section includes articles by Teresa Chynczewska-Hennel, Ihor Nabytovych, Natalia Levchenko, Oksana Levytska, Larysa Vakhnina, and Alla Shvets, dealing with the shameful Russian aggression from the 18th century to the present day (the war with the Russian Empire in 1735, the brutal Russian

⁶¹ Ibid.

⁶² *Studia Polsko-Ukraińskie*, https://wuw.pl/data/include/cms//SPU_2023_10.pdf, [30.03.2023].

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Ibid.

occupation of Galicia in 1914–1915, memoir narratives, confessions of refugees from the Russian–Ukrainian war etc.).⁶⁷ The fourth section presents reviews by Mirosław Nagielski and Olha Novyk of the book by Walentyna Sobol *Filip Orlik (1672–1742) i jego “Diariusz”*.⁶⁸ A brief overview of the 4th International Scientific Conference “Philosophy of being and survival in ego-documents of Ukrainian writers, painters and filmmakers (from the times of Orlik to the present)”, conducted at the Department of Ukrainian Studies of the University of Warsaw, is presented by Iuliia Kaminska.⁶⁹ She summarizes that the main idea of the scientific meeting was to discuss and condemn the shameful Russian attack on Ukraine, the mass Russian propaganda, and the mass terror in the occupied territories. Attention was paid to the raising of national spirit and patriotism, to military assistance, and to diplomatic support for Ukraine from European countries. In summarizing the results of the conference, Alla Shvets, one of the moderators, noted:

colleagues from Ukraine and Poland in their studies of epistolary and artistic texts covered significant material about the realities of war, the horrors of concentration camps and famines that took place on the territories of our countries during the 17th–21st centuries. Speakers emphasized precisely this theme, since the loss of life, basic material goods, the restriction of human rights and freedoms caused by war not only bring bitterness of suffering and irreparable pain but also stop the overall world development.⁷⁰

The last section is devoted to the memory of Dmytro Pavlychko, one of the founders of the Ukrainian National Movement, the Democratic Party of Ukraine, the first chairman of the Taras Shevchenko Ukrainian Language Society, one of the authors of the Act of Independence of Ukraine on August 24, 1991, and a politician and diplomat, serving as Extraordinary and Plenipotentiary Ambassador of Ukraine to

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Ibid.

Slovakia and Poland (the article by Tamara Senina and Teresa Chynczewska-Hennel).⁷¹

As is apparent from the results of the analysis of the journal's issues, *Polish-Ukrainian Studies* extensively cover various historical periods and analyse diverse themes, primarily focusing on literary aspects. Themes of history and philosophy are less explored in articles, sometimes fragmentarily within the scope of literary research. Increasing publication activity in these specific areas could be a significant step in deepening the study of the Ukrainian-Polish context. This could serve as one of the key directions for the further development of the journal. Expanding the coverage of historical and philosophical topics in dedicated articles or comprehensive studies could contribute to a more profound understanding of relations between Ukraine and Poland, fostering scholarly discussion and attracting a diverse audience interested in these broad intellectual aspects. This strategic expansion has the potential to enhance the journal's academic impact and strengthen its role as a valuable platform for interdisciplinary dialogue.

Overall, the prospects for the journal's development are promising. Currently, the journal is indexed in several databases. However, efforts are ongoing to align its structure with the requirements of additional international databases (Scopus and WoS) with the goal of inclusion in these databases. This process is realized through the implementation of series of key steps, including editorial reflection and self-development, identification, and resolution of internal issues as well as the implementation of a broad set of measures for improvement.

Additionally, emphasis is placed on communication, encompassing initiatives to increase the journal's attractiveness for the scientific community. This includes intensified activity on social media.

Another crucial direction for development is the transformation of the journal's structure and content. This involves stimulating

⁷¹ *Studia Polsko-Ukraińskie*, https://wuw.pl/data/include/cms//SPU_2023_10.pdf, [30.03.2023].

the creation of thematic issues, especially based on materials from conferences with international participants and similar events, as well as increasing the proportion of scholarly reviews. These initiatives contribute to the establishment of a more appealing and engaging scholarly platform, more capable to meet the needs and expectations of the scientific community.

To conclude, the humanities play a vital role in understanding the relationship between people and their environment, and in exploring the culture, history, and traditions of different nations. *Polish-Ukrainian Studies*, a journal devoted to interdisciplinary research on Ukraine, Poland, and their interconnectedness, has made a significant contribution to the field of humanities by showcasing the best humanist traditions of both countries and addressing topics that may be painful for both of them. The overview of the ten issues provides evidence that the scientific studies published in the journal demonstrate an absolutely new and relevant quality of philological thinking of the 21st century, organically infused with comparative and critical analysis, methodological pluralism, which confirms the relevant comparative thesis on the naturalness and regularity of the existence of different levels of understanding artistic and scientific literature in the context of historical and cultural trends. The systematically ordered set of articles allows for communication regarding literature as an art of language, which has emotional, artistic, and scientific potential.

Throughout more than a decade of publication and contributions from numerous scholars, the journal has become a reputable source of unique investigations by outstanding Ukrainian and Polish scientists.

The journal's editorial board, led by esteemed scholars such as Walentyna Sobol and Teresa Chynczewska-Hennel, ensures the quality and rigour of the articles through a double-blind peer review process. The journal is also indexed in various reputable databases, further solidifying its standing in the academic community.

Polish-Ukrainian Studies offer a multidisciplinary approach to studying Ukrainian history, culture, and literature, providing valuable insights and new perspectives. The articles shed light on less studied

aspects of Ukrainian history and culture, and the reviews provide critical analysis of recent publications in the field. The contributions of the authors and scholars featured in this journal engage in the ongoing dialogue and exchange between Polish and Ukrainian cultures, further enriching the field of Ukrainian studies.

During the present war between Ukraine and Russia, Poland has been actively providing assistance and support to Ukrainians at various levels, including not only the state level, but also the fields of education and culture. One notable initiative that has played a significant part in fostering artistic ties between Ukraine and Poland is the *Polish-Ukrainian Studies* journal. It serves as a cultural bridge between the two nations, promoting collective understanding, cooperation, and fellowship, especially during these gruelling times of conflict. The journal serves as a platform for scholars, researchers, and writers from both Ukraine and Poland to share their knowledge, insights and perspectives on various aspects of their shared history, culture and society. Through their diverse range of articles, essays, research papers and reviews, *Polish-Ukrainian Studies* cover a wide range of topics, including language, literature, history, politics, and social issues. The journal provides a precious space for scholars and experts to engage in scholarly exchange, intellectual dialogue and academic collaboration, contributing to the enrichment of both Polish and Ukrainian societies.

The significance of *Polish-Ukrainian Studies* goes beyond academia, as it serves as a symbol of fellowship and solidarity between Poland and Ukraine. The journal continues to promote cooperation, fostering mutual respect and appreciation between the two nations.

It is extremely important to note that Poland has also been actively involved in other cultural initiatives to support Ukraine during these difficult times. This includes organizing cultural events, exhibitions and exchange programs that promote Ukrainian culture in Poland. Poland has also provided humanitarian assistance and support to Ukrainians affected by the war, such as medical aid, food, shelter etc.

The cultural and educational support provided by Poland to Ukraine during the war demonstrates the strong bonds and historical

ties that exist between the two nations. Poland's commitment to fostering cultural cooperation and understanding with Ukraine, even in the midst of conflict, reflects its dedication to promoting peace, stability and mutual respect in the region.

References

- Biletskyi V., Biletskyi V., "Distinctive traditions of Education and Science in Ukraine-Rus", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 4, 2017, p. 51.
- Biletskyi V., Haiko H., "Ukrainian Donbass: the History of Formation and Development", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 5, 2018, p. 175.
- Bilous B., Bilous P., "Transformation of the Medieval Types of the Road in the Pilgrim Prose of Baroque Epoch", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 5, 2018, p. 33.
- Bilous P., "Italian holy pictures in the travel notes of Vasyl Grygorovych-Barsky", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 4, 2017, p. 95.
- Blachowska K., "Appreciated Principalities of Halych and Halych-Vladimir. Shapes of Ukrainian Statehood in the Middle Ages: Stepan Tomashivsky", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 6, 2019, p. 11.
- Blachowska K., "The Principality of Galicia-Volhynia in the History of Ukraine. Lviv and Kyiv-Lviv perspectives: Izydor Sharanevich, Mykhailo Hrushevsky", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 5, 2018, p. 19.
- Boiko S., "Female Images in European Baroque Poetry (Based on the Verses of Ivan Velychkovsky, Danylo Bratkovsky, Robert Herrick, and Andrew Marvell)", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 7, 2020, p. 13.
- Bondarevska I., "Two concepts of knowledge (Theofan Prokopowich i Hryhorij Skovoroda)", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 4, 2017, p. 101.
- Choma-Suwała A., "Roman Iwanyczuk – an unforgettable author of historical novels", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 4, 2017, pp. 169–184.
- Chynczewska-Hennel T., Drozdowski M., "Tatjana Tajrova-Jakovleva, *Inkorporacija: Rossijai Ukraina poslie Pierejastlavskoj Rady (1654–1658)*", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 6, 2019, p. 211.
- Chynczewska-Hennel T., "Professor Janusz Tazbir (August 5, 1927 – May 3, 2016)", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 4, 2017, p. 241.
- Chynczewska-Hennel T., "Ukraine in 17th century – between Poland and Moscow", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 4, 2017, p. 69.
- Chynczewska-Hennel T., "Władysław Andrzej Serczyk (February 23, 1935 – January 5, 2014)", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 3, 2016, p. 259.
- Kharlan O., "Still life in painting and literature: time-space features", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 4, 2017, p. 117.

- Krol P., "Filip Orlik (1672–1742) and his activity in Polish historiography", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 4, 2017, p. 145.
- Nagielski M., "The Cossack colonel Anton Zhdanovych in the light of the diary and correspondence by the Lithuanian Hetman Janusz Radziwiłł", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 9, 2022, p. 17.
- Noha H., "The letters by Hryhoriy Skovoroda. Personal in the context of the universal", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 9, 2022, p. 107.
- Nowacka D., Nowacki A., "Advocate of Polish-Ukrainian rapprochement Prof. Ph.D. Michał Łesiów (3/05/1928 – 15/07/2016)", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 4, 2017, p. 249.
- Pakharenko V., "The Image of the Author in Taras Shevchenko's Diary and Stories: The Evolution of Understanding", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 7, 2020, p. 38.
- Prosalova V., "Literary-Pictorial Correlations in the Prose of Mykhailo Yatskov", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 4, 2017, p. 131.
- Senina T., "'Dialogue of Two Cultures – 2016'. Setting up of Polish-Ukrainian mutual understanding", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 4, 2017, p. 233.
- Shevchenko L., "Latin as a Factor in the Creation of a Special Cultural Frontier", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 6, 2019, p. 137.
- Slipushko O., "Freedom as 'freedom of choice' in the outlook of Rus-Kievan medieval writer Ilarion", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 4, 2017, p. 19.
- Slipushko O., Shchelkunova O., "Natural Right in the Works of Writer-enlighteners of Late Baroque Epoch", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 5, 2018, p. 53.
- Sobol W., "Foreword", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 1, 2014, p. 17.
- Sobol W., "Foreword", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 2, 2015, p.15.
- Sobol W., "Foreword", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 3, 2016, p.19
- Sobol W., "From the bottom of my heart", *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 9, 2022, p. 91.
- Studia Polsko-Ukraińskie*, https://studiapolskoukrainskie.uw.edu.pl/resources/html/cms/EDITORIAL_OFFICE, [30.03.2023].
- Studia Polsko-Ukraińskie*, <https://studiapolskoukrainskie.uw.edu.pl/resources/html/cms/MAINPAGE>, [30.03.2023].
- Studia Polsko-Ukraińskie*, <https://studiapolskoukrainskie.uw.edu.pl/resources/html/articlesList?issueId=13769>, [30.03.2023].
- Studia Polsko-Ukraińskie*, <https://studiapolskoukrainskie.uw.edu.pl/resources/html/articlesList?issueId=13776>, [30.03.2023].
- Studia Polsko-Ukraińskie*, <https://studiapolskoukrainskie.uw.edu.pl/resources/html/articlesList?issueId=14673>, [30.03.2023].
- Studia Polsko-Ukraińskie*, https://wuw.pl/data/include/cms//Studia_Polsko_Ukraińskie_2022_9.pdf, [30.03.2023].
- Studia Polsko-Ukraińskie*, https://wuw.pl/data/include/cms//SPU_2023_10.pdf, [30.03.2023].

- Sulyma V., “Professor Leonid Ushkalov (November 5, 1956 – February 25, 2019)”, *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 6, 2019, p. 211.
- Zema V., “Ukrainian Edificatory Prose in the Shadow of the Renaissance and the Reformation”, *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 5, 2018, p. 45.
- Zhulynskyi M., “Volodymyr Vynnychenko: in Search of European Understanding of the Human Psyche”, *Studia Polsko-Ukraińskie*, vol. 5, 2018, p. 123.

Martyna Frątczak

University of Warsaw, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-2848-5407>

Promocja czasopisma „Studia Polsko-Ukraińskie”

Szóstego listopada w Fundacji Domu Literatury i Pracy Twórczej odbyła się prezentacja jubileuszowego, bo już dziesiątego numeru czasopisma „Studia Polsko-Ukraińskie”, powstałego ze wspólnej inicjatywy uczonych Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu Białostockiego, Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, Uniwersytetu im. Iwana Franki we Lwowie, Kijowskiego Uniwersytetu im. Szewczenki oraz naukowców Narodowego Uniwersytetu w Mediolanie.

Grono ukrainoznawców postanowiło aktywnie włączyć się w budowanie więzi kulturowych i naukowych, które odgrywają ważną rolę w umacnianiu stosunków łączących państwo Polskie z Ukrainą. Na kanwie tej inicjatywy powołany do życia został rocznik „Studia Polsko-Ukraińskie”, wydawany od 2014 roku w Pracowni Dziejów Polsko-Ukraińskich Stosunków Literackich pod redakcją profesor dr hab. Walentyny Sobol. „Studia Polsko-Ukraińskie” są humanistycznym pismem poświęconym badaniom multidyscyplinarnym i komparatystycznym w zakresie literatury, historii oraz filozofii.

Zaproszeni naukowcy, przyjaciele oraz autorzy artykułów dotychczas publikowanych w czasopiśmie swoimi przemówieniami uświetnili prezentację i przypomnieli cel oraz kierunek, w jakim powinny rozwijać się polsko-ukraińskie relacje.

Spotkanie otworzyła redaktor naczelna, a zarazem kierowniczka i badaczka Pracowni Polsko-Ukraińskich Stosunków Literackich, profesor Sobol. Przypomniała czasy, kiedy idea powstania rocznika

dopiero rozkwitała. Na stworzenie „Studiów Polsko-Ukraińskich” wpływ mieli wybitni znawcy tematyki polsko-ukraińskiej, niektórzy związani i zaprzyjaźnieni z zasłużonymi dla obu kultur postaciami, takimi jak Dymytro Pawlyczko czy prof. dr. hab. Stefan Kozak. Podkreślona również została niezwykle istotna cecha roczników, zawsze poświęcanych ważnym wydarzeniom, które w pamięci narodowej i historycznej nie powinny zostać zapomniane. Pierwszy numer upamiętniał 200-lecie urodzin Tarasa Szewczenki, następny 400-lecie Akademii Kijowsko-Mohylańskiej, trzeci natomiast przypomniał o 145-leciu urodzin Łesi Ukrainki. Dziesiąte wydanie dedykowano przywołanemu już Dmytrowi Pawlyczce, poecie, tłumaczowi, ambasadorowi Ukrainy w Polsce – bliskiemu obu naszym narodom przez swoje zaangażowanie społeczne, polityczne, działalność twórczą, a także otwartość na pracę ze środowiskiem akademickim.

Następnie głos zabrała profesor Teresa Chynczewska-Hennel, która zacytowała fragment recenzji naukowej pierwszego numeru rocznika, pióra wybitnej slawistki, tłumaczki, prof. Uniwersytetu Warszawskiego Alicji Wołodźko-Butkiewicz: „tom ma niewątpliwą wartość naukową, a zawarte w nim materiały napisane są przez wybitnych znawców tematów”. Tak dobra ocena koncepcji nowopowstałej publikacji stanowiącej pomost pomiędzy Ukrainą a Polską dała nadzieję na pozytywny odbiór czasopisma. Prof. Chynczewska-Hennel przybliżyła również sylwetkę Dmytra Pawlyczko. Przypomniała o jego żywej przyjaźni z osobami z kręgów politycznych, kulturalnych i naukowych, podkreślając, że jako wrażliwy poeta nierzadko wiedział więcej niż politycy. Sportretowany został jako osoba niezwykła, w pełni powołana do roli, jaką odegrał w zbliżeniu obu narodów.

Jednym z zaproszonych na uroczystość był prof. Bazyli Nazaruk – wykładowca, tłumacz, historyk, zawsze poświęcający swój czas i zaangażowanie Katedrze Ukrainistyki UW. Profesor Nazaruk wygłosił krótkie przemówienie, a następnie wyrecytował własną adaptację na język ukraiński wiersza Władysława Broniewskiego „Bagnet na brzoń”. Poemat ten koresponduje bezpośrednio z aktualną sytuacją na Ukrainie. Jak mówi sam profesor, Wisła jawi się w nim jako paralela Dniepru, a wersy stanowią bezpośredni przyspiew

ukraińskiej historii pisanej na naszych oczach, co postanowił naświetlić, tłumacząc lirykę Broniewskiego. Cytuję te wersy za zgodą prof. Bazyliego Nazaruka:

„Коли прийдуть спалити твій дім,
Рідну хату твою – Україну,
Коли кинуть ракетний грім,
Коли військом залізним ринуть,
І у двері твої серед ночі
прикладами заломочуть,
ти, зі сну підвівши чоло,
стань біля дверей –
Воїн ти чи поет –
на зброї кріпи багнет!
Буде потрібна кров
і до вітчизни любов.
(...)
Якби ж довелось помирати,
згадаєм, що відповів Камброн...
Боронячи рідної хати,
так само скажемо над Дніпром.”

Jako autorzy i przyjaciele czasopisma na jubileuszu zjawili się również profesor Uniwersytetu Lwowskiego im. Iwana Franki Myroslav Trofymuk wraz z małżonką Lesią Trofymuk. Wygłosił przemówienie, w którym podkreślił, jak ważna jest rola polskich uniwersytetów, wydawnictw oraz polskiej inteligencji dla Ukrainy. Przywołał ciężkie dla ukraińskiego narodu czasy, kiedy nakładana na badaczy i pisarzy cenzura hamowała swobodny przepływ myśli oraz idei wśród inteligencji, a przez to rozwój nauki. Polska, zdaniem Profesora, stwarza szansę ukraińskiej inteligencji na otwarte wydawanie artykułów naukowych oraz kulturalnych. Wspomniane też zostały w przemówieniu „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, roczniki wydawane w latach 1989–2008 przez Katedrę Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego oraz Polskie Towarzystwo Ukrainoznawcze i Towarzystwo Naukowe im. Szewczenki pod redakcją prof. Kozaka. Zeszyty te stanowiły znakomitą platformę konwersacji literacko-naukowej dla obu narodów.

Tradycję tę pielęgnują i ucieleśniają współcześnie „Studia Polsko-Ukraińskie”, co dowodzi, jak aktualne oraz konieczne jest tworzenie forum spajającego polską i ukraińską myśl naukową. Historia pokazała, że współpraca ta obfituje w obopólne korzyści i sprzyja debacie naukowej, poczynając od tematów, takich jak badania korzeni chrześcijaństwa w Polsce i na Ukrainie, po współczesne, ujmujące wspólne dziedzictwo kulturowe i historyczne. Poruszane w roczniku są nie tylko najznakomitsze tradycje płynące z obu narodów, ale także problemy trudne, niekiedy bolesne i delikatne. Dyrektywą przewodnią jest jednak wysoki poziom merytoryczny artykułów sprzyjający efektywnym, erudycyjnym polemikom opartym na badaniach naukowych oraz niezależnych, obiektywnych i krytycznych recenzjach.

W tym duchu kontynuowane będzie wydawanie roczników „Studiów Polsko-Ukraińskich”, w myśl łacińskiej sentencji: *verba volant, scripta manent* – słowa ulatują, to co zostało napisane, pozostaje...

Martyna Frątczak

University of Warsaw, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-2848-5407>

Kamila Brodowska

Independent researcher, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-4344-7033>

Dawid Bzorek

University of Warsaw, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6549-2873>

Bycie jako przetrwanie. V Międzynarodowa Konferencja Naukowa z cyklu „Filozofia bycia i przetrwania w ego-dokumentach pisarzy, malarzy i filmowców ukraińskich (od czasów Orlika do współczesności)”

W dniu 11 grudnia 2023 roku w Pracowni Dziejów Polsko-Ukraińskich Stosunków Literackich Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego odbyła się V Międzynarodowa Konferencja Naukowa. Została otwarta przez Prodziekana ds. Naukowych prof. dr hab. Ewę Żebrowską, Kierowniczkę Katedry Ukrainistyki dr Katarzynę Jakubowską Krawczyk oraz Kierowniczkę Pracowni prof. dr hab. Walentynę Sobol. Po raz pierwszy uczestnicy forum naukowego zostali powitani także przez prof. dr hab. Hannę Skrypynek – Dyrektorkę Instytutu Sztuki, Folkloru i Etnologii Narodowej Akademii Nauk Ukrainy.

Pierwsza część sesji plenarnej została poświęcona jubileuszowi prof. dr hab. Giovanni Brogi, wybitnej sławistki z Uniwersytetu Mediolańskiego. Bardzo interesujący dla słuchaczy okazał się dialog jubilatki oraz prof. dr hab. Teresy Chynczewskiej-Hennel, która prowadziła spotkanie i przedstawiła sylwetkę badaczki.

Następnie referat pt. *Буття як витривалість: барокова парадигма* zaprezentowała prof. dr hab. Bohdana Krysa z Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki. Sesję plenarną zakończyły dwa wystąpienia wygłoszone przez prof. dr. hab. Anatolija Tkaczenkę z Kijowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Tarasa Szewczenki oraz przez prof. dr hab. Ludmyłę Tarnaszynską z Narodowej Akademii Nauk Ukrainy. W wystąpieniu pt. *Таборовий наратив Василя Стуса крізь призму філософії надії* prof. Tarnaszynska nawiązała do głównego tematu konferencji, przytaczając słowa poety o byciu i przetrwaniu. Dla Stusa były one „świętem wysokiego bólu”.

Kolejną sesję „Ad fontes” otworzyła prof. dr hab. Olha Nowyk z Berdianskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego. Prelegentka, która wciąż znajduje się w okupowanym Berdiańsku, przedstawiła prezentację na temat *Повсякденність пільгрима у «Мандрах» Василя Григоровича-Барського*, w której omówiła filozofię wytrwałości w życiu codziennym pisarza-wędrowca. Następnie głos zabrała prof. Ludmiła Siryk z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, przedstawiając referat pt. *Европеїзм київських неокласиків у світлі їх біографії та егодументів*. Badaczka skupiła swoją uwagę na idei europeizmu w twórczości neoklasyków, takich jak: Mykola Zerow, Maksym Rylski, Michajłło Drajhara, Jurij Kłen (Oswald Burhardt) i Pawło Fytypowycz. W panelu „Ad fontes” wystąpił również student Szkoły Doktorskiej Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Warszawskiego Dawid Bzorek ze swoim referatem *Kultura honoru w ego-dokumentach Filipa Orlika i Franciszka II Rakoczego*. Następnie prof. dr hab. Oksana Mykytenko z Narodowej Akademii Nauk Ukrainy przedstawiła niepublikowane wcześniej zapiski z biblioteki domowej jej dziadka Iwana Mykytenki. Doktor Oksana Łewycka, docentka Uniwersytetu Narodowego „Politechniki Lwowskiej”, przybliżyła pracę Ołeksy Nowakińskiego, ucznia Jana Matejki, w referacie *«Розмахом могутніх крил» Івана Голубовського як документ свідчення про мистця Олексу Новаківського*.

Po przerwie rozpoczęła się sesja zatytułowana *Ego-dokumenty w dobie wojny i sztucznej inteligencji*. Jako pierwsza głos zabrała

prof. dr hab. Iryna Matiasz z Naukowego Towarzystwa Historii Dyplomacji i Stosunków Międzynarodowych, pracująca aktualnie na wydziale Studiów Wschodnich Uniwersytetu Warszawskiego. W wykładzie *Філософія витривалості митця-дипломата Ежена Деслава (Євгена Слабченка)* wykorzystała wyniki swoich dwuletnich badań prowadzonych w archiwach naukowych Kanady. Prof. dr hab. Łarysa Wachnina z Narodowej Akademii Nauk Ukrainy mówiła o roli dzienników i korespondencji kijowskich twórców w czasach wojny. Następnie prof. dr hab. Agnieszka Matusiak (Uniwersytet Wrocławski) wygłosiła referat pt. *Syndrom Hamleta Elwiry Niewiery i Piotra Rosołowskiego* przybliżający nagradzany na festiwalach w Locarno i Krakowie film dokumentalny. Niezależna badaczka, absolwentka Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Kamila Brodowska, przedstawiła pracę pt. *Rękopis znaleziony za okładką – nieopublikowany wywiad z Dmytrem Pawłyyczką*. W swoim opracowaniu pt. *Autobiografia w świecie cyfrowym. Projekt autobiograficzny Ja Nina Janiny Sokołowej* dr hab. Marta Zambrzycka z Uniwersytetu Warszawskiego nawiązała do zmian w epoce multimedialnej. Ołena Bondarewa z Uniwersytetu Kijowskiego im. Borysa Hrinchenki podjęła aktualny i bolesny temat w prelekcji *Голоси розбомбленого Театру: Маріупольська Драма у драматургічних версіях*, ukazującej osobiste doświadczenia prelegentki. Bondarewa jest autorką koncepcji i słowa wstępnego do *Antologii aktualnej ukraińskiej dramaturgii*, wydanej w 2023 roku. Prof. dr hab. Walentyna Sobol z Uniwersytetu Warszawskiego analizowała dzienniki okupacji, z których jeden, autorstwa Wołodymyra Wakułenki, niebawem ujrzy światło dzienne w Kanadzie. Martyna Frątczak, studentka I roku Ukrainistyki, prezeska Koła Naukowego Literacko-Teatralnego „Błękitny Okręt” z okazji ukazania się 10. numeru „Studiów Polsko-Ukraińskich” omówiła jego dotychczasowy osiągnięcia oraz podkreśliła konieczność dalszego dialogu naukowego na łamach czasopisma.

W kończącej konferencję dyskusji podkreślano, jak istotne są tego typu spotkania naukowców dla utrzymania ciągłości myśli akademickiej w czasie trwającej agresji militarnej w Ukrainie.

Prof. dr hab. Walentyna Sobol podziękowała za liczne zgłoszenia oraz obecność i zaprosiła na VI Międzynarodową Konferencję Naukową z tego cyklu, która odbędzie się w roku 2024.

VIII. In memoriam

Anatolii Zahnitko

Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7398-6091>

З когорти славетних

Мій спогад про славетну Феню Дмитрівну Пустову, якої не стало 28 травня 2010 року. Але до цього часу не полишає відчуття, що ось пролунає дзвінок, я візьму слухавку і почую низку пропозицій щодо вирішення актуальних питань сьогодення, мені розкажуть про нові факти з історії літературно-мистецького життя нашого краю й багато-багато іншого. Це говорить серце, промовляє душа, а розум упевнено говорить, що такого не буде... Не буде всього цього, бо Феня Дмитрівна пішла туди, звідки не повертаються, та пам'ять про неї, її надзвичайну мудрість, громадянську принципову позицію, її природну вивірену активність залишатиметься в наших серцях назавжди. Важко усвідомити, що її немає. Так звик, що регулярно розмовляю з нею, маю можливість не тільки спілкуватися, але й почути слухне слово підтримки або ж критичну підказку. Не можу змиритися з цим, але життя крокує вперед, нестримно віддаляючи той день – 28 травня того року, коли її не стало.

Феня Дмитрівна Пустова була справжньою донькою свого народу у вичерпному сенсі цього слова. Народившись на Харківщині 8 жовтня 1928 року і закінчивши Харківський університет (сьогодні Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна) за фахом українського філології, згодом аспірантуру цього ж університету, вона все життя пов'язала

з Донецьким університетом (від серпня 1958 року), де стала не просто викладачкою, а знаною фахівчиною-франкознавицею, теоретичною та історичною літератури XIX століття, авторитетною дослідницею фольклору, авторкою оригінальної концепції методики вивчення останнього як особливого виду мистецтва і літератури та народознавства. Сказати тільки це про Феню Дмитрівну – це виявити тільки один з аспектів її багатогранної діяльності, а саме її дивовижне вміння дискутувати, критично осмислювати почуте, побачене, прочитане, прагнення висловити це відкрито, чесно, принципово, хоч інколи знала, як могли оцінити її слова, сприйняти їх значення, аналізувати глибинний смисл та повторювати знову й знову: „Це сказала Феня Дмитрівна”. Маленька, тендітна, а її позиція так багато важила не лише для філологічного факультету, університету, а всієї Донеччини, та навіть більше...

Про Феню Дмитрівну писати легко, спогади про неї в мене світлі та яскраві. Кожна зустріч із нею для мене була цінною і навіть сьогодні прочитується з усією повнотою. Вона для мене була прикладом чесності, принциповості, наполегливості, людиною, що за будь-яких обставин уміла відстоювати власний погляд. Ніколи й ні до чого не примушувала, – люди самі тягнулися до неї. Уперше Феню Дмитрівну я побачив в університетській аудиторії 1972 року, коли слухав курс лекцій з української усної народної творчості. Її небайдуже ставлення до кожного студента, вміння бачити в кожному з нас творчий штрих викликало подив і зацікавлення. Сказати, що ми готувалися до її занять, буде замало, щоб уповні відобразити наше ставлення до цієї викладачки. Її заняття, особливо практичні, відбувалися в надзвичайно швидкому темпі, де кожна хвилина була врахована. Викладачка не боялася гострих кутів обговорюваних проблем, пропонувала власні аргументи на доведення певної думки: хоч би щодо значення українських дум, хоч щодо образу Богдана Хмельницького в усній народній творчості тощо. Вона відкривала Галактику Українського Слова з заглибленням у мелодику його звучання і компресію народного духу. Це їй було

під силу, бо її численні дослідження з поезики Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, усної народної творчості ставали основою побудови викінченого діалогу зі студентами (виховала кілька поколінь словесників), учителями, аспірантами.

Феня Дмитрівна була ядром заняття, вела дискусію, сперечалася, підказувала і шліфувала відповіді. Так розлого розповідала про перше сприйняття Фені Дмитрівни тому, що її мисленнєво-теоретичне і проблемно-пошукове багатство ніяк не асоціювалося з такою маленькою, тендітною, ледве помітною постаттю. Своїм духом і душею, силою волі, творчим злетом вона була величною. Згодом ще один раз я мав щастя слухати її цілісний лекційний курс, але вже з історії української літератури.

Після власних студентських спогадів про Феню Дмитрівну хотів би кілька слів сказати про неї вже як про колегу. Від самого початку моєї роботи в університеті я відчував добре ставлення і підтримку з її боку. Аби не видатися надто стриманим у спогадах про Феню Дмитрівну, хочу зупинитись на тих окремих ситуаціях, крізь призму яких легко побачити міцність її духу, щирість і відкритість душі, принциповість і відповідальність.

Десь у другій половині вісімдесятих років минулого століття актуальним стало питання запису особливостей мовлення мешканців Слово'янського району. Мені пощастило керувати групою студентів, що працювала за відповідною програмою запису мовлення. І в цей час Феня Дмитрівна підійшла до мене і довго розповідала про наявні в селах району (Красноармійському, Банному, Билбасівці та інших) особливих легенд про Карачуна (Корочуна), зафіксованих тільки в цих місцях. Розповідала яскраво, ґрунтовно коментувала кожне явище і раптом зупинилась... Помовчавши, запитала, чи я був у с. Прелесному, а почувши заперечну відповідь, сказала: „Вам обов'язково треба там побувати”. Такі побажання вона висловлювала рідко, але в них насправді було приховано багато. Я відчув їхню особливу глибину, коли побував у селі Прелесному, де було створено справжній етнографічний музей однією людиною – учителем Шевченком. Разом із учнями і за допомогою батьків він зібрав

в одному місці пам'ятки народного побуту, культури. Тут були і клуня, і кузня, і вози, і багато інших речей. Феня Дмитрівна вміла оцінити таку подвижницьку працю, що своїм змістом і виміром спрямована була в майбутнє, – формування справжнього громадянина Української держави.

Як омріяне і вистраждане сприйняла вона суверенність України, постання її на мапі світу як окремої держави. Гостро й аж до щемного болю переживала за перші кроки Української держави – за виступами вміла оцінити рівень державницької функції від пересічного громадянина до народного депутата (останніх легко цитувала, бо постійно цікавилася політичним тлом). До останніх хвилин свого життя вона зберегла активну громадянсько-патріотичну позицію, відгукувалася на будь-які запити, прагнула підтримати тих, хто попав у біду. Шкода тільки, що останні роки Феня Дмитрівна не зі своєї волі не працювала в університеті, хоча її енергії, творчому пошуку, умінню будувати дискусію і дотримувати слова можна було тільки дивуватися. Навіть переїзд з Донецька до м. Костянтинівки, де вона свого часу закінчила середню школу, не вплинув на її творчий порив, вона продовжувала активно працювати. Завдяки старанням і невпинним пошукам вона повернула з небуття письменника-косянтинівця, засновника косянтинівської бібліотеки Фелікса Ковалевського, який належить до митців Розстріляного Відродження.

Тим, хто цікавиться літературним життям, історією літератури рідного краю, відомі численні публікації Фені Дмитрівни з цих питань у газетах „Літературна Україна”, „Донеччина” та ін. До останньої хвилини свого життя вона була невтомною у відстоюванні статусу української мови та культури, у бажанні захистити паростки нового, у праці над розширенням функційного тла історичної пам'яті українського народу, повернення в сучасний обіг величезного масиву забутого, втраченого, розстріляного і понівеченого на крутизнах еволюційного поступу українського народу й постання Української держави (статті про Олексу Тихого, Василя Гайворонського, про українську

літературу Кубані та ін.). Востаннє вона зателефонувала мені за тиждень до 28 травня, того дня, коли її не стало. Знову Феня Дмитрівна ділилася своїм баченням сучасної мовної культурної ситуації, накреслювала перспективи майбутньої роботи. Розмова була настільки насиченою, що важко було навіть уявити той стан, у якому перебувала Феня Дмитрівна. Йшлося в розмові й про багато тих речей, про які й сьогодні важко говорити: вона відчувала несприйняття окремими колегами суверенності Української держави, передбачаючи багато років активного відстоювання української національної ідентичності та напрацювання чітких шляхів розбудови функційного навантаження українського слова.

Ґрунтовність і викінченість в аналізі будь-якої ситуації, прагнення не тільки констатувати відповідний стан, але й окреслити перспективи її розв'язання – це був стиль її життя. Вона любила українське слово, все робила для його збереження і розвою, плакала кожний пагінець рідної української культури. Феня Дмитрівна Пустова не тільки оберігала і пропагувала рідне слово, а власними справами утверджувала його в усіх вимірах, укорінювала його повнокровне і насичено викінчене звучання. Досконало знала історію культури в широкому сенсі усього слов'янства і на її тлі легко характеризувала українство в загальноцивілізаційній еволюції. Її шанували й цінували всі, хто поділяв такі погляди, поважали ті, хто дотримувався діаметрально інших позицій. Будь-якої хвилини можна було звернутись до неї за консультацією, по допомогу.

Щедрої і широкої душі Людина, Учитель і Наставник за покликком серця, принципова, експресивно толерантна й емоційно сповнена, із гострим відчуттям рідного слова та його безміру – це все неповторна, славетна Феня Дмитрівна, пам'ять про яку завжди зігріватиме нас. Усім своїм життям, умінням зорганізувати навколо себе коло однодумців, послідовним відстоюванням усього істинно ціннісного і національно вартісного вона є й буде для нас сьогоднішніх зразком. Як би раділа нині Феня Дмитрівна, що Донецький національний університет

носить ім'я Василя Стуса. І сьогодні відчутно, як не вистачає цієї неповторної людини, талановитої викладачки, мудрої наставниці, доброї порадниці, справжньої патріотки до глибини душі. Пам'ять про неї жива. Пам'ять не у формі окремих епізодів, а пам'ять – цілісна, значуща, адже Феня Дмитрівна Пустова була і є знаковим постаттю і для свого університету, і для україністики, і для слов'янського світу загалом.

Здається, що можна було б завершити на цьому спомин про таку дорогу особистість, але ось нещодавно Євген Фіалко, випускник філологічного факультету, надіслав світлину, на якій Феня Дмитрівна уже в костянтинівський період бере участь у Перших Олексиних (Олекси Тихого) читаннях у школі, де він навчався і працював. Як пише Євген Фіалко: „На той час Феня Дмитрівна була вже на пенсії й жила в Костянтинівці. Ми її запросили очолити журі. Так вона всіх трохи «муштрувала» за університетськими стандартами... Теплі спогади залишилися. Вона після цього статтю про Олексу Тихого написала. Це, мабуть, останній публічний захід для неї”. До останньої хвилини життя вона працювала над власним словом і словом для інших, робила все для його зміцнення. Творчий пошук відчутний в її останній статі „Педагогічна система Олекси Тихого (штрихи до історичного портрету)”. Із внутрішнім щемом розповідала про студента Василя Стуса, який був з-поміж тих, кому вона викладала свої лекції. Її стилістика поставала такою, що відлунювала в душі, спонукала до відповіді на численні питання.

Феня Дмитрівна Пустова належить до когорти славетних, бо завдяки таким творчим особистостям формуються справжні достойники – науковці, митці, освітяни, гідні представники нації.

Larysa Vakhnina

National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1030-7140>

Пам'яті польської україністки Ельжбети Вишневської (1931–2024)

22 лютого 2024 року не стало відомої польської літературознавиці, славістки та україністки, професорки, докторки габілітованої Ельжбети Вишневської.

Ельжбета Вишневська народилася 18 січня 1931 р. у Радзивілліві Мазовецькому, Мазовецького воєводства, Польща. 1955 р. закінчила філологічний факультет Варшавського університету, де однією з перших почала вивчати українську мову та літературу. Доктор філології (1970). Працювала у Польсько-радянському інституті (1955–1975 рр.). У 1975–1977 рр. – наукова секретарка часопису „Slavia Orientalis”. У 1988–1991 рр. – професорка Інституту славістики ПАН. Від 1991 року продовжує працювати на факультеті полоністики Вищої гуманітарної школи в м. Пултуськ.

У сфері наукових інтересів дослідниці – польсько-українські літературні взаємини другої половини XIX – початку XX ст., творчість Михайла Коцюбинського, Василя Стефаника, Івана Франка в компаративному аналізі з тогочасною польською та європейською культурною спадщиною та новітніми явищами та процесами. Одна з перших її наукових публікацій „Iwan Franko jako tłumacz Mickiewicza” (Варшава, 1958) була присвячена українським перекладам Івана Франка творів Адама Міцкевича.

Українську літературу вчена завжди розглядала як європейську цивілізаційну складову. Її книжка про Стефаника „Wasyl

Stefanyk w obliczu Młodej Polski” (Wrocław, 1986) не вкладалася в канони колишнього радянського літературознавства, адже український письменник розглядався в контексті діяльності Молодої Польщі, у зв’язках зі Станіславом Пшибишевським та іншими польськими діячами літератури та мистецтва. Книжка Ельжбети Вишневської про Василя Стефаніка була високо оцінена. Федір Погребенник відзначив її ґрунтовність і новаторство. Ця робота стала основою для надання Ельжбеті Вишневській звання докторки габілітованої.

Слід відзначити, що ще на початку свого наукового шляху Ельжбета Вишневська співпрацювала з багатьма польськими українцями, українсько-культурними товариствами та друкованими виданнями, такими як „Наше слово”, „Наша культура” та „Український календар”, де публікувала свої статті й дописи під ще дівочим прізвищем Ельжбета Анчевська. Вона підтримувала контакт з Антіном Середницьким, Флоріаном Неуважним, Василем Назаруком, Маріаном Юрковським, Маріаном Якубцем, Степаном Заброварним, Стефаном Козаком. Автором статті про неї в „Енциклопедії сучасної України” був відомий український громадський діяч у Польщі, професор Степан Заброварний.

Польська науковиця впродовж багатьох років приїздила в Україну, де працювала в архіві Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка, у Науковій бібліотеці України імені В. Вернадського, у Бібліотеці імені В. Стефаніка у Львові. Чимало матеріалів, віднайдених саме в українських архівних та бібліотечних джерелах, було оприлюднено в її публікаціях. Надзвичайно плідною була її співпраця з Інститутом літератури імені Т. Г. Шевченка, Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України, Чернігівським літературно-меморіальним музеєм Михайла Коцюбинського. Дослідниця також брала участь у міжнародних наукових конференціях, обміні публікаціями, спільних проектах.

У колі її колег та друзів був цілий ряд відомих українських науковців: літературознавці Сергій Зубков, Григорій Вервес, Федір Погребенник, Валерія Ведіна, Юлія Булаховська, Микола

Жулинський, Ростислав Радишевський, Валентина Соболь, мистецтвознавець Олександр Костюк, Олександр Федорук, Богдан Сюта, фольклористи – Вікторія Юзвенко, Лариса Вахніна, Валентина Головатюк, Ярослава Конєва. Залишився портрет Ельжбети Вишневської, який намалювала Ярослава Конєва. Він експонувався на персональній виставці картин Ярослави Конєвої у слов'янській книгарні у Варшаві.

У затишному варшавському помешканні пані Ельжбети на вулиці Барбари, яке завжди було відкрите для колег з України, точилися наукові дискусії про літературознавство, про польсько-українські культурні взаємини, про майбутнє України та Польщі. Це була надзвичайно творча та позитивна атмосфера, яка об'єднувала обидва народи. Українські науковці, перебуваючи в Польщі, вважали своїм обов'язком зустрітися з пані Ельжбетою та її чоловіком, відомим спеціалістом з телекомунікацій та зв'язку, які завжди щиро раділи гостям та кожній звісточці з України.

До останніх днів життя в її серці залишалися спогади про Київ та Львів, її пам'ять зберігала унікальні спогади, які, на жаль, не вдалося зафіксувати. Вона з інтересом стежила за новинками польської та української літератури, зокрема за творчістю Ольги Токарчук.

Російська агресія проти України зранила серце Ельжбети Вишневської. Усі її думки були спрямовані до українських друзів у Києві. Щодня вона слухала новини і вірила в незалежну відроджену Україну.

Натхненний, оптимістичний та позитивний образ професора Ельжбети Вишневської завжди залишиться з нами. Праці ж дослідниці слугуватимуть новим поколінням українців у Польщі.

Щире співчуття її дочці та онучці, близьким, друзям та колегам.

